

Práce z dějin Akademie věd

číslo 1
ročník 1/2009

Vydavatel: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i.

Redakce:

Vedoucí redaktorka: Marie Bahenská (MÚA AV ČR)

Výkonná redaktorka: Hana Kábová (MÚA AV ČR)

Redakční rada:

Jan Bílek (MÚA AV ČR), Daniela Brádrerová (MÚA AV ČR), Marek Ďurčanský (ÚDUK – AUK), Jan Chodějovský (MÚA AV ČR), Milena Josefovičová (MÚA AV ČR), Jan Kahuda (NA), Miroslav Kunštát (MÚA AV ČR), Robert Luft (Collegium Carolinum, Mnichov), Rita Majkowska (Archiwum Nauki PAN i PAU, Krakov), Magdaléna Pokorná (HiÚ AV ČR), Radek Pokorný (SOKA Hradec Králové), Marie Ryantová (FF JU, České Budějovice), Emilie Těšínská (ÚSD AV ČR), Filip Tomáš (nakladatelství Filip Tomáš – Akropolis)
Příprava obrazového materiálu z fondů A AV: Vlasta Mádlová

Adresa redakce: Gabčíkova 2362/10, 182 00 Praha 8

e-mail: kabova@mua.cas.cz

Grafická úprava a sazba: Dušan Růžička, Nová tiskárna Pelhřimov, spol. s r. o.

Tisk: Akcent, tiskárna Vimperk, s. r. o.

Distribuce: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i.,

Na Florenci 3, 110 00 Praha 1; e-mail: tichy@mua.cas.cz

Bližší informace o časopisu: <http://www.mua.cas.cz/>

Registrace ev. č.: MK ČR E 18928

Vychází dvakrát ročně v Praze

Náklad 300 ks

Redakční uzávěrka tohoto čísla: 15. 8. 2009

Na obálce je využit motiv medaile Královské české společnosti nauk z r. 1784.

Historikové mezi Prahou a Vídní Česko-rakouská komise historiků a její předchůdci

MIROSLAV KUNŠTÁT

Historians between Prague and Vienna

The Czech-Austrian Commission of Historians and its predecessors

Abstract: This paper deals with institutional collaboration between Czech and Austrian historians from 1957 to 2003, involving the symbolic example of the Czech-Austrian Commission of Historians and its predecessors.

Key words: Czech-Austrian relations, Czech-Austrian Commission of Historians, Czech and Austrian cooperation in the historical sciences.

Když v roce 2003 ukončila v tichosti svoji činnost Česko-rakouská komise historiků, málokdo si uvědomoval, že zde zaniká letitá, svého času i výrazně „monopolní“ platforma vědecké komunikace mezi českou a rakouskou historickou vědou, která se – rovněž potichu a nenápadně – vytvořila brzy po odeznění „nejchladnější fáze“ studené války. Tato fáze ve vztazích mezi Československem a Rakouskem skončila podpisem rakouské Státní smlouvy 15. května 1955, resp. přistoupením Československa k ní (coby tzv. moci sdružené na základě jejího článku 37). Teprve od tohoto data se velmi pomalu a postupně vrací jistý stupeň normality do vzájemných vztahů, obnovují se dopravní spojení, usnadňuje vizový praxe, mírně narůstá i kulturní výměna. I v této oblasti se oba státy však chovaly obezřetně: československý zájem na navázání kulturní a vědecké spolupráce byl často jen deklaratorní, rakouská strana se zase nejednou obávala jejího zneužití pro propagandu pražského komunistického režimu v Rakousku.¹

Zesnulý historik Jan Havránek, předposlední předseda české sekce Česko-rakouské komise historiků, označil za počátek její existence rok 1957 – takřkajíc její prenatální stadium a zároveň počáteční bod pravidelné institucionální spolupráce mezi českou,

1 Naznačuje to např. rakouský vyslanec Wilhelm Heiningger ve své politické zprávě vídeňskému ústředí z 2. 4. 1957. DAVID, Martin. *Österreichisch-tschechoslowakische Beziehungen 1945 bis 1974 unter besonderer Berücksichtigung aktueller Themen*. Wien: Dissertation an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, 2002, s. 183–197, 187; Srv. též ULLMANN, Paul. *Eine schwierige Nachbarschaft. Die Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Tschechoslowakei von 1945–1968*. Wien: LIT, 2006, s. 151–222.

slovenskou a rakouskou historiografií, jakkoliv pro tento typ spolupráce tehdy ještě neexistovala závazná smluvní základna.² Tomuto vrocení odpovídají i některé archivní prameny z fondů řídicích orgánů ČSAV, resp. Historického ústavu ČSAV. Od r. 1957 jsou totiž zaznamenány studijní pobyty – na bázi výměny – předních českých historiků ve vídeňských archivech (jako hostitelská strana zde figuruje ÖAW – Österreichische Akademie der Wissenschaften, brzy nato i Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut). Prvními z nich byli Zdeněk Šolle, Josef Kočí, Jurij Křížek, Jaroslav Purš a Josef Macek, později k nim přibývají Josef Janáček, Alois Míka, Jiří Kořalka, Pavel Oliva a další. Ve zprávách z jejich cest se zdůrazňují především takové archivní objevy, které „přispívají k hlubšímu poznání revoluční minulosti našich národů“ (např. elaborát vojenské vyšetřovací komise o pražském červnovém povstání 1848, dosud neznámé dokumenty o perzekuci Karla Havlíčka Borovského, k Sabinově kauze, k pouti českých politiků do Moskvy v r. 1867 aj.). Od počátku zde figurují i témata z dějin přírodních věd (Luboš Nový), rozsáhlé výzkumy J. Kořalky jsou v r. 1961 ovšem oficiálně zdůvodněny i „řešením otázek soudobého revanšismu v západním Německu a Rakousku“ coby plánovaného úkolu, schváleného ÚV KSČ. Z jiných poznámek z tohoto období ovšem vyplývá, že českoslovenští historikové využívali vídeňských pobytů i pro studium nových německých edic a literatury, která byla v Československu téměř nedostupná (a do západního Německa se na přelomu 50. a 60. let nedalo na služební studijní cesty vyjet vůbec). Proto se např. i v r. 1962, v souvislosti s pobyty J. Křížka a Z. Šolleho, uvádí znovu, že „jejich studium má značný význam pro boj proti revanšismu a západo-německé historiografii vůbec“.³

Řada z výše uvedených historiků byla později zastoupena v *Komisi pro dějiny Rakouska-Uherska*, původně přiřčené k Československé historické společnosti při ČSAV. V květnu 1965 bylo rozhodnuto o jejím připojení k Historickému ústavu ČSAV, v říjnu téhož roku bylo schváleno i její nové personální složení (předseda: J. Křížek, tajemník J. Havránek, členové J. Beránek, K. Herman, L. Holotík, J. Purš, P. Reiman, J. Kořalka, O. Říha, Z. Šolle). Tato komise byla i názvem identická s partnerskou komisí při Rakouské akademii věd (ÖAW). Je zajímavé, že stále častější pracovní kontakty těchto

2 Autorův písemný záznam rozhovoru s prof. dr. Janem Havránkem, Ústav dějin Univerzity Karlovy – Archiv Univerzity Karlovy, leden 2001. Sr. MÍŠKOVÁ, Alena. Vytváření mezinárodní vědecké spolupráce ČSAV v letech 1952–1961. In *Práce z dějin Československé akademie věd / Studia historiae Academiae scientiarum Bohemoslovacae*. Seria A, sv. 1. Praha: Ústřední archiv ČSAV, 1986, s. 165–237, zvl. s. 194–204.

3 Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, vědecký útvar Archiv AV ČR (dále: A AV ČR), fond Historický ústav ČSAV, balík 122, složka Vídeň 1958–1963; A AV ČR, fond Řízení a správa ČSAV I., k. 17. Analogické archivní materiály Rakouské akademie věd (ÖAW) nemohly být pro účel této stati, zejména pro období před r. 1978 – vzhledem ke stavu jejich archivního zpracování, resp. i vzhledem platné legislativě o ochraně osobních dat (pro období po r. 1979) – prozatím plně využity. Za podrobnou rešerši a zaslání fotokopii relevantního materiálu srdečně děkuji vedoucímu Archivu Rakouské akademie věd ve Vídni (Archiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, dále jen AÖAW) Mag. Dr. Stefanu Siellovi, MAS.

komisí vyvolaly v pamětnících dojem, že se již v této fázi jednalo o společnou „česko-slovensko-rakouskou“ komisi historiků.⁴ Takový charakter ovšem komise získala – de facto – až na konci 60. let. Tehdy byla velká vídeňská konference o rozpadu habsburské monarchie *Herbst 1918* obelána reprezentativní českou a slovenskou delegací. Např. Karel Pichlík měl v sekci *Die diplomatische und militärische Entwicklung* druhý hlavní referát (o vojenském krachu ústředních mocností v r. 1918), celkem zde vystoupilo 10 referentů z ČSSR.⁵ Ve zprávě o činnosti komise za rok 1968 se zdůrazňuje i potřeba diskutovat „o vývoji německé národnosti v českých zemích“ (což jistě souvisí s detaibuizací tématu – včetně odsunu Němců – koncem 60. let, resp. během Pražského jara 1968), k 1. listopadu 1969 bylo ohlášeno i první číslo *Zpráv Komise pro dějiny Rakouska-Uherska*. Slibný vývoj, který lze sledovat i v příslušných částech československých a rakouských historických časopisů, přerušil rok 1969 a následná normalizace, která vedla k čistkám v akademických a univerzitních institucích, vrcholícím v roce 1970 (i s pozdějšími dozvuky a dopady).⁶

V období normalizace byly poměrně živé kontakty mezi českými, slovenskými a rakouskými historiky výrazně reglementovány, ne-li potlačeny na minimum, a to zejména na jejím počátku. Pozdější, mírně pozitivní vliv Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (zejména jeho tzv. „třetího koše“) z r. 1975 se projevoval v této oblasti jen nepřímo. Ani vyřešení majetkoprávních otázek mezi Rakouskem a ČSSR příslušnou smlouvou z r. 1974, kterou bylo v minulosti kondicionáno uzavření dalších sektorových mezivládních dohod (tj. i kulturní dohody), nepřineslo bezprostřední pozitivní efekty.⁷ *Dohoda o spolupráci v oblasti kultury, školství a vědy* mezi oběma státy byla podepsána až po četných průtazích během (několikrát odložené) návštěvy československého premiéra Lubomíra Štrougala ve Vídni 22. listopadu 1977. Jakkoliv byla s ohledem na tehdejší napjaté vztahy mezi Rakouskem a ČSSR její implementace složitá, 28. listopadu 1978 bylo ve Vídni místopředsedou ČSAV Zdeňkem Snítilem a prezidentem ÖAW Herbertem Hungerem podepsáno *Ujednání o vědecké spolupráci mezi Československou akademií věd a Rakouskou akademií věd*, které se na mezivládní dohodu výslovně odvolává a jehož plnění pak bylo v následujících letech

-
- 4 A AV ČR, fond Historický ústav ČSAV, k. 32, Komise pro dějiny Rakouska-Uherska 1964–1965.
 - 5 KOŘALKA, Jiří. Mezinárodní symposium o rozpadu habsburské monarchie. *Československý časopis historický* (dále: ČCH), 1969, roč. 17, s. 135–136.
 - 6 A AV ČR, fond Historický ústav ČSAV, balík 115, složka 2, Komise pro dějiny Rakouska-Uherska; balík 117, složka ÖOSI – 50. výročí rozpadu Rakouska-Uherska. K tzv. normalizaci v Československé akademii věd viz především MÍŠKOVÁ, Alena, BARVÍKOVÁ, Hana, ŠMIDÁK, Miroslav. *Československá akademie věd 1969–1972: restaurace komunistické moci ve vědě*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998; MÍŠKOVÁ, Alena. *Proces tzv. normalizace v Československé akademii věd (1969–1974)*. In *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Red. Antonín Kostlán. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 149–167.
 - 7 Viz zejména WINKLER, Pavel. Majetkoprávní vypořádání s Rakouskem. *Právník*, 1994, roč. 133, č. 7, s. 629–644. Rozsáhlou doktorskou práci na toto téma připravuje na základě srovnávacích studia v pražských a vídeňských centrálních archivech Mgr. Adam Dobeš (FSV UK).

obsahem příslušných článků jejího prováděcího programu.⁸ Podpisu dohody předcházela sondážní jednání o tématech budoucí institucionální spolupráce, a to i v oblasti historických věd. Na rakouské straně se tak dělo velmi důkladně a transparentně, tj. na základě cirkuláře generálního sekretáře ÖAW Leopolda Schmetterera z 19. května 1978, určeného všem řádným (skutečným) členům a členům-korespondentům ÖAW. V došlých návrzích se odráží zkušenosti z dosavadní neformální spolupráce s českými a slovenskými kolegy – až na výjimky (např. akademik Josef Poulík) většinou s historiky, kteří nezastávali významná místa v normalizačních vědeckých strukturách. Tak např. z návrhu prof. Richarda G. Plaschky z 9. října 1978 nepřímě vyplývá, že jím zvolené tematické priority pro 19. a 20. století (otázky historické demografie, agrární statistika, národ a nacionalismus, dějiny vědy, dějiny měst) byly konzultovány např. s Janem Havránkem, který tehdy působil v pražském Archivu Univerzity Karlovy, a na Filozofické fakultě byly pouze „trpěny“ jeho kurzy z historické statistiky. Plaschka zde explicitně zmiňuje i diskuse s českými historiky na „interkulturní konferenci“ ve Vídni v květnu 1978 v rámci projektu *Wegenetz des europäischen Geistes* (uskutečněného na bázi spolupráce v UNESCO), „*kteřá představovala první účast československých historiků na odborném kongresu v Rakousku po mnoha letech*“.⁹

Ale až v r. 1979 bylo – jak se doslovně uvádí „na základě nové kulturní dohody“ – uskutečněno předběžné, avšak již oficiální jednání mezi akademikem Jaroslavem Puršem (ČSAV) a Richardem G. Plaschkou (ÖAW) o obnovení užší spolupráce mezi československými a rakouskými historiky. Jeho výsledky se odrazily i v *Návrhu témat styků s kapitalistickými zeměmi* (1979), kde se objevuje základní zastřešující téma *Mnohonárodnostní rakouská monarchie a národně-osvobozenecký boj českého a slovenského lidu*. Tehdejší Ústav československých a světových dějin (ÚČSSD) si slovy svého ředitele kladl v této souvislosti za cíl „*zpracovat práci o dějinách rozpadu Rakouska-Uher-*

8 A AV ČR, fond Byro prezidia ČSAV, k. 6, podklady k 6. zasedání byra ČSAV dne 23. 2. 1979, bod V: Informace o projednání a podpisu Ujednání mezi Československou akademií věd a Rakouskou akademií věd. Příslušné negociace jsou zde charakterizovány jako úspěšné, mj. i proto, že se „ *podařilo vypustit ty návrhy Rakouské akademie věd ve společenskovědní oblasti, jež nebyly z politických ani odborných hledisek pro ČSAV přijatelné (např. téma „Pražská německá literatura 19. století“ a další) [...]“* V tematické příloze Ujednání byl nakonec navýšen – na přání československé strany – počet témat z přírodních a technických věd (z 6 na 10), na úkor témat společenskovědních (pokles z 11 na 9).

9 AÖAW, fond BG 02 (Zentrale Verwaltung), dopis Richarda G. Plaschky jménem Komise pro dějiny Rakouska prezidiu ÖAW z 9. 10. 1978. Srv. tamtéž návrhy z ostatních (historických) komisí: tak např. prof. R. Pittioni (Komise pro výzkum hradů a středověkou archeologii) navrhoval obecně spolupráci v celém oboru středověké archeologie od 8. do 16. století, přednosta Historického ústavu Vídeňské univerzity prof. G. Hamann spolupráci na dějinách Přírodněhistorického muzea ve Vídni (Naturhistorisches Museum) a obecně jednání o debyrokratizaci vědecké spolupráce mezi Rakouskem a ČSSR, prof. H. Fillitz a G. Schmidt z Ústavu pro dějiny umění Vídeňské univerzity formulovali téma „Malířství, plastika a zlatnictví v Čechách ve 14. století“, prof. A. Hoffmann (komise pro hospodářské a sociální dějiny a dějiny měst) navrhl spolupráci v rámci „Evropské knihy měst“ (proponované již od Mezinárodního sjezdu historiků ve Varšavě v r. 1933) atd.

ska a podstatně prohloubit dosavadní pojetí rozsáhlých sociálně-ekonomických změn ve střední a jihovýchodní Evropě v l. 1848–1918“, partnerem mu měla být Komise pro dějiny Rakouska-Uherska při ŐAW. Již z těchto návrhů je zjevné, že do značné míry „monopolní“ Ústav československých a světových dějin měl i tehdy – díky známým rozdílům v organizaci vědy v obou zemích – obtíže s nalezením institucionálně symetrického partnera, a tak postupoval podle schématu ze staršího období.¹⁰

Idea společné komise českých, slovenských a rakouských historiků byla znovu oživena na počátku 80. let. Jurij Křížek, který byl v rámci ŐČSSD pověřen agendou zahraničních styků, informoval v srpnu 1980 vedení Akademie o dosavadním průběhu spolupráce mezi ŐČSSD a Komisí pro dějiny Rakousko-uherské monarchie na základě dosavadní meziakademické dohody (jednalo se o stručný přehled necetných archivních výzkumných pobytů rakouských a českých historiků) a bez komentáře připomíná návrh Richarda G. Plaschky na (znovu)vytvoření společné historické komise, „*kteřý prozatím nebyl příslušnými orgány ČSAV rozhodnut*“.¹¹ V této zprávě Křížek oceňuje, že byly opět obnoveny výzkumy ve vídeňských archivech, a v této souvislosti žádá další rozšíření akademické výměny mezi oběma institucemi. Svoji argumentaci podkládá i ideologicky (v jeho případě jistě nejenom pro přísné oko čtenáře v příslušných stranických orgánech, nýbrž i z vnitřního přesvědčení): podle něho je totiž stále více zapotřebí studovat rakouské archivy, „*neboť jinak tak činí četní badatelé z kapitalistických zemí*“, kteří pak využívají výsledků těchto výzkumů „*k publikování ostrých protičeskoslovenských prací, jimiž rozsáhle ovlivňují světovou odbornou veřejnost*“. Rozsah výměn, resp. studijních služebních cest pro oblast historických věd, byl ovšem od konce 70. let a po celá 80. léta (s výjimkou jejich závěru) trvale na nízké úrovni. Podle přehledu služebních cest z let 1979–1987 tyto pobyty českých vědců (vesměs dvoutýdenní či kratší) kolísaly v intervalu 1–4, výjimku představoval rok 1983 (7 pobytů). V jejich tematické struktuře překvapuje poměrně vysoký podíl výjezdů, které se týkaly dějin vědy, resp. vědeckých institucí (v r. 1983 to byly 3 ze 7).¹²

10 A AV ČR, fond Historický ústav ČSAV, k. 23, Návrh témat dvoustranných styků s kapitalistickými zeměmi 1979–1985. Většina rakouských kolegů ovšem působila kmenově na univerzitách, kde se podařilo dospět ke smluvní spolupráci (univerzitním partnerstvím) až na konci 80. let, a ani tehdy nebylo jednoduché uvést je v život: ještě v r. 1988 například československé pohraniční orgány zabránily příjezdu vídeňské univerzitní delegace, vedené rektorem H. Tuppym, k podpisu již na všech úrovních schválené partnerské smlouvy s pražskou Univerzitou Karlovou. Člen rakouské delegace Richard G. Plaschka byl totiž překvapivě označen jako „*persona non grata*“, rektor Tuppy se pak ze solidarity s ním vrátil do Vídně (informace z rozhovoru autora s Ing. Ladislavem Ševelou, tehdejším vedoucím odboru zahraničních styků Rektorátu Univerzity Karlovy, červen 1990).

11 A AV ČR, fond Historický ústav ČSAV, k. 29, Spolupráce Rakousko – ČSSR. Informace o spolupráci ŐČSSD ... s Komisí pro dějiny Rakousko-uherské monarchie v rámci dohody mezi ČSAV a ŐAW z 28. 8. 1980.

12 Do těchto čísel ale nejsou zahrnuty příbuzné ústavy, které na spolupráci s ŐAW rovněž, byť skromným dílem, participovaly (archeologické, uměnovědné). Tamtéž, přehled služebních cest do Rakouska.

V následujících letech byla myšlenka společné historické komise v Praze zjevně odložena ad acta. Vlastní akademická výměna s Rakouskem se realizovala na základě zastřešujícího, pro domo již v r. 1979 formulovaného tématu *Mnohonárodnostní rakouská monarchie a národně-osvobozenecký boj českého a slovenského lidu* (viz výše). Výsledky archivních pobytů v Rakousku měly být na české straně použity při přípravě nové (a stále odkládané) syntézy československých dějin, v r. 1982 pak Jaroslav Purš navrhuje základní téma rozšířit – po dohodě s rakouskou stranou – na *Die tschechoslowakisch-österreichischen Beziehungen in der Periode zwischen zwei Weltkriegen* (přičemž v české verzi názvu je i pro meziválečnou dobu použit značně eufemistický termín „spolupráce“...): „*domníváme se totiž, že rozpracování tohoto tématu umožní více využít skutečnosti, že československá veřejnost velmi aktivně mezi oběma světovými válkami podporovala demokratické síly Rakouska.*“¹³

Pomyslné ledy ve věci společné komise historiků se pohnuly v letech opatrného perestrojkového tání, tj. 1986–1987. V bilanční zprávě J. Purše ze srpna 1987 o spolupráci s rakouskými institucemi se již hovoří o „nově zřízené“ komisi československých a rakouských historiků a o jmenování Karla Hermana, tehdejšího vedoucího oddělení moderních světových dějin ÚČSSD, předsedou československé části komise.¹⁴ Jinak zde Purš vyslovil politování, že se spolupráce prozatím omezuje pouze na „*nepravdivý výzkum v archivech*“. V této souvislosti vyjádřil zájem ÚČSSD na trvalém zastoupení v Mezinárodní konferenci k dějinám dělnického hnutí (Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung, ITH), založené ve Vídni v r. 1964 z iniciativy Bruna Kreiského, jež v této době fungovala jako užitečná platforma dialogu mezi „západními“ a „východními“ (zde ovšem oficiálními) komunitami historiků dělnického hnutí, resp. i jiných sociálních hnutí.¹⁵ Zároveň formuloval na základě předchozích konzultací s rakouskou stranou nová možná témata pro spolupráci s ÖAW a Filozofickou fakultou Vídeňské univerzity, a to již „*za podpory rakouské části smíšené komise československých a rakouských historiků*“. Jednalo se o velmi široké téma (které mělo pružně pokrýt řadu dílčích subtémat) *Die wirtschaftliche und sozialpolitische Entwicklung in Österreich und in den böhmischen Ländern im 18. Jahrhundert*, resp. znovu o *Die außenpolitischen Beziehungen der Tschechoslowakei und Österreichs in den Jahren 1918–1938*, korespondující i s projektem edice *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918–1938*, jejíž větší část pak vyšla v 90. letech, resp. projektem analogické edice české (i tu bylo možno částečně realizovat až po r. 1990).¹⁶

13 AAV ČR, fond Historický ústav ČSAV, k. 29, zpráva J. Purše Ing. J. Kubátovi, vedoucímu oddělení kapitalistických států a rozvojových zemí na Úřadu prezidia ČSAV, 24. 8. 1982.

14 Dalšími členy československé subkomise se stali Jaroslav Purš, Bedřich Čerešňák, Jan Galandauer a Edita Ivaničková. Srv. též HERMAN, Karel. 1. zasedání smíšené komise historiků ČSSR a Rakouska. *ČČH*, 1989, roč. 37, s. 318.

15 GALANDAUER, Jan. Dvacáté páté výročí lineckých konferencí. *ČČH*, 1990, roč. 88, s. 445–447.

16 AAV ČR, fond Historický ústav ČSAV, k. 29, zpráva J. Purše pro Úřad prezidia ČSAV, 20. 8. 1987.

Symbolickou událostí, která měla demonstrovat novou úroveň spolupráce mezi rakouskou historickou vědou a „oficiální“ československou historiografií (šlo také o první viditelnou akci obnovené předlistopadové komise), byla „*I. rakousko-československá konference (Historikertagung)*“ pod názvem *Aufklärung – Vormärz – Frühnationalismus in den böhmischen Ländern und in der Donaumonarchie*, která se konala 18.–20. října 1988 ve Vídni. České, resp. slovenské referáty tam přednesli Jaroslav Purš, Bedřich Čerešňák a Edita Ivaničková, z rakouské strany Herbert Matis, Anna M. Drabek, Helmut Slapnicka a Moritz Csáky. K publikování výsledků této konference, kde byly projednány i plány komise pro nejbližší období, již nedošlo.¹⁷

Politické změny po r. 1989 bezpochyby přinesly zcela nové impulzy, možnosti i kvalitu ve spolupráci českých, slovenských a rakouských historiků. Krátce po formálním založení Československo-německé komise historiků (únor 1990) se ministři zahraničí Československa a Rakouska Jiří Dienstbier a Alois Mock dohodli na (znovu) založení Československo-rakouské komise historiků. Československá strana přitom toto ujednání interpretovala jako založení zcela nové instituce (případně „znovuzaložení“), rakouská strana komisi považovala za přímé pokračování původní komise, jejíž činnost byla víceméně úspěšně obnovena již před r. 1989 (a navázala tak zřetelněji na kontinuum institucionální spolupráce, trvající s různými césurami prakticky již od r. 1957). Bylo zapotřebí upřesnit i jiné otázky institucionálního rámce této „staronové“ komise: zatímco totiž čeští a slovenští historikové (v souhlasu s míněním tehdejšího federálního ministerstva zahraničních věcí) upřednostňovali model aplikovaný již v paralelním případě československo-německém, tj. vysoce prestižní, čistě bilaterální komisi pod záštitou šéfu obou diplomacií, jejich rakouští kolegové takovou představu odmítli a trvali na „osvědčeném“ modelu komisionální spolupráce v rámci Rakouské akademie věd, resp. Československé akademie věd/Slovenské akademie věd, a to mj. s poukazem na potřebu zachovat si i pro futuro co největší míru akademické nezávislosti. Zdá se, že čeští a slovenští historikové volili těsnější vazbu na ministerstvo zahraničí i z finančních důvodů (rok 1990 byl dobou velkých nejasností ohledně budoucího financování historické vědy), rakouská strana naopak mobilizovala svoji poněkud delší „historickou paměť“ ve věci spolupráce s československou vědou (a v tomto pohledu nepředstavoval rok 1989 nezpochybnitelnou záruku, že se minulé ingerence a restrikce nebudou opakovat, byť taková situace byla v r. 1990 stěží představitelná) a není vyloučeno, že i ona si chtěla uchovat zdvořilou a užitečnou distanci od vlastní vlády. Rakouská představa se nakonec prosadila, byť představovala model poněkud asymetrický. Na československé straně působila tamní část komise historiků autonomně, jako jedna z již existujících bilaterálních historických komisí (většinou v rámci ČSAV, resp. SAV), na rakouské straně pokračovali ve své práci členové subkomise *Rakousko* –

17 Zprávu o ní publikovala tajemnice subkomise „Rakousko a Československo“ DRABEK, Anna M. *Aufklärung-Vormärz-Frühnationalismus in den böhmischen Ländern und in der Donaumonarchie/1. Österreichisch-tschechoslowakische Historikertagung in Wien. Österreichische Osthefte*, 1988, roč. 30, s. 552–553.

ČSFR při Historické komisi Rakouské akademie věd, většinou nominovaní ještě před r. 1989.¹⁸

Aktivity komise, především náklady spojené s jejími schůzemi a vědeckými zasedáními, měly být hrazeny z dohodnuté výměnné kvóty, čímž bylo možné mj. minimalizovat i tehdejší drastickou kurzovou disparitu československé a rakouské měny. Po transformaci akademií věd v nástupnických státech ČSFR se však tento model financování jevil jako nejvýš problematický – de facto to vedlo ke stavu, kdy naprostou většinu aktivit komise (resp. nástupnických komisí česko-rakouské a slovensko-rakouské) hradila rakouská strana. Finanční problémy komisi provázely po celá 90. léta, a to navzdory dobře míněným, avšak příliš všeobecným příslibům zodpovědných funkcionářů a politiků.¹⁹

Bylo celkem pochopitelné, že na české/slovenské straně muselo po r. 1989 dojít ke znovuobsazení členů komise. Prvním předsedou československé sekce se stal Karel Pichlík, který byl v srpnu 1991 vystřídán Janem Havránkem. Dalšími českými členy se stali Jiří Kořalka a Josef Harna, ze slovenské strany byla komise obeslána Dušanem Kováčem, Richardem Marsinou a Hertou Tkadlečkovou. Na rakouské straně pokračovala ve své činnosti dosavadní subkomise *Österreich – ČSFR*, která měla v dubnu 1990 toto složení: Richard G. Plaschka (předseda), Gerald Stourzh (místopředseda), Walter Leitsch, Helmut Rumpler, Arnold Suppan, Erich Zöllner a Anna M. Drabek (tajemnice subkomise).²⁰

Rozdělení československé federace s sebou logicky přineslo otázku, která byla společná všem dosavadním bilaterálním komisím, tj. v jakém rámci pokračovat dále v činnosti po 1. lednu 1993. Tento problém byl řešen různým způsobem, např. v případě komise historiků SRN – ČSFR vznikla de facto triangulární komise (česko-německá a slovensko-německá, přičemž německá část byla identická pro obě – formálně samostatné – komise). Na pracovním zasedání v Bratislavě se 5. listopadu 1992 na podobném řešení dohodla i komise českých, slovenských a rakouských historiků. Na rakouské straně pak vznikly v rámci Historické komise Rakouské akademie věd (sub)komise *Rakousko a Česká republika* (v čele s Arnoldem Suppanem) a *Rakousko a Slovenská republika* (vedená Horstem Haselsteinerem). Tím bylo možno navázat na původní pracovní

18 KOŘALKA, Jiří. *O činnosti Komise rakouských, českých a slovenských historiků*. Praha: rukopis, 1993, s. 1–2. Ten je součástí konvolutu spisů komise z let 1993–2002, který uspořádal autor tohoto příspěvku pro potřebu někdejšího vědeckého tajemníka Historického ústavu AV ČR Mgr. Jaroslava Šebka, Ph.D., a to především z pozůstalosti zesnulého prof. PhDr. Jana Havránka, CSc. Srv. Historický ústav AV ČR, vědecký tajemník: Česko-rakouská komise historiků 1990–2002 (dále: HÚ AV ČR, Česko-rakouská komise).

19 Je příznačné, že česká část komise byla vybavena vlastním, byť skromným rozpočtem až v samotném závěru existence komise (2001, 2002); v posledním roce to bylo 40 000,- Kč, které byly využity na vydání sborníku z českokrumlovské konference (říjen 2002), na níž se komise podílela. Srv. HÚ AV ČR, Česko-rakouská komise, podklady pro poslední schůzi české části komise 16. 1. 2003.

20 HÚ AV ČR, Česko-rakouská komise, zápisy z jednání české sekce 1990–1991; záznam z jednání s prof. Richardem G. Plaschkou ve Vídni 9. 4. 1990 o přípravě zasedání komise historiků.

konceptu, jež byla sjednána obnovenou komisí již v r. 1990. Později ovšem, i vzhledem k odlišnosti v personálním složení rakouských subkomisí, převládly – na rozdíl od důsledně triangulárního modelu v česko/slovensko-německém případě – oddělené aktivity česko-rakouské, resp. slovensko-rakouské. Pracovní plán z r. 1990 tematizoval i doposud spíše potlačovaná, ne-li tabuizovaná témata, a to vždy v širším (především středoevropském) referenčním rámci, a také za spolupráce s česko-německou a slovensko-německou komisí. Jednalo se o tyto problémové okruhy, které byly postupně v letech 1990–1994 analyzovány na jednotlivých vědeckých zasedáních a konferencích:

- *Problémy modernizace habsburské monarchie a vzestup nových národních společností* (Praha, 13.–14. listopadu 1990);²¹
- *Koncepce Střední Evropy v 1. polovině 20. století* (Vídeň, 19.–21. listopadu 1991);²²
- *Modernizace společnosti v Rakousku a Československu po 1. světové válce (politika, právo, kultura, každodenní život)* (Bratislava, 4.–5. listopadu 1992);
- *Rakousko, české země a Slovensko ve víru zvrátí let 1938–1945/48* (Vídeň, 7.–8. června 1994); k tomuto – v pozdější veřejné politické debatě nejfrekventovanějšímu tématu – byli přizváni i historikové němečtí a maďarští.²³

V této zvláště produktivní počáteční fázi zorganizovala komise též některé akce určené širší veřejnosti, např. panelovou diskusi na téma *Jak se dnes Češi a Rakušané vzájemně vnímají*, kterou uspořádala 30. října 1991 ve spolupráci s rakouským velvyslancem v Praze za početné účasti novinářů a učitelů dějepisu. Ve 2. polovině 90. let však frekvence a intenzita aktivit komise značně polevila, což se ovšem nedá říci o stále pestřejší škále česko-rakouských vědeckých aktivit, jimž výrazně napomohl i převážně rakouskou stranou financovaný program *Aktion Österreich-Tschechische Republik* (založen v r. 1992). Do těchto projektů se výrazně zapojily – vedle akademických ústavů a již etablovaných univerzit – i regionální kulturní a vzdělávací zařízení, např. WAVAK (Waldviertler Akademie) či WHB (Waldviertler Heimatbund), resp. i nově založené regionální univerzity na české straně. Mnohé, retrospektivně sotva přehlédnutelné konference (z nichž vzešly cenné sborníky či další kolektivní práce), společné vědecké pro-

21 VOJTÍŠEK, Dušan. Zasedání Československo-rakouské komise historiků. *ČČH*, 1991, roč. 89, s. 621–622.

22 *Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Eds. Richard Georg Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan, Anna A. Drabek, Brigitta Zaar. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1995.

23 Obsáhlý konferenční sborník vyšel pod zjednodušeným, avšak výstižnějším názvem: *Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938–1948. Aktuelle Forschungen*. Eds. Richard Georg Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan, Anna A. Drabek. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1994. Většina referentů této konference pak své příspěvky zveřejnila ještě jednou ve zkrácené a částečně aktualizované podobě o 6 let později ve sborníku Hornorakouského zemského archivu v Linci: *Nationale Frage und Vertreibung der Deutschen in der Tschechoslowakei. Fakten, Forschungen, Perspektiven aus dem Abstand von 50 Jahren*. Linz: Oberösterreichisches Landesarchiv, 2000 (také jako zvláštní svazek *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs*, 2000, sv. 19).

jektu, pohostinské profesury/docentury, bloková výuka vysokoškolských učitelů v obou partnerských zemích – to vše připomíná skutečnost, že v dnešní Evropě nemůže mít žádné bilaterální grémium historiků monopolní postavení či nárok prezentovat „oficiální“ pojetí společných dějin.²⁴

To ostatně platí i pro mnohem častěji zmiňované a oceňované výsledky „partnerské“ česko-německé komise: její dobrá pověst je založena na konkrétních výsledcích, o nichž si lze udělat představu na základě četných společných publikací (vydávaných navíc synchronně v německé a české/slovenské mutaci), ale především na základě způsobu, jak se komise vypořádala i s těmi nejožehavějšími otázkami – např. s problematikou vyčíslení lidských ztrát v tragické dekádě 1938–1948, jakož i se společnou charakteristikou příčin onoho katastrofálního vyústění česko-německého „stýkání a potýkání“. Na rozdíl od česko-rakouské komise našla komise česko-německá i přiměřené prostředky a cesty, jak oslovit zainteresovanou veřejnost: významnou roli zde sehrály nejenom médii dobře navštívené tiskové konference a aktuální tisková prohlášení, nýbrž i pro širší okruh zájemců určená, srozumitelná a opakovaně vydávaná brožura *Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění* (1996).²⁵

24 Řada česko-rakouských historických publikací z této doby (na nichž se většinou podíleli i členové česko-rakouské komise historiků) nabízí širokou škálu podnětů rovněž pro širší společenský dialog a reflexi nedávných dějin, např. *An der Bruchlinie. Na rozhraní světů. Österreich und die Tschechoslowakei nach 1945/Rakousko a Československo po r. 1945*. Eds. Gernot Heiss, Alena Mišková, Jiří Pešek, Oliver Rathkolb. Wien – Innsbruck: Studien-Verlag, 1998 (dvojazyčné vydání); *Kontakte und Konflikte: Böhmen, Mähren und Österreich. Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte. (Verbindendes und Trennendes an der Grenze III)*. Ed. Thomas Winkelbauer. Horn – Waidhofen a. d. Thaya: Waldviertler Heimatbund, 1993; *Kulturen an der Grenze/Kultury na hranicích*. Eds. Andrea Komlosy, Václav Bůžek, František Svátek. Wien: Promedia, 1995 (paralelní vydání v obou jazycích); *Český lev a rakouský orel v 19. století/Böhmischer Löwe und österreichischer Adler im 19. Jahrhundert*. Ed. Roman Prahel. Praha: KLP – Koniasch Latin Press, 1995 a mnoho dalších.

25 *Konfliktgemeinschaft, Katastrophe, Entspannung. Skizze einer Darstellung der deutsch-tschechischen Geschichte seit dem 19. Jahrhundert*. Ed. Deutsch-tschechische und Deutsch-slowakische Historikerkommission. München: R. Oldenbourg, 1996 (normativní německo-české vydání, po němž následovala – zejména v Německu – řada licenčních vydání v masovém nákladu, zejména díky Bundeszentrale für politische Bildung v Bonnu; pražský Ústav mezinárodních vztahů poté připravil i edici v angličtině). Pozorný čtenář této společné skici z pera českých a německých historiků snadno zjistí, že některé formulace byly posléze – téměř doslovně – přejaty i do krátce nato podepsané *Česko-německé deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji*. Není divu, že podobný „produkt“ byl občas očekáván (či vyžadován) politickou sférou i v česko-rakouském případě, zvláště v důsledku dramatického zhoršení česko-rakouských vztahů po rakouských volbách v říjnu r. 1999. Nejdále v tomto ohledu ovšem pokročil neoficiální projekt Česko-rakouského fóra pro dialog (založeného jako občanské sdružení v r. 2002 v Praze a ve Vídni) pod názvem *Společné česko-rakouské dějiny*, na němž se podíleli i někteří profesionální historikové, resp. i členové Česko-rakouské komise historiků. Ten však bohužel nebyl doveden do konečné fáze, srv. ><http://www.a-cz-dialog.net/Default.aspx?M=71> [cit. 8. 7. 2009]. Funkci přehledné skici česko-rakouských vztahů tak v rakouském (a vůbec německo-jazyčném prostředí) splnily texty Arnolda Suppana, které však v českém prostředí nenašly žánrovou analogii. Srv. například SUPPAN, Ar-

Po víceméně úspěšném naplnění pracovního plánu z počátku 90. let se česko-rakouská komise usnesla na zpracování dalších, v tomto bilaterálním rámci ještě neoslovených témat. Tak se 20.–21. listopadu 1997 konalo v pražském Karolinu (v návaznosti na pracovní zasedání komise) historické kolokvium pod názvem *Sousedé podél železné opony: dvě cesty dvou sousedů – Rakousko a Československo 1945–1989*, zaměřené především na vztahovou problematiku v politické, hospodářské, kulturní a vědecké oblasti (i s ohledem na problematiku příhraničních regionů, migračních procesů, českého a slovenského exilu v Rakousku atd.).²⁶ Na tomto pražském zasedání komise rozhodla postupně věnovat následující čtyři konference nejdůležitějším výsledkům bádání o „společných“ dějinách střední Evropy v letech 1526–1848 (se zahrnutím historiků z třetích států). Tím také komise znovu zdůraznila, že se na rozdíl od česko-německé komise historiků hodlá věnovat i starším dějinným úsekům. První z konferencí se konala v září 1999 ve Vídni pod titulem *České a rakouské země v raném novověku (1526–1648)*.²⁷ Předmětem další, tematicky a částečně i chronologicky navazující konference byla *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*, jež se konala v historickém prostředí zámku v Českém Krumlově (říjen 2001).²⁸

Činnost, ba samotná existence Česko-rakouské komise historiků se na konci 90. let – a zejména v souvislosti s nástupem nové vídeňské vládní koalice Österreichische Volkspartei – Freiheitliche Partei Österreichs po říjnových volbách v r. 1999 – stala předmětem překvapivě intenzivních diskusí i v širším veřejném prostoru. Jejich účastníci se často a opakovaně dožadovali „založení“ takové komise (s cílem posoudit neuralgické body našich společných dějin), čímž mj. dali nechtěně najevo, že nejenom oni, ale i širší zainteresovaná veřejnost o její dosavadní práci a existenci vůbec netuší.²⁹ To se ovšem vztahovalo i na dřívější výroky šéfů diplomacií obou zemí z let 1998–1999, Jana Kavana a Wolfganga Schüssela (zazněly i během rozhovorů premiéra Miloše Zemana a kancléře Viktora Klimy), v nichž hovořili o potřebě založení, resp. znovuzaložení společné komise historiků, ale i na ohlasy z pera některých renomovaných

nold. *Missgünstige Nachbarn. Geschichte und Perspektiven der nachbarschaftlichen Beziehungen zwischen Tschechien und Österreich*. Wien – St. Pölten: Club Niederösterreich, 2005), 92 s.

26 Sborník z tohoto kolokvia připravuje po mnoha letech k vydání (se zohledněním výsledků výzkumu v následujících 10 letech) Dr. Jana Starek.

27 Zprávu o této konferenci podal BŮŽEK, Václav in *ČČH*, 2000, roč. 98, s. 208–209. Některé příspěvky z této konference přinesl *Anzeiger: Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse*, 2002, roč. 127, 1. Halbband.

28 *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr 1526–1740*. Eds. Václav Bůžek, Pavel Král. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2003. Výsledky konference shrnul MIKULEC, Jiří in *ČČH*, 2002, roč. 100, s. 206–207.

29 Tak např. velmi známá a jinak dobře informovaná vídeňská novinářka BRANDSTALLER, Trautl. Österreich und Tschechien – eine Verdrängung. *Europäische Rundschau*, 2000, roč. 28, s. 57: „Eine gemeinsame Historikerkommission, die die Revision der Geschichtsbücher in beiden Ländern zum Ziel hat, ist bis heute nicht eingesetzt worden [...]“

historiků. Tak např. v r. 1998 se Hans Lemberg (Marburg/Lahn) v tomto kontextu zamýšlel nad přednostmi podobné komise, pokud by – podobně jako v česko-německém případě – existovala...³⁰ Odborná historická grémia v obou státech však na tyto podněty hleděla se skepsí a obávala se v této souvislosti nežádoucí politizace odborné práce komise. Jak se ale zřetelně ukázalo, šlo spíše o projevy jisté bezradnosti politické sféry, která v krizových momentech ráda sahá po instrumentech typu komisí, poradních sborů. Některým rakouským politikům se ovšem jednalo spíše o mezivládní ad hoc komisi (pro nejnovější dějiny česko-rakouských vztahů, pro společný výzkum československých prezidentských dekretů z r. 1945 apod.).³¹ I když mělo tiché, diskrétní a „nepolitické“ působení komise v 90. letech své nesporné přednosti, absentující public relations se postaraly o nedorozumění jiného druhu. Odborné veřejnosti se tedy komise znovu „připomněla“ díky přehledné studii Petra Svobodného o bilaterálních historických komisích, resp. v příspěvku autora tohoto článku na vídeňské konferenci *Česká republika a Rakousko v sjednocující se Evropě* (iniciované oběma ministerstvy zahraničních věcí v reakci na tehdejší krizi v česko-rakouských vztazích) na jaře 2001.³²

Na konci roku 2000 bylo uskutečněno po projednání v Akademické radě Akademie věd ČR nové personální obsazení české části komise. Předsedou české sekce byl pak zvolen Václav Bůžek (Historický ústav Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích); dosavadní předseda Jan Havránek (Ústav dějin UK) zůstal pak až do své smrti r. 2003 čestným předsedou. V této souvislosti byly do komise integrovány přední osobnosti mimopražských historických pracovišť (České Budějovice, Brno), neboť právě na nich se od 90. let stále více soustřeďovala velká část česko-rakouských vědeckých projektů z oboru historie – kromě Václava Bůžka se tak členem komise stal Tomáš Knoz (Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně). Současně došlo i k jistému „omlazení“ české sekce ve prospěch historiků střední, resp. mladší střední generace: vedle T. Knoze se členy komise stali i Jaroslav Kučera a Miroslav Kunštát (oba Fakulta

30 LEMBERG, Hans. Report of the Conference Coming to Terms with the Past, Opening up to the Future. *IGS Discussion Papers*, Series Number 98/19. Birmingham: Institute for German Studies, 1998, s. 5.

31 Určitým tranquilizérem se v nastalé krizi česko-rakouských vztahů po r. 2000 stal především projev tehdejšího českého premiéra Vladimíra Špidly v benediktinském klášteře v Göttweigu 29. 6. 2003, v němž politoval oběti násilného odsunu Němců z Československa a zdůraznil, že se příslušné „sebekritické“ pasáže *Česko-německé deklarace* samozřejmě vztahují i na sudetské Němce žijící na území Rakouska. Poté také ustalo volání po jakési nové a „lepší“ česko-rakouské komisi historiků. Srv. LENDVAI, Paul (komentář dne) in: *Der Standard*, 3. 7. 2003.

32 SVOBODNÝ, Petr. Informace o společných (mezinárodních) komisích historiků. *ČČH*, 2001, roč. 99, s. 662–663; KUNŠTÁT, Miroslav. Die österreichisch-tschechische Historikerkommission in den 1990er Jahren. Versuch einer kurzen Zwischenbilanz. *IDM – Info für den Donauraum und Mitteleuropa*, 2001, sv. 14, s. 22–25. Srv. též KUNŠTÁT, Miroslav, BŮŽEK, Václav. Die österreichisch-tschechische Historikerkommission im letzten Jahrzehnt. *Studia germanica et austriaca. E-Heft für Zeitgeschichte* [on line]. 2002, roč. 2 [cit. 4. 4. 2008]. Dostupné na [www: >http://sga:euweb.cz/debata/kunstat_buzek-002.htm](http://sga:euweb.cz/debata/kunstat_buzek-002.htm).<

sociálních věd UK), resp. Jiří Kocian a Jaroslav Šebek (Ústav pro soudobé dějiny, resp. Historický ústav AV ČR). Rakouská strana tehdy rovněž signalizovala určité personální změny, které mohly zavdat příčinu k nadějším, že se činnost komise do budoucna spíše zintenzivní.³³

Vývoj se však poté ubíral zcela nečekaným směrem: ještě v r. 2001 Historická komise Rakouské akademie věd zrušila bilaterální odborné komise historiků a koordinaci vědecké činnosti směrem k jednotlivým zemím pověřila jednu kontaktní osobu (v tomto případě Arnolda Suppana). Tím ovšem přestala rakouská sekce Česko-rakouské komise existovat a *via facti* i komise jako taková. Jakkoliv bylo toto rakouské rozhodnutí pro českou část komise překvapující, na úroveň a intenzitu česko-rakouské vědecké spolupráce nemělo reálný vliv. Stále větší část česko-rakouských vědeckých aktivit a projektů se přenesla na půdu univerzit (zejména Univerzita Karlova v Praze, Masarykova univerzita v Brně, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem a jejich rakouské partnerské univerzity, spolupracující smluvně či ad hoc), jakkoliv participace historických ústavů AV ČR zůstává i nadále velmi významná. Po linii obou Akademií věd se však zcela neprotnuly tehdy v ČR započaté výzkumné záměry, resp. řešené granty s probíhajícími klíčovými dlouhodobými projekty Historické komise Rakouské akademie věd (*Teritoriální identity a loajality v období vlády Leopolda I. až Leopolda II. na území rakouské monarchie*, resp. komparativní projekt *Vláda a ovládnutí v kontinentálních evropských impériích 1701–1920*). Řada projektů byla stále více orientována na doktorandy a postdoktorandy, což bylo a je na české straně komplikováno absencí samostatného práva k výchově vědeckého dorostu na půdě AV ČR, i když se ústavy AV ČR na doktorandském studiu společně s univerzitami podílejí, byť v nejednoznačné a často nevýhodné pozici. Na rakouské straně tento problém neexistuje, neboť skoro všichni členové rakouské sekce (a vlastně celé Historické komise ÖAW) působí zároveň „hauptamtlich“ na vysokých školách.³⁴ I nadále ovšem zůstává – a tak je možno vnímat i jakýsi „nekrolog“ posledního předsedy české části komise Václava Bůžka, rozeslaný formou dopisu členům komise v listopadu 2002 – potřeba takové perspektivní spolupráce, která by se dotýkala velkých vědeckých projektů (středou) evropského významu, jejichž koordinaci a financování nemohou převzít univerzity. Zda takové projekty ovšem bude možno na české straně (spolu)formulovat a financovat,

33 SVOBODNÝ, P. Informace o společných (mezinárodních) komisích, s. 662–663.

34 Mnohem závažnější dopad na dosavadní spolupráci českých a rakouských historiků měl však nečekaný zánik *Rakouského ústavu pro východní a jihovýchodní Evropu (Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut)* k 31. prosinci 2006. ÖSI (založen 1958) byl rezortním ústavem rakouského spolkového ministerstva pro vědu a výzkum. Dlouhá léta stál v čele tohoto ústavu nestor moderní rakousko-české spolupráce v oblasti historické vědy prof. Richard G. Plaschka, působili zde i další významní odborníci na středoevropské dějiny, u nás velmi dobře známí – včetně posledního předsedy rakouské sekce Česko-rakouské komise historiků Arnolda Suppana. Spolu s ústavem bohužel zanikl i prestižní čtvrtletník *Österreichische Osthefte*, který představoval významnou mezinárodní publikační platformu i pro řadu českých a slovenských historiků. Srv. *Jahresbericht des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts in Wien*, 2006, s. 1.

zůstává v nejasném období financování české vědy a společenských věd zvláště – tedy v době vzniku tohoto příspěvku – velkou neznámou.³⁵

Recenzovali

PhDr. et PaedDr. Jiří Dvořák, Ph.D., Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

Dr. Robert Luft, Collegium Carolinum, Mnichov

35 Na historicky posledním jednání české části Česko-rakouské komise historiků 16. 1. 2003 v Praze např. navrhl zástupce Ústavu pro soudobé dějiny UK formulovat projekt *Církev a stát ve střední Evropě ve druhé polovině 20. století*. Na této poslední schůzi se také projevil i v české části značné divergence ohledně smyslu další existence komise, neboť – jak poznamenal jeden z diskutujících – „*témata projektů historického výzkumu jsou většinou zaměřena na nejširší středoevropský rámec, nikoli pouze na bilaterální vztahy*“. Za „*dobově překonanou*“ označil komisi i její spolupředseda V. Bůžek. Z poslední schůze komise sice ještě vyplynuly některé formální kroky do budoucna – ty však na jejím faktickém ukončení činnosti nic nezměnily. Srov. HÚ AV ČR, Česko-rakouská komise, zápis ze schůze 16. 1. 2003.

Resumé

Historians between Prague and Vienna.

The Czech-Austrian Commission of Historians and its predecessors

This paper deals with institutional collaboration between Czech and Austrian historians from 1957 (when the first official contacts were established) to 2003, involving the symbolic example of the Czech-Austrian Commission of Historians and its predecessors. Despite appreciable reversals and hiatuses, this collaboration developed quite intensively within the field of historical studies, apart from during the first decade of „normalization“ after 1969, and in any case much more than with other „capitalist“ states (particularly West Germany). After 1989 this collaboration was extended and intensified both with regard to subject-matter and the institutional dimension, although the assumed „monopoly“ status of the joint commission of historians (as well as other bilateral commissions of historians) – as a coordinating and supreme interpretation authority – proved to be an outdated model, and not only in the Austrian-Czech case. This was not altered by attempts from the political sphere to transfer and „assign“ at least some of the political debates on the complications of recent history onto these commissions.

Translated by Melvyn Clarke.

Historiker zwischen Prag und Wien.

Die Tschechisch-österreichische Historikerkommission und ihre Vorgänger

Der vorliegende Beitrag befasst sich mit der institutionellen Zusammenarbeit der tschechischen und österreichischen Historiker von 1957 (als die ersten „offiziellen“ Kontakte angeknüpft werden konnten) bis etwa 2003, und zwar auf dem symbolischen Beispiel der gemeinsamen Österreichisch – tschechischen Historikerkommission und ihrer Vorgänger. Trotz der spürbaren Zäsuren, insbesondere im ersten Dezennium der sog. Normalisierung in der Tschechoslowakei (nach 1969), entwickelten sich die wissenschaftlichen Kontakte zwischen der Tschechoslowakei und Österreich auch in der Geschichtswissenschaft verhältnismäßig intensiv – jedenfalls viel intensiver als die mit den anderen „kapitalistischen Staaten“ (und insbesondere die mit der Bundesrepublik Deutschland). Nach dem Jahre 1989 kam es zu einer schnellen Vertiefung und Erweiterung der Zusammenarbeit (sowohl im thematischen als auch im institutionellen Bereich); die „Monopolstellung“ der gemeinsamen Historikerkommissionen (im Sinne der Koordinierung oder der mehr oder weniger spürbaren Deutungshoheit) zeigte sich jedoch, nicht nur im österreichisch-tschechischen Fall, als ein Auslaufmodell – ungeachtet der wiederholten Versuche der Politik, an die bilaterale historische Kommission (Kommissionen) mindestens einen Teil der politischen Debatten über die schwierige Vergangenheit „weiterzugeben“.

Übersetzt von Miroslav Kunštát.

Jiřina Popelová-Otáhalová (fotografie z majetku rodiny)

www.muzeum.cz

Jiřina Popelová jako komenioložka – několik poznámek¹

JAKUB HAJÍČEK

Jiřina Popelová's Comeniological Studies

Abstract: The paper deals with both published and unpublished texts written by Czech philosopher Jiřina Popelová (1904–1985) about Jan Amos Komenský.

Key words: Jiřina Popelová – Marxism – positivism – Comeniological research – Jan Amos Komenský.

Jiřina Popelová (1904–1985) je jednou z pozoruhodných osobností české vědy dvacátého století. Prožila poměrně bouřlivý život² plný především touhy po ideálním, vzájemnou láskou a respektem naplněném uspořádání lidské společnosti, která je však znovu a znovu konfrontována s dramatickými dějinami dvacátého století. Nezapomínejme, že ve svém životě prožila dvě světové války a hned několik mocensko-politických převratů. Snad právě proto se v celém díle Jiřiny Popelové vyskytuje na první pohled až zarážející množství polarit, které stále vyzývají k promyšlení a vysvětlení.

Domnívám se, že myšlenkový systém Jiřiny Popelové představuje jedinečné svědectví o ženě – filozofce a jejím putování po spletitých cestách dvacátého století. Tím dochází k překročení úzkých ostře ohraničených specializovaných horizontů a k otevření se novému, mnohem širšímu úhlu pohledu, který si všímá i aspektů genderových a obecně filozofických. Vynikne tak nejenom mnohovrstevnatost, ale i vnitřní rozporuplnost celého díla, kterou však nechci ani v nejmenším chápat jako něco negativního, ale naopak jako jedinečné svědectví o specifické dominanci „kontextuálního pojetí světa (převaha levé hemisféry), která je častěji typická pro ženský pohled.“³

- 1 Tento text je výrazně zkrácenou verzí autorovy diplomové práce obhájené v roce 2006 na Ústavu českých dějin FF UK pod vedením prof. PhDr. Zdeňka Beneše, CSc.
- 2 Přehledný životopis J. Popelové: POKORNÝ, Zdeněk. *Jiřina Popelová (1904–1985)*. Praha: Ústav školských informací, 1989, s. 7n. Ve zkrácené podobě také: HAJÍČEK, Jakub. Jiřina Popelová. In *Dějiny etického myšlení v Evropě a USA*. Ed. Anna Remišová. Bratislava: Kaligram, 2008, s. 791–792. Z další základní literatury viz zejména: Jiřina Popelová. *Filozofka a učitelka filozofie*. Red. Jiří Gabriel. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1984; BEČKOVÁ, Marta. Československá poválečná komeniologie. (Nástin vývojových linií). *Pedagogika*, 1983, roč. 33, s. 209–224.
- 3 PEŠKOVÁ, Jaroslava. Zamyšlení nad dílem Jiřiny Otáhalové-Popelové u příležitosti stého výročí

Jiřina Popelová se v průběhu svého života zabývala mnoha na první pohled nespojitými oblastmi, kdy snad jen jméno autorky prozrazuje, že se jedná o dílo jedné a téže osoby. Jen pro ilustraci: publikovala divadelní hru pro loutky nazvanou *O princezně Fňuk Fňuk*, velmi erudovanou knihu o německé klasické filozofii, nesmírně zajímavé hovory matky s nenarozeným dítětem i texty vychvalující sovětskou vědecko-fantastickou literaturu. První dojem je proto naplněn zdánlivým chaosem a nesourodostí. Domnívám se však, že tento dojem je mylný a že celé dílo má jednotící vnitřní linii, která je někdy více, někdy méně zřetelná, přesto však permanentně přítomná.

Snad je touto linií zájem o bytí člověka ve světě, a to vždy se zřetelným akcentem na sociální problematiku a tvář v tvář dějinám. A protože tato lidská existence ve světě je něčím velmi vnitřně strukturovaným, je takové i dílo Jiřiny Popelové. Snaha postihnout, zachytit tuto lidskou existenci se zde děje, jak už jsme naznačili, ve dvou základních rovinách: v kontextu sociálním – zde je tedy možno hledat odpovědi na otázky po politické angažovanosti Jiřiny Popelové (ať už v sociální demokracii či později v KSČ) či po nejhlubších zdrojích jejího zájmu o etiku či axiologii a v kontextu dějin – odtud pak tryská její zájem o filozofii dějin, dějinné proměny filozofie a v neposlední řadě i o Komenského.

Dílo i jednání Jiřiny Popelové často vyvolávají dojem, že jeho autorka mnohdy prostě tuto hlubokou kontextualitu nechápala nebo snad někdy ani chápat nechtěla. Jsem přesvědčen, že nezřídka k ní podvědomě směřovala, přesto ale neustále platí slova Jaroslavy Peškové: „*Popelová, jakkoli znala Heideggerovy fundamentální ontologie, neměla na rozdíl od Patočky domyšlené pojetí horizontu světa jako horizontu smyslu, který jest, ale není to žádné jsoucno, a proto její pohledy vystupují často jako nepochopitelné polarity, ač obě stránky v jistých souvislostech – relacích – platí.*“⁴ Jako jednu z těchto polarit je snad možno chápat její hluboké poučení o filozofii dějin, které prozrazují neobyčejně vnímavé ponoření do studované problematiky⁵ na straně jedné a naprosté nepochopení vnitřní dynamiky své doby, tedy mnohdy až přeháněnou angažovanost ve věci komunismu na straně druhé. Je zcela samozřejmé, že určitá angažovanost byla nutná. Přesto se zdá, jako by mnohdy vůbec nechápala situaci kolem sebe. Snad má částečně pravdu Dušan Machovec, když se tyto polarity snaží zdůvodnit její nesmírnou pracovitostí.⁶ Domnívám se však, že tento důvod není jediným možným, neboť je až příliš zjednodušující ve vztahu k mnohem více strukturované realitě.

Komeniologické dílo Jiřiny Popelové je možno chápat ve dvou významech: jednak jako sumu všech textů, které Jiřina Popelová o myšlenkovém systému Jana Amose Komenského napsala, jednak jako všechny zmíněné stati a navíc „nepřímé dílo“, tj. její vliv

jejího narození. In *Filozofka Jiřina Popelová*. Ed. Eva Foglarová. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2005, s. 11. (Na tento sborník odkazují dále: Foglarová, 2005.)

4 Tamtéž.

5 Srv. *Česká filozofie ve 20. století. I. Směry, osobnosti, problémy*. Ed. Jiří Gabriel. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 1995, s. 276–277.

6 MACHOVEC, Dušan. Moje vzpomínka na profesorku Popelovou. In Foglarová, 2005, s. 41.

na celkovou podobu moderní české komeniologie, neboť byla to právě ona, kdo vstupoval v mnoha případech na dosud nezkoumanou či daným způsobem netematizovanou půdu. Proto Jiřinu Popelovou a Jana Patočku můžeme chápat jako dvě vůdčí osobnosti, z nichž každá svým vlastním a osobitým způsobem prolamuje stojaté vody dosavadního bádání a současně svou autoritou zaštiťuje zkoumání dalších badatelů, kteří do komeniologie teprve vstupují.

V období před druhou světovou válkou a v jejím průběhu nepublikovala Jiřina Popelová o J. A. Komenském ani řádku, a je tedy zřejmé, že až do druhé poloviny 40. let 20. století, tedy do čtyřiceti let svého věku, se o Komenského nijak nezajímala. Určitě zaznamenala objev *Obecné porady o nápravě věcí lidských*, ale v její písemné pozůstatosti nikde nenacházíme sebemenší reflexi. Pravděpodobně tedy chápala Komenského jen jako jednu z mnoha zajímavých osobností dějin evropského myšlení.

V závěru 40. let 20. století píše Jiřina Popelová první články, které se dotýkají problémů výchovy. Tedy ne přímo Komenského, ale je možno konstatovat, že od nich už je ke komeniologické problematice velmi blízko. Prvním z nich je pojednání *Rysy nové pedagogiky*.⁷ Jen o málo pozdější je článek *Problémy socialistické pedagogiky*.⁸ Z roku 1952 pochází stať *K otázce výchovy k socialistickému vlastenectví v přírodních vědách*.⁹ K roku 1952 jsou datovány tři články, které byly všechny publikovány ve druhém ročníku časopisu *Pedagogika* a které nesou názvy: *K diskusi v časopise „Sovetskaja pedagogika“ o výchově jako společenském jevu*,¹⁰ *K diskusi o pedagogickém reformismu*,¹¹ a *Boj proti pozůstatkům kosmopolitismu a objektivismu v pedagogické vědě*.¹²

Žádný z výše jmenovaných článků není možno ani při nejlepší vůli označit za příklad brilantně napsané vědecké studie, spíše se jedná o misty až příliš topornou snahu vyhovět dobovým politickým požadavkům. Připomeňme jen, že tyto texty vznikají v době, kdy jejich autorka zastávala funkci rektorky olomoucké univerzity, a byla proto neustále „v září reflektorů“. Je evidentní, že jestliže nechtěla riskovat okamžitý odchod nejen z tohoto úřadu, ale z vědecké sféry vůbec, musela projevovat určitou dávku konformismu, přesto však tyto články svědčí spíše o plném, anebo alespoň intenzivně předstíraném ztotožnění s panující ideologií.

Od těchto stať pak už je k samotnému vstupu do komeniologie pouhý krůček. Za první komeniologický počín Jiřiny Popelové je možno označit krátkou stať *Jan Amos*

7 POPELOVÁ, Jiřina. Rysy nové pedagogiky. *Pedagogická revue*, 1949–1950, roč. 3, s. 1–24.

8 TÁŽ. Problémy socialistické pedagogiky. *Lidové noviny* z 2. 8. 1950, s. 4. Uchováno: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i., vědecký útvar Archiv AV ČR (dále: AAV ČR), fond Jiřina Popelová-Otáhalová, k. 12, i. č. 629.

9 TÁŽ. K otázce výchovy k socialistickému vlastenectví v přírodních vědách. *Přírodní vědy ve škole*, 1951–1952, roč. 2, s. 402–406.

10 TÁŽ. K diskusi v časopise „Sovetskaja pedagogika“ o výchově jako společenském jevu. *Pedagogika*, 1952, roč. 2, s. 399–407.

11 TÁŽ. K diskusi o pedagogickém reformismu. *Pedagogika*, 1952, roč. 2, s. 343–344.

12 TÁŽ. Boj proti pozůstatkům kosmopolitismu a objektivismu v pedagogické vědě. *Pedagogika*, 1952, roč. 2, s. 141–146.

Komenský a dnešek (K 360. výročí jeho narození) z roku 1951.¹³ Jedná se o stručný, populárně laděný text, který se ptá po aktuálním významu myšlenkového odkazu Komenského.

K následujícímu roku jsou datovány dvě důležité stati: výše uvedená *Boj proti pozůstatkům kosmopolitismu a objektivismu v pedagogické vědě* a dále *Pokrokové tradice české pedagogiky*.¹⁴ V obou případech se nejedná o „čistě“ komeniologické dílo, ale významu J. A. Komenského je zde věnován dosti značný prostor. Jejich celkové ladění je velmi blízké prvnímu zmiňovanému textu, proto není nutné je podrobovat zvláštní analýze.

Je nezbytné připomenout zásadní vliv studií sovětských a východoněmeckých badatelů na vstup Jiřiny Popelové do komeniologie i na vytváření podoby této disciplíny v poválečném období. Zároveň však platí, že Jiřina Popelová tyto knihy překonává snahou o nový úhel pohledu – podobně jako Jan Patočka totiž přesunuje těžiště své pozornosti k otázce filozofie u Komenského, aby postupně pochopila, že právě tato složka jeho díla je ve srovnání s pedagogickou mnohem důležitější a závažnější. Dospívá tak k tezi, že „jeho [Komenského pedagogika] se nám již nejeví izolovaně, ani ji nestavíme do protikladu s jeho filozofií, nýbrž se nám jeví jako organická součást jeho koncepce filozofické i společenské“.¹⁵

Na základě výše uvedených skutečností tedy lze jako čtyři pravděpodobné důvody vstupu Jiřiny Popelové do komeniologie označit: 1) snahu vyhovět dobovým politicky podmíněným požadavkům kladeným na filozofii spojenou se spoléháním na jistotu, že komeniologické bádání nebude v důsledku pozitivního vztahu sovětské vědy ke Komenskému z oficiálních míst odmítnuto, 2) snahu vyhnout se mnohem ožehavějším tématům z moderních dějin filozofie; je totiž zcela evidentní, že kdyby chtěla i nadále promýšlet své teze týkající se teorie a metodologie společenských věd či filozofie dějin, byla by zcela jistě komunistským režimem perzekvována; Jiřina Popelová tak částečně sdílí podobný osud jako Jan Patočka, který rovněž komeniologii chápal jako útočiště v těžkých dobách, 3) již mnoho let trvající, avšak nijak výrazný a nepříliš reflektovaný zájem o Komenského, chápaný především ve spojitosti s dlouholetým aktivním pedagogickým působením na středních školách a konečně 4) poválečný autorčin zájem o problematiku výchovy v širokém slova smyslu, ve kterém se ozývá jak její mnohaleté pedagogické působení na středních školách, tak nová role vysokoškolské profesorky a rektorky univerzity.

Otázka, zda komeniologie byla spíše svobodnou volbou Jiřiny Popelové, či zda do ní vstoupila tak trochu proti své vůli, tak zůstává otevřena. Zdá se však, že ani jedna z těchto možností neplatí absolutně, ale že Jiřina Popelová, když hledala v nejistých

13 TÁŽ. J. A. Komenský a dnešek. *Komenský, 1951–1952*, roč. 76, s. 385–387.

14 TÁŽ. *Pokrokové tradice české pedagogiky. Pedagogika*, 1952, roč. 2, s. 560–580. Velmi podobně laděná je stať: TÁŽ. Učme se u J. A. Komenského a vlasteneckých učitelů z doby obrozenecké. *Pedagogika*, 1955, roč. 5, s. 190–210.

15 TÁŽ. Jan Amos Komenský – bojovník za nápravu společnosti. *Nová mysl*, 1957, s. 931.

dobách plných strachu útočiště, tj. téma, které by bylo alespoň částečně ne-politické, zvolila si Komenského sice dobrovolně, ale s vědomím, že jejím největším zájmem dál zůstává filozofie dějin – vždyť i na samém sklonku života, v posledním publikovaném rozhovoru tvrdí: „*Moje nejoblíbenější jsou dějiny filozofie a filozofie dějin. Dějiny filozofie chápány jako filozofie dějin.*“¹⁶

Komeniologické studie z prvního období, tj. z 50. let 20. století, tvoří relativně uzavřený celek, který je možno přibližně datovat mezi roky 1954 a 1964. Dále ho lze rozčlenit na dvě „pod-období“: před a po vydání zásadního díla celého tohoto období, *Cesty k všenápravě*, což se téměř kryje se získáním doktorátu moskevské Lomonosovovy univerzity. Zatímco v první etapě píše Jiřina Popelová každoročně několik komeniologických studií, a připravuje si tak cestu k sepsání rozsáhlé monografie, v etapě druhé intenzita komeniologického bádání a výzkumu dosti zřetelně klesá, aby postupně zcela umlkla. Proto v užším slova smyslu můžeme jako „první komeniologické“ období chápat časový úsek přibližně mezi lety 1951 a 1959.

Jestliže se pokusíme vyčíslit, jaké množství děl je do tohoto období možno zahrnout, uvidíme jednu zásadní monografii a poměrně značné množství kratších či delších článků, z nichž jako nejvýznamnější a nejpracovanější hodnotím stať *J. A. Komenský – bojovník za nápravu společnosti* z roku 1957.¹⁷ Poznamenejme jen, že řada z těchto textů však má, podobně jako mnoho dalších stať věnovaných odlišným tématům, výrazně popularizační charakter. Současně platí, že naprostá většina těchto textů byla publikována, povětšinou v *Pedagogice*, *Učitelských novinách* nebo vzácněji na politicky exponovaných stránkách *Nové mysli* či *Rudého práva*. Jiřina Popelová v této době tedy neměla žádné problémy s publikováním svých textů.

Největší množství těchto studií pochází z počátků komeniologického bádání. Jejich počet postupně klesá a místo nich nastupují seriózněji laděné vědecké stať – za první z nich je možno považovat *Společenské názory J. A. Komenského do roku 1628*¹⁸ z roku 1955, kde už Jiřina Popelová zřetelně naznačuje hlavní rysy svého pojetí komeniologie, a připravuje si tak cestu k sepsání *Cesty k Všenápravě*. Zde i v jiných pracích z tohoto období nacházíme dvě závažné skutečnosti: především snahu překonat úzce „pedagogicko-didaktický“ pohled a zaměřeni na filozofickou problematiku uvnitř Komenského díla a dále pak problém vyrovnání se s otázkou synkritické metody. V obou případech je zcela jasně zřetelné, že Jiřina Popelová dochází k výsledným závěrům po delším váhání, hledání jiných možných řešení a diskusích s ostatními badateli, mezi nimiž vyniká především Jan Patočka.

Jiřina Popelová se v duchu rozpoznání aktuálního významu dále pokouší o pochopení J. A. Komenského jako bojovníka za mír – nejsilněji ve stať nazvané signifikantně

16 STEINDL, Rudolf. Pracuji, co jiného bych pořád dělala. Rozhovor s prof. dr. Jiřinou Popelovou, DrSc. *Tvorba*, 1984, č. 9, s. 4.

17 POPELOVÁ, Jiřina. Jan Amos Komenský – bojovník za nápravu společnosti. *Nová mysl*, 1957, s. 930–941.

18 TÁŽ. Společenské názory J. A. Komenského do roku 1628. *Pedagogika*, 1955, roč. 5, s. 190–210.

Mírové snahy J. A. Komenského a jejich význam pro přítomnost,¹⁹ v brožuře *Význam Jana Amose Komenského pro světovou kulturu a mírové hnutí*²⁰ anebo nepublikované stati *Vlastenectví Komenského*²¹ a v neposlední řadě o porozumění myšlení mladého Komenského (článek *Společenské názory J. A. Komenského do roku 1628*²²).

Vedle těchto dílčích témat však dochází k prvním promyšlením tématu, které svým významem všechny ostatní zastíňuje: filozofický rozbor *Konzultace*, a to jak v celku Komenského myšlenkového systému, tak v její aktuální platnosti. Toto téma postupně nabývá na důležitosti a stane se téměř nejzávažnějším. Jiřina Popelová spolu s Janem Patočkou se tak stávají prvními badateli, kteří začínají chápat skutečný význam *Konzultace*.

Výše zmiňovaná snaha prolomit dosavadní „pedagogicko-didaktické“ mantinely tedy probíhá jen velmi pomalu a dosti nesměle. Přesto však pomalu klíčí, aby byla naprosto jasně artikulována na stránkách *Cesty ke Všenápravě*. Vznik, podobu i význam zásadní monografie Jiřiny Popelové z prvního období nazvané *J. A. Komenského cesta k Všenápravě*²³ je nezbytné chápat v širším kontextu, tj. uvědomit si skutečnost, že tato kniha byla publikována v letech „mírného tání“ po XX. sjezdu KSSS,²⁴ a náleží tak k první generaci marxistických monografií k dějinám filozofie spolu s Kalivodovou knihou o husitské ideologii, Kosíkovou *Českou radikální demokracií* a několika dalšími. Tento kolektiv badatelů „poprvé společně vystoupil na konferenci o dějinách české filozofie v Liblicích v dubnu 1958“.²⁵

Mnoho motivů, které se ozývají už v předchozích textech, je zde vyjádřeno podrobněji a zároveň mnoho z toho, co bude Jiřina Popelová dále tematizovat a promýšlet, je zde už alespoň částečně naznačeno. Téma své práce charakterizuje Jiřina Popelová v samém úvodu knihy slovy: „Zabývám se problémem, jehož zpracování se po objevu všech částí „Všeobecné porady o nápravě věcí lidských“ stalo naléhavým, totiž genezi, růstem a konečnou podobou všenápravných snah Komenského. Protože všenápravné snahy vycházejí ze širokého okruhu společenských otázek jeho doby, bude mým úkolem

19 TÁŽ. *Mírové snahy J. A. Komenského a jejich význam pro přítomnost*. Československý výbor obránců míru. *Časopis pro pracovníky mírového hnutí*. 1957, zvláštní číslo z 25. 2., s. 2–5. Uchováno: A AV ČR, fond Jiřina Popelová-Otáhalová, k. 5, i. č. 376.

20 TÁŽ. *Význam Jana Amose Komenského pro světovou kulturu a mírové hnutí*. Praha, 1957. Studie doplněna několika velmi stručnými ukázkami, kupř. z *Cesty světa* a *Panorthosie*.

21 A AV ČR, fond Jiřina Popelová-Otáhalová, k. 10, i. č. 505, rukopis, 62 stran (s. 43–51 chybí).

22 TÁŽ. *Společenské názory J. A. Komenského do roku 1628*. *Pedagogika*, 1955, roč. 5, s. 190–210. Strojopis uložen: A AV ČR, fond Jiřina Popelová-Otáhalová, k. 5, i. č. 373.

23 TÁŽ. *J. A. Komenského cesta k Všenápravě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958 (dále: POPELOVÁ, J. *Komenského cesta*).

24 Význam této události zmiňuje J. Popelová v článku *Tváří v tvář lidu*. *Literární noviny*, 1956, roč. 5, č. 9, s. 1.

25 A AV ČR, fond Jiřina Popelová-Otáhalová, k. 18, i. č. 844, Hodnocení současné české kmenologie, s. 4. Rukopis nedatován, ale podle citované literatury možno usuzovat na konec 50. nebo počátek 60. let 20. století.

analyzovat společenské názory Komenského v celé jejich šíři. ²⁶ Tato slova dosti přesně vystihují hlavní klady i záporny práce. Z kladů je především potřeba vyzvednout už samu snahu překonat dosavadní zúžený pohled, a podat tak nový pohled, což se úzce pojí s chápáním významu *Konzultace*. Zároveň jako cenné je možno hodnotit úsilí postihnout Komenského i jeho myšlenkový systém v širokém kontextu jeho doby – současně je však zapotřebí uznat, že tak činí mnohdy velmi ploše a zjednodušeně.

Zajímavé je i nové chápání výrazného náboženského zápalu Komenského jako něčeho, co není záležitostí jen striktně náboženskou, a tudíž v jádře negativní a protipokrokovou, ale co se naopak podílí na progresivním vývoji, neboť udává směr k osvícenské ideji tolerance. Nenacházíme zde tedy žádné zkratkovité představy o náboženství jako „opiu lidstva“, ale naopak: „*Věk Komenského je věkem Miltonovým, Cromwellovým, věkem levellerů, anglické revoluce. Kdo v této době vidí v Písmě jen věc náboženskou, myslí nehistoricky. Citace z Písma jsou stejným odrazem revolučního převratu společenského, jako je jím dovolávání se objevů, vynálezů a zámořských cest.*“ ²⁷

Velmi podobná situace je i v případě Komenského chiliasmu – Jiřina Popelová se ho snaží chápat jako výraz prozatím velmi neurčitých „pre-osvícenských“ snah, když konstatuje: „*Komenský v době anglického pobytu ani již nemluvil o říši Kristově, nýbrž o blížícím se osvíceném věku. Znakem, že se tento věk přibližuje, byly objevy, vynálezy a vzrůstající vzdělanost. Tak v Komenského chiliasmu, v němž se s ním shodovali i jeho angličtí přátelé, docházelo k přerůstání myšlenky chiliastické v myšlenku vývojovou.*“ ²⁸ To vše se pak pojí s částečně novým hodnocením víry v revelace: zatímco starší literatura víru v revelace tvrdě odsuzovala, naznačil poprvé Jan Václav Novák ve své velké monografii jiný možný úhel pohledu. ²⁹ Jiřina Popelová proto činí další krok, když píše: „*je reziduem minulosti, zesíleným lidskou zemdleností a zoufalstvím, když ztroskotala všechna naděje na návrat do otčiny, jeho [Komenského] víra v to, že Bůh oznamuje svou vůli prostřednictvím zjevení a že tlumočníky těchto zjevení jsou některé vyvolené osobnosti. Ale i tato rezidua buď nejsou v jeho nejlepších dílech nebo nepodmiňují hlavní myšlenkový sled.*“ ³⁰

Navíc k Mikuláši Drabíkovi a jeho proroctvím chová Jiřina Popelová zcela zjevné sympatie – nechce ho považovat za ztroskotalého nevzdělance, který Komenskému spíše uškodil, než pomohl, ale snaží se oprostit od jeho osobních vlastností a pohlíží na něj jako na „hlas lidu“, tj. jako na projev lidového chiliasmu.

Argumentace ve všech vyjmenovaných případech je povětšinou dosti plochá a tendující ke schematismu, navíc velmi často „zabalená“ do květnatého stylu plného téměř básnických obrazů. To nám však ani v nejmenším neumožňuje ji jednoduše smést ze

26 POPELOVÁ, J. *Komenského cesta*, s. 8.

27 Tamtéž, s. 380–381.

28 Tamtéž, s. 242.

29 NOVÁK, Jan Václav, HENDRICH, Josef. *Jan Amos Komenský. Jeho život a spisy*. Praha: Dědictví Komenského, 1932 (dále: NOVÁK, J. V., HENDRICH, J. *Jan Amos Komenský*).

30 POPELOVÁ, J. *Komenského cesta*, s. 274.

stolu jako překonanou a neodpovídající dalšímu bádání, neboť Jiřina Popelová prokazuje znalost *Konzultace* jako celku (a tedy i částí, které dosud byly k dispozici pouze v rukopise³¹) a bravurní snahu hledat nová řešení tam, kde dosavadní literatura většinou jen přejímala stereotypní schémata. Milan Machovec proto zcela oprávněně v recenzi *J. A. Komenského cesty k Všenápravě* píše: „*Jak jiný Komenský tu pak stojí před očima čtenářů! Reálná a rozumná se pak jeví dosud odbývaná pansofie i chiliasmus. Komenský tu právem zaujímá místo i v dějinách světové filozofie jako logický a nutný článek.*“³²

Můžeme tedy při shrnujícím pohledu na knihu *J. A. Komenského cesta k Všenápravě* říci, že se jedná o nejrozsáhlejší text Jiřiny Popelové z prvního komeniologického období, který je prvním pokusem zvládnout dosti obtížné a dosud tímto způsobem neprobádané téma za pomoci marxistické metodologie. Výsledkem je velmi dobrý syntetizující pohled a vynikající přehled o postupně vznikajícím projektu všenápravy, který je vždy propojen s chápáním *Konzultace* jako vrcholu a středu Komenského myšlenkového systému. Zároveň však platí, že způsob podání je často až příliš mnohomluvný a užívání marxistické metodologie je i přes evidentní hlubší obeznámenost s marxismem dosti povrchní a vyvolávající dojem, že je jen jakousi vnější „slupkou“, která má zaručit možnost knihu publikovat v těžkém období padesátých let. Jiřina Popelová na stránkách knihy sice sebe samu chápe jako věrnou marxistku, ale to je jen vnější zdání – v jádře zůstává věrná pečlivé, faktograficky přesné a pozitivisticky laděné komeniologii, tedy především odkazu Josefa Hendricha.

Zatímco komeniologické studie z prvního období byly až na výjimky publikovány, tvoří texty z druhého období v zásadě dosud neznámý celek. Mnoho závažných statí z tohoto období sice vyšlo tiskem, přesto jich však poměrně značné množství zůstalo v rukopise.

Popažuji za nezbytné položit si otázku, proč Jiřina Popelová v době po roce 1970 znovu vstupuje do komeniologie. Možných příčin lze uvést několik a je více než pravděpodobné, že působily ve vzájemné interakci. Snad tou nejdůležitější bylo potupné vyloučení z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a nucený odchod do starobního důchodu, v důsledku čehož si Jiřina Popelová „uvolnila ruce“ a mohla se věnovat tématům, kterým chtěla, a nemusela se podřizovat žádným shora diktovaným požadavkům. Svou roli navíc sehrálo i znechucení z politické situace po událostech Pražského jara a z toho vyplývající nová sázka na komeniologii jako na obor v zásadě ne-politický, a tedy skýtající možnost dál relativně svobodně bádát. Doba druhého vstupu do komeniologie je u Jiřiny Popelové přibližně časově shodná s obrovskou deziluzí a zhroutením víry v komunismus. Slova, kterými roku 1968 charakterizovala soudobou československou kulturu, platí beze zbytku i pro ni samotnou: „*Jednostranný obraz člověka jako výrobce se mění v mnohostrannější model absurdního a odcizeného jednotlivce. Od třídního boje a výrobní aktivity jako osnovy lidského života se hodnocení posunuje k objeovávání*

31 O dostupnosti jednotlivých částí *Konzultace*: POPELOVÁ, J. *Komenského cesta*, s. 343.

32 MACHOVEC, Milan. Objevná kniha. *Literární noviny* 1958, roč. 7, č. 36, s. 4. Výstřížek uložen: A AV ČR, fond Jiřina Popelová-Otáhalová, k. 23, i. č. 948.

složitosti mezilidských vztahů a významu lidské osobnosti.³³ Základní antropologický akcent tak zůstává zachován, ale celkový přístup se mění a získává charakter mnohem bližší existenciálnímu paradigmatu, tedy takové podobě filozofické komeniologie, která se objevuje kupř. u Pavla Flosse.

Stranou naší pozornosti by nemělo zůstat též „nepřímé“ a dnes téměř zapomenuté působení Jiřiny Popelové na vývoj české komeniologie – i v době po roce 1970 totiž poměrně často recenzovala nové vědecké počiny, a pomáhala tak jejich autorům s publikací. Ačkoli se v mnoha případech jednalo o autory, kteří stáli na zcela protilehlých myšlenkových východiscích, posudky Jiřiny Popelové jsou téměř vždy velmi přející, pochvalné a doporučující k publikaci.

Pokusíme-li se o stručné vyčíslení počtu komeniologických statí z druhého období, nacházíme jednu monografii, několik vydaných článků a několik nevydaných rukopisů. Chronologicky nejstarší z nich je několik statí z roku 1970 (bližší časové rozlišení je nemožné): vydaná brožura nazvaná *J. A. Komenský – pedagog dospělých*,³⁴ článek *Pojetí lidské přirozenosti u J. A. Komenského*,³⁵ referát *Komenský a česká filozofie*,³⁶ krátké populárně laděné zamyšlení *Na prahu roku Komenského*,³⁷ pojednání *Komenského češství a světovost*³⁸ a v neposlední řadě dva rozsáhlé články: *Problém teodiceje u J. A. Komenského*³⁹ a *Aktuálnost myslitelského díla J. A. Komenského*.⁴⁰ Je samozřejmě pravděpodobné, že alespoň některé z těchto textů Jiřina Popelová psala už před rokem 1970, ale všechny byly publikovány až v tomto roce.

Už v názvech děl se odráží zcela zásadní změna celkového přístupu Jiřiny Popelové ke komeniologické problematice – najdeme zde nejen texty, které navazují na starší studie (např. o Komenského vztahu k českému národu), ale i statí, které přicházejí s novým pohledem a snahou tematizovat dosud neřešené otázky – z tohoto pohledu je potřeba ocenit text o Komenském jako pedagogu dospělých, kde autorka přináší mnoho zajímavých postřehů, vždy zcela odlišným způsobem než Radim Palouš ve své knize *Česká zkušenost*.⁴¹

33 A AV ČR, fond Jiřina Popelová-Otáhalová, k. 10, i. č. 496, rukopis *Současná česká kultura*, s. 7.

34 POPELOVÁ, Jiřina. *J. A. Komenský – pedagog dospělých*. Praha: Městský výbor Socialistické akademie, 1970. Exemplář uložen: A AV ČR, fond Jiřina Popelová-Otáhalová, k. 7, i. č. 389.

35 TÁŽ. *Pojetí lidské přirozenosti u J. A. Komenského*. *Pedagogika*, 1970, roč. 20, s. 679n.

36 TÁŽ. *Komenský a česká filozofie*. In *Sborník referátů ze semináře Komenský a jeho doba konaného ve dnech 12–13. května 1970*. Praha: Česká socialistická společnost pro vědu, kulturu a politiku, odborná sekce historie, 1971, s. 106–118.

37 TÁŽ. *Na prahu roku Komenského*. *Učitelé noviny*, 1970, roč. 20, č. 1, s. 1 a 4.

38 TÁŽ. *Komenského češství a světovost*. In *Univerzita Karlova J. A. Komenskému. 1670–1970. Sborník prací učitelů a studentů Univerzity Karlovy k 300. výročí úmrtí J. A. Komenského*. Red. Richard Sedlář. Praha: Univerzita Karlova, 1970, s. 13–29 (dále: *Univerzita Karlova J. A. Komenskému*).

39 TÁŽ. *Problém teodiceje u J. A. Komenského*. *Filozofický časopis*, 1970, roč. 18, s. 900–912.

40 TÁŽ. *Aktuálnost myslitelského díla J. A. Komenského*. *Nová mysl*, 1970, roč. 24, s. 1513–1522.

41 PALOUSH, Radim. *Česká zkušenost*. Praha: Academia, 1994. Kapitola *J. A. Komenský a založení gerontagogiky*.

Stručnou zmínku věnujme i textu zaměřenému na pojetí lidské přirozenosti. Dochází zde totiž, oproti textům z prvního komeniologického období, ke snaze o hlubší filozofickou analýzu. Za základní východisko je zvolen pojem „lidská přirozenost“, který tvoří „*spojovací linii mezi různými sférami jeho [Komenského] zájmu, spojuje jeho celoživotní dílo ‚Obecnou poradu o nápravě věcí lidských‘ s jeho díly předchozími a zároveň spojuje navzájem jednotlivé díly Konzultace i jednotlivé stupně pansofie.*“⁴²

Bez zajímavosti není zamyšlení Jiřiny Popelové nad podněty, ze kterých plyne Komenského pozitivní hodnocení lidské přirozenosti. Zatímco Patočka zdůrazňuje především vliv Mikuláše Kusánského,⁴³ akcentuje Popelová vliv italské renesanční filozofie – zejména Marsilia Ficina, Picca della Mirandoly a Tomassa Campanelly. Za další možný zdroj je označen i socinianismus, „*kteřý se mezi evangelickými sektami vyznačoval racionalismem a lidskou vlídností a byl v tomto smyslu ideovým podnětem i anglickému deismu*“.⁴⁴ Jako poslední pramen je hodnocena Komenského pedagogika. Jiřina Popelová v této souvislosti oprávněně odkazuje na pasáž z *Pampaedie*,⁴⁵ kde Komenský ukazuje, že „*odepřít komukoli z lidí vzdělání znamená zabránit člověku, aby se stal plně člověkem, znamená to vlastně dělat z člověka nečlověka. Neznamená to tedy jen přestupek v oblasti vzdělání nebo politických práv, ale hluboce negativní zásah povahy ontologické, směřující proti samé podstatě bytí.*“⁴⁶

Snahu o tematizování dosud neprobádané oblasti vyjadřuje i článek *Problém teodiceje u J. A. Komenského* publikovaný rovněž roku 1970. Už na samém začátku vyjadřuje Jiřina Popelová myšlenku, že „*teodicea je palčivý problém, který proniká celým myšlením J. A. Komenského od raných počátků jeho tvorby až do jeho smrti. Můžeme jej sledovat v jeho spisech i v jeho korespondenci.*“⁴⁷ Stručnou zmínku je též třeba věnovat článku *Komenského češství a světovost* z roku 1970. Jiřina Popelová zde v mnohém navazuje na své starší myšlenky o Komenském – vlastenci a také o *Konzultaci* jako vrcholu a středu Komenského myšlení.⁴⁸ Objevují se zde však i nové myšlenky, především nové chápání významu útěšných spisů Komenského. Posledním významným textem z roku 1970 je článek *Aktuálnost myslitelského díla J. A. Komenského*, který byl publi-

42 POPELOVÁ, Jiřina. Pojetí lidské přirozenosti u J. A. Komenského. *Pedagogika*, 1970, roč. 20, s. 679.

43 Např.: PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie*. III. Ed. Věra SCHIFFEROVÁ. Praha: Oikoymenh, 2003, s. 125n.

44 Tamtéž.

45 KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. Praha: Svoboda, 1992, s. 18.

46 POPELOVÁ, J. Pojetí lidské přirozenosti, s. 685–686. Srv. A AV ČR, fond Jiřina Popelová-Otáhalová, k. 10, i. č. 547, Konzultace jako vrchol myšlenkové tvorby J. A. Komenského (nedatovaný rukopis pravděpodobně ze druhé poloviny 70. let).

47 POPELOVÁ, Jiřina. Problém teodiceje u J. A. Komenského. *Filozofický časopis*, 1970, roč. 18, s. 900.

48 TÁŽ. Komenského češství a světovost. In *Univerzita Karlova J. A. Komenskému*, s. 24.

kován na stránkách *Nové mysl*,⁴⁹ oficiálního časopisu Ústředního výboru Komunistické strany Československa.

Z pozdějších vydaných textů zvláštní pozornost vyžaduje především článek *Komenského pojetí kultury*, který byl publikován v němčině začátkem 80. let 20. století na stránkách časopisu *Acta Comeniana*⁵⁰ a jehož český originál je k dispozici v autorčině pozůstalosti.⁵¹ Jedná se totiž o text, který se vyznačuje zvláštní vnitřní polaritou – již Jaroslava Pešková upozornila na skutečnost,⁵² že Jiřina Popelová zde proti sobě staví dva protikladné přístupy. Základem celého textu je podrobná analýza těch partií *Konzultace*, kde Komenský popisuje svou velmi originální a dodnes zajímavou teorii o osmi světech, kdy čtyři z nich tvoří Bůh a zbylé čtyři člověk.⁵³

V roce 1983 byla publikována poslední větší studie Jiřiny Popelové nazvaná *Dialektika dějinného vývoje u Komenského*,⁵⁴ jejíž originál se rovněž nachází v pozůstalosti. O dosti pozdním datu vzniku textu (pravděpodobně až počátek 80. let) svědčí nezvykle vysoké množství překlepů, které jsou zcela jistě zapříčiněny prodělaným těžkým úrazem i vysokým věkem autorky.

Kniha *Filozofia J. A. Komenského* byla vydána až posmrtně – roku 1985 ve slovenském překladu, neboť vydání české verze nebylo povoleno. Nejedná se o „přísně“ vědeckou monografii, ale o populárně laděný stručný přehled Komenského myšlenkového systému určený především mladým lidem. Na začátku knihy Jiřina Popelová shrnuje dosavadní vývoj komeniologie, přičemž upozorňuje kupř. na zajímavé chápání revelací u Arne Nováka.⁵⁵ Zmiňuje i Klause Schallera a Jana Blahoslava Čapka, tedy badatele režimu nepříliš sympatické, ovšem jméno Jana Patočky muselo být z pochopitelných příčin zamlčeno...

Ve svém výkladu postupuje autorka v zásadě chronologicky, a začíná proto prvními vydanými pracemi Komenského. Objevuje se zde vědomé opomíjení *Labyrintu* spojené s odmítnutím chápání tohoto díla jako filozofického textu⁵⁶ a naopak vyvýšení *Truchlivého*. Téměř polovina knihy je věnována *Konzultaci*. Hodnocení Jiřiny Popelové je nesené neustávajícím obdivem především k *Panorthosii* vnímané jako vrchol celého

49 TÁŽ. Aktuálnost myslitelského díla J. A. Komenského. *Nová mysl*, 1970, s. 1514n.

50 TÁŽ. Der Kulturbegriff Komenskýs'. *Acta Comeniana*, 1983, roč. 29, s. 5–19.

51 A AV ČR, fond Jiřina Popelová-Otáhalová, k. 8, i. č. 449.

52 PEŠKOVÁ, Jaroslava. Zamyšlení nad dílem Jiřiny Otáhalové-Popelové u příležitosti stého výročí jejího narození. In Foglarová, 2005, s. 11.

53 Srv. ČAPKOVÁ, Dagmar. *Myslitelsko-vychovatelský odkaz Jana Amose Komenského*. Praha: Academia, 1987, s. 158n.

54 POPELOVÁ, Jiřina. Dialektika dějinného vývoje u Komenského. *Studia Comeniana et historica*, 1983, roč. 13, sborník č. 26, s. 109–119.

55 POPELOVÁ, Jiřina. *Filozofia Jana Amosa Komenského*. Bratislava: Pravda, 1986 (dále: POPELOVÁ, J. *Filozofia*), s. 20 – míněno: NOVÁK, Arne. *Čtvero poselství Jana Amose Komenského*. Brno, 1936.

56 POPELOVÁ, J. *Filozofia*, s. 33.

díla,⁵⁷ i když si na několika místech uvědomuje problematičnost Komenského výkladu: „*Ohromující účinnost [...] částí sa vzápätí stráca pod dojomom didakticky rozškatul'kovaného výkladu, rozvláčnosti a prílišnej podrobnosti. Učiteľ a kazateľ niekedy prehlušuje filozofa.*“⁵⁸

V nedatovaném rukopisu *Komenského filozofie ve vztahu k filozofickým systémům 17. století*,⁵⁹ o kterém můžeme s jistotou povědět jen to, že vznikl po roce 1966, se Jiřina Popelová pokouší o zachycení místa Komenského mezi velkými filozofickými systémy jeho doby. Činí tak zcela odlišným způsobem než ve zřejmě pozdější pasáži na identické téma z *Filozofie J. A. Komenského*.⁶⁰ Zcela zde opomíjí domácí inspirační zdroje Komenského myšlenkového systému a zaměřuje se pouze na jeho vztah k anglickému empirismu a karteziánskému racionalismu.

Konstatuje na jedné straně mnoho shod s empirismem, na straně druhé i mnoho rozdílů – „*zatímco angličtí senzualisté ex post dokládají senzualistické teze poznatky z psychologie, Komenský z ní vychází. Dětská psychologie je jeho nejvládnější pedagogickou zkušeností. Od smyslového vnímání k pojmovému myšlení je cesta jeho myšlení.*“⁶¹ Dosti obsáhle je analyzován rovněž Komenského gnozeologický optimismus, kterému se však autorka věnovala v téměř identické formě již na stránkách *Cesty k Všenápravě*.⁶²

Současně však Jiřina Popelová nachází i několik shod s racionalismem, přičemž si uvědomuje, že tyto dva velké systémy nejsou v Komenského myšlenkovém systému dvě oddělené a nespojitě záležitosti, ale naopak něco, co je vždy ve vzájemném vztahu – „*empirismus byl vhodným základem pro Komenského didaktiku, bylo jej však nutno spojit s racionalismem, neboť jen zkušenostní poznání s nutným relativismem není schopno dokázat jednotu lidského pokolení, jeho společnou podstatu, od níž náleží harmonický řád lidské společnosti.*“⁶³

Množství rozdílů ve vztahu ke karteziánskému racionalismu je podle hodnocení Jiřiny Popelové výrazně větší než množství shod – za příčinu je možno označit vnímanou protikladnost Komenského a Descartova myšlenkového systému – „*Zatímco v karteziánilismu vystupuje člověk jen jako poznávací subjekt, je v koncepci Komenského v celém bohatství svého díla, ale i se všemi defekty a dialektickými zvraty lidských osudů.*“⁶⁴ Ostatním velkým metafyzickým systémům 17. století, tj. především Barucha Spinozy a Gottfrieda Wilhelma Leibnize, však bohužel není věnována ani minimální pozornost. V závěrečném shrnutí pak nacházíme stručnou apologii Reného Descarta, když čteme:

57 Tamtéž, s. 180 n.

58 Tamtéž, s. 142.

59 A AV ČR, fond Jiřina Popelová- Otáhalová, k. 8, i. č. 447.

60 POPELOVÁ, J. *Filozofia*, s. 196n.

61 Tamtéž, s. 3–4.

62 POPELOVÁ, J. *Komenského cesta*, s. 140n.

63 A AV ČR, fond Jiřina Popelová-Otáhalová, k. 8, i. č. 447, *Komenského filozofie ve vztahu k filozofickým systémům 17. století*, s. 5–6.

64 Tamtéž, s. 6.

„Je jisté, že vědní pokrok nutně potřeboval stroze odosobnělou jen mechanickou kauzalitu, vyžadující omezit všechno na exaktními metodami zvládnutelnou realitu. Odstranění teleologie a vyloučení zřetele k člověku bylo nutnou etapou ve vývoje evropské vědy a filozofie.“⁶⁵

Sympatie Jiřiny Popelové však náleží v mnohem větší míře Komenskému, když v určité návaznosti na své starší studie o Komenském jako bojovníkovi za mír, přesto však v duchu nejnovějšího komeniologického přístupu, říká: „Dnes však známe již i zápory myšlení, které ze své rovnice vyškrtlo člověka. Jeví se nám v podobě ničivých válečných zbraní, ale i v podobě porušené krajiny a otravování základních životních zdrojů – vzduchu, vody a půdy. A tak není marné ohlédnout se na filozofický systém Jana Amose, jehož vůdčí nití je myšlenka ‚vše pro člověka‘. Proto má jeho obsáhlý, dokonale propracovaný systém čestné místo mezi filozofickými systémy 17. století.“⁶⁶

Datace druhého nevydaného rukopisu nazvaného *Vnitřní drama života Komenského* je stejně jako v předcházejícím případě značně neurčitá – lze jen říci, že vznikl po roce 1969. Jiřina Popelová se zde v mírně beletristickém duchu zamýšlí nad vnitřním vývojem Komenského osobnosti. Hlavní důraz je kladen na tři „významné české spisy, ve kterých se poprvé objevují vnitřní zákonitosti jeho myšlení a první náznaky jeho životního díla *Obecné porady o nápravě věcí lidských*. *Filozofická meditace Centrum securitatis*, *Labyrint světa a dialog Truchlivý* vznikly téměř současně, ve stejné situaci.“⁶⁷ Dochází tak ke zdůraznění starší teze o významu *Konzultace* jako vrcholu a středu Komenského myšlení, kterou Jiřina Popelová vždy zastávala.

Objevuje se zde i náznak snahy porozumět problematice revelací z odlišného úhlu pohledu, který se více než hlubokou filozofickou analýzou vyznačuje úsilím o pochopení tohoto problému z lidského, snad až existenciálního hlediska, i když je potřeba uznat, že se to děje s jistou dávkou romantičnosti a určité sentimentality. Konečné hodnocení Komenského duševního vývoje pak vyznívá téměř pateticky: „A jak mu pod rukou rostlo veliké dílo jeho života, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, rostla i jeho víra, jeho tvrdošijná, velká naděje, kterou pak krásně vyslovil v jednom ze svých posledních dopisů.“⁶⁸

Jako bezesporu nejzajímavější z nepublikovaných statí hodnotím text *J. A. Komenského etický systém*.⁶⁹ Jiřina Popelová zde provádí velmi zajímavou syntézu, neboť navazuje jak na svoje pojetí komeniologie, tak etiky. Nejedná se však o prostou kompilaci, ale o snahu o hlubší analýzu, která dosavadní promyšlení tématu v mnoha ohledech překonává. Navíc se jedná o vůbec první pokus o ucelené zpracování dosud zcela přehlíženého tématu. Strojopis o rozsahu 28 stran není datován, ale podle citované literatury lze soudit na dobu po roce 1974.

65 Tamtéž, s. 7–8.

66 Tamtéž, s. 8.

67 A AV ČR, fond Jiřina Popelová-Otáhalová, k. 10, i. č. 507, *Vnitřní drama života Komenského*, s. 1.

68 Tamtéž, s. 8.

69 A AV ČR, fond Jiřina Popelová-Otáhalová, k. 8, i. č. 444.

Už při prvním pohledu na analýzu z roku 1962 předloženou v *Etice* nás zaujme skutečnost, že Komenského etický systém je zde pojat ne-časově, není zde totiž žádná pozornost věnována vývoji Komenského myšlení v čase a celý text se soustředí na jeho etiku, tak jak je podána v *Pansofii*. Tuto skutečnost je však zřejmě nutno přičíst na vrub omezenému prostoru, který mohla Jiřina Popelová danému tématu v rámci rozsahu knihy věnovat.⁷⁰

Za základní zdroj Komenského etiky je prohlášena „českobratrská tradice mravní kázně“, o které je konstatováno, že „zřetelně odráží formy buržoazního životního stylu“.⁷¹ Tím se Jiřina Popelová dotýká problému vztahu „ducha kapitalismu“ a protestantské etiky, který zkoumal již Max Weber. Jednota bratrská i sám Komenský však vždy měli výhrady k přísně formulované kalvínské teologii predestinace.⁷² Za druhý hlavní zdroj Komenského etiky je pak považován „sebevědomý renesanční humanismus s jeho optimistickou vírou ve všemohoucnost lidského poznání“,⁷³ který však není posuzován jednoznačně pozitivně, neboť např. o Johannu Valentinu Andreaem nebo Johannu Heinrichu Alstedovi soudí, že měli na Komenského vliv „spíše brzdivý“.⁷⁴

Etický systém, který Komenský rozvíjí v *Panpaedii*, je charakterizován jen velmi stručně a veškerá další pozornost už je věnována *Pansofii*. Naproti tomu ve stati *J. A. Komenského etický systém* postupuje Jiřina Popelová v zásadě chronologicky, tzn., že nejdříve věnuje pozornost dřívějším spisům Komenského, které se zabývají etickou problematikou, a poté pokračuje výkladem o *Konzultaci*. Jako první je tedy zmíněn spisek *Faber fortunae, sibi ipsi consulendi ars (Strůjce štěstí aneb umění sám si poradit)*, který pochází z roku 1634. Dalším uvedeným dílem je spisek *Regula vitae (Pravidla života)*, který Komenský napsal roku 1645 v Elblagu a celkem pětkrát vydal, poprvé roku 1655 v Norimberku.⁷⁵ Toto Komenského dílo není nikterak zevrubně analyzováno. Naposled je zmíněn drobný spisek *Puerilis ethica*. Jedná se o dílo určené dětem, které se skládá ze čtyřiceti stručných naučení. Ani toto dílko není nijak blíže zkoumáno. Naproti tomu analýza etického systému vyloženého v *Konzultaci* je velmi detailní. Již na samém počátku výkladu o Komenského etickém systému vyloženém v *Konzultaci* Jiřina Popelová konstatuje: „Největší etické dílo *Mundus moralis* má mnohem filozofičtější ráz. Je dokonalejším etickým systémem ústrojně včleněným do nadřazeného systému pansofického, jenž opět je částí systému *Všeobecné porady*.“⁷⁶ Vidíme tedy, že zde dochází k opětov-

70 POPELOVÁ, Jiřina. *Etika. K historické a současné problematice mravní teorie*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1962 (dále: POPELOVÁ, J. *Etika*), s. 83n.

71 Tamtéž.

72 K této otázce nejvýstižněji: MOLNÁR, Amadeo. *Českobratrská výchova před Komenským*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956; HALAMA, Jindřich. *Sociální učení Českých bratří 1464–1618*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003.

73 POPELOVÁ, J. *Etika*, s. 83.

74 POPELOVÁ, J. *Komenského cesta*, s. 55.

75 Viz též: NOVÁK, J. V., HENDRICH, J. *Jan Amos Komenský*, s. 380–381.

76 A AV ČR, fond Jiřina Popelová-Otáhalová, k. 8, i. č. 444, J. A. Komenského etický systém, s. 5.

nému a velmi důraznému ocenění *Konzultace* jako středu a vrcholu celého Komenského díla a zároveň k vyzvednutí její filozofické hodnoty.

Za důležitý faktor, který velmi silně ovlivnil podobu Komenského etiky, prohlašuje Jiřina Popelová jeho životní zkušenosti, jeho prožitky muže „*osudem těžce stíhaného, světem prošlého vyhnance, ale i pedagoga, kazatele, biskupa českých bratří, politika s horoucí láskou k vlasti a se světovým rozhledem*“.⁷⁷ Jako hlavní teoretická východiska jsou označeny „*názory české reformace, zejména její českobratrské církve s její dokonalou kázní, dále českého humanismu, který se pojí se senekovskostoickou tradicí antickou. Ze soudobé filozofie se uplatňuje zejména anglický utilitarismus a empirismus, opírající se o Bacona Verulámského a Herberta z Cherbury a předjímající v mnohém etiku Lockeovu. Je tu samozřejmě i odkaz křesťanský, jevíci se příklady ze Starého i Nového zákona a z Apoštolských skutků. Avšak nad teologickou orientací převažuje všude antropologický ráz.*“⁷⁸

Vidíme, že v tomto svém pozdějším rukopise J. Popelová zdůraznila význam české reformace jako celku, tedy nejen její bratrské části.⁷⁹ V této souvislosti je však zapotřebí podotknout, že Jiřina Popelová také velmi dobře postihla, že Komenský nepřijímá bezmyšlenkovitě bratrskou etiku, ale přetváří ji do jiné podoby. Komenského „*etika je svěštější, má méně náboženských prvků. [...] Rozhodně téměř už nic nemá Komenský společného s názory bratrské menší stránky, opírající se o názory Chelčického a Řehořovy. [...] Komenský pokračuje v linii stránky větší, která má i liberální postoj k účasti měšťanů a šlechty v řadách jednoty. A ještě více než bratrská tradice oslavuje řemesla i krásná umění. [...] Chválí divadlo i hudbu a sám se divadlu věnuje a jeho láska k výtvarnictví se jeví i v péči o krásnou vnější výpravu knih.*“⁸⁰

Jako výchozí bod Komenského etiky je spatřována skutečnost, že „*člověk je [...] chápán a vykládán ve třech rovinách. Zaprvé ve čtvrtém gradu [Pansofie] jako součást materiálního světa, podruhé v gradu pátém, jako dovedný řemeslník, tento hmotný svět ovládající a konečně v gradu šestém, ve světě morálním, kde člověk vytváří a ovládá člověka a lidské vztahy.*“⁸¹ Za základní rys Komenského etiky J. Popelová označuje její výrazný „*antropologický a racionální*“ charakter.⁸² „*Základem celého mravního světa jest znalost sebe sama, svézákonnost a moc nad sebou samým, z čehož vyplývá [překrásná]⁸³ autarkeia – soběstačnost.*“⁸⁴ Zde má zásadní vliv Komenského pojetí lidské

77 Tamtéž, s. 6–7.

78 Tamtéž, s. 7.

79 Tím se J. Popelová dostává blízko k základnímu stanovisku Roberta Kalivody. Srv. KALIVODA, Robert, *Husitská epocha a J. A. Komenský*. Praha: Odeon, 1992, s. 9 i jinde.

80 A AV ČR, fond Jiřina Popelová-Otáhalová, k. 8, i. č. 444, s. 14–15.

81 Tamtéž, s. 6.

82 Tamtéž, s. 8.

83 Slovo bylo při dodatečných korekturách J. Popelovou začerněno. Jedná se o jeden z velmi mála autorčiných zásahů do textu, vyjma pravopisných.

84 A AV ČR, fond Jiřina Popelová-Otáhalová, k. 8, i. č. 444, s. 8.

přirozenosti, a tedy i přirozených instinktů, které „*ochotně přejímá*“⁸⁵ z díla Herberta z Cherbury. Lze tedy říci, že hlavní roli má v Komenského etice lidský rozum, jedná se proto o výrazně racionalistickou etiku, která je „*prostá striktního poslušání nebeských příkázání, neboť Bůh ponechal člověka jeho svobodné vůli, ale i zcela prostá naturalismu, neboť mezi člověkem a nižšími živočichy je kvalitativní rozdíl. Je i prostá sentimentalismu, neboť citový i pudový život je ovládaný rozumem.*“⁸⁶ Je proto „*aktivní, praktická, nemá stopy meditativnosti a mystičnosti*“.⁸⁷

Bez zajímavosti není ani zamyšlení, odkud člověk bere vzory pro své jednání – „*jsou to všechny předchozí světy, které obsahuje pansofie*“.⁸⁸ Jedná se tak o příklady ze všech částí živé i neživé přírody. J. Popelová si je ovšem plně vědoma takto rozsáhlého, a tedy i problematického užívání nejrůznějších analogií. Soudí, že místy výklad příliš zatěžují a zatemňují, ale „*na druhé straně přirovnání k stromům, k hvězdnému nebi a jiným přírodním jevům dodávají výkladu přímo poetický působ*“.⁸⁹ Můžeme však jen litovat, že právě na tomto místě Jiřina Popelová otázku pouze stručně nastínila a neprovedla hlubší rozbor funkce a postavení výše uvedených analogií v celém Komenského myšlenkovém systému. Domnívám se, že právě zde se autorka dotkla jednoho z klíčových míst pro pochopení celého Komenského empirismu.⁹⁰ Některé vzory pro své chování je však podle Komenského možno čerpat též z lidského světa, tj. nejvíce ze zkušenosti, přičemž zde hlavní roli hraje historie, která v sobě zahrnuje zkušenosti minulých generací – především příklady ze Starého nebo Nového zákona a často i citáty slavných básníků a filozofů.⁹¹

Mnoho pozornosti Komenský věnoval analýze svobodné vůle a svobodě člověka vůbec, jejíž nejdůležitější příčinou je „*podobnost člověka a Boha*“⁹² – „*nejdůležitějším majetkem člověka je svobodná vůle, jeho nejhlubším citem láska ke svobodě*“.⁹³ Právě proto je zapotřebí člověka vychovávat, aby poznal nesmírné možnosti, které má k dispozici. Člověk bez výchovy se tak stává ne-člověkem, protože nezná své možnosti a neví, jak s nimi zacházet. Nejvyšší ctností je tedy rozumnost, tj. umění řídit sám sebe a umění zvládat možnosti, které jsou člověku poskytnuty Bohem. Člověk je sice podřízen Bohu, ale nejedná se o vztah naprosté podřízenosti: člověk je u Komenského spíše Božím partnerem, který Boha napodobuje v díle stvoření, vřdyť i sama „*mravnost je*

85 Tamtéž.

86 Tamtéž, s. 10.

87 Tamtéž, s. 15.

88 Tamtéž, s. 10.

89 Tamtéž.

90 Viz též POPELOVÁ, J. *Komenského cesta*, s. 140n. Velmi zajímavě své stanovisko formuluje Jiřina Popelová i ve výše zmíněném rukopisu Komenského filozofie ve vztahu k filozofickým systémům 17. století, především s. 4n. (A AV ČR, fond Jiřina Popelová-Otáhalová, k. 8, i. č. 447).

91 A AV ČR, fond Jiřina Popelová-Otáhalová, k. 8, i. č. 444, s. 11.

92 Tamtéž, s. 13.

93 Tamtéž, s. 15.

dilem člověka“.⁹⁴ V souladu s tím proto Komenský rozlišuje tři základy vlády nad sebou samým: „*prvním je přesná znalost sebe jako bytosti ovládané a ovladatelné. Druhý základ je přesná znalost sebe jako bytosti vládnoucí a třetí základ je přesná znalost sebe jako normy.*“⁹⁵

Tato obrovská svoboda člověka má však i druhou stránku: „*zmýlí-li se, zabloudí-li, pak zničí všechno, co ovládá, pak může zničit celý svět i sebe a ztráta člověka je horší než ztráta světa.*“⁹⁶ Bloudění a chyby člověka však nemají význam jen pro něj samého, ale pro celý svět – „*protože člověk je vládcem všech tvorů, jestliže bloudí, uvádí na scenu nejen sebe samého, ale všechny, které má pod sebou, a kolem sebe, všechny strhuje sebou a sráží do propasti. A protože je tvorem určeným pro věčnost, pak jeho omyly se rozpínají až do samé věčnosti.*“⁹⁷

V následujících partiích svého pojednání Jiřina Popelová poměrně zběžně popisuje konkrétní pokyny Komenského etiky, která nejprve probírá vládu nad sebou samým a dochází až k teorii správy státu. Domnívám se, že tyto části nemají pro naše zamyšlení většího významu, protože autorka zde jen předkládá příslušné partie z *Konzultace*. Navíc partie, které se týkají scholastiky,⁹⁸ politiky,⁹⁹ se již „*netýkají přímo mravnosti*“.¹⁰⁰

Závěrem je zapotřebí poznamenat, že Jiřina Popelová měla v plánu napsat syntetizující knihu o dějinách českého myšlení, kde by zcela jistě bylo J. A. Komenskému věnováno mnoho pozornosti, a vydat se tak podobnou cestou jako Robert Kalivoda.

Cílem tohoto textu bylo především uchopit a zmapovat problematiku komeniologického díla Jiřiny Popelové, jedné z výrazných a rozporuplných postav českého myšlení 20. století. Ukázalo se, jak významnou roli nejen pro autorku samotnou, ale i pro celou českou filozofii v její institucionální podobě i mimo ni tyto studie sehrály. Zároveň byly vyzvednuty dosud neznámé texty z písemné pozůstalosti, které představují v mnoha ohledech významný počín na poli komeniologického výzkumu.

Recenzovali

Marie Neudorffová, Ph.D., Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.

Doc. PhDr. Miroslav Novotný, CSc., Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

94 Tamtéž, s. 7.

95 Tamtéž, s. 17.

96 Tamtéž.

97 Tamtéž.

98 Pod tímto termínem je chápána rozumnost při řízení školství ve společnosti.

99 Pod tímto termínem je chápána rozumnost při řízení království (někdy Komenský užívá též termín monarchika).

100 A AV ČR, fond Jiřina Popelová-Otáhalová, k. 8, i. č. 444, s. 27.

Resumé

Jiřina Popelová's Comeniological Studies

The study describes significance of work of Jiřina Popelová in Czech Comeniological research. The introduction part presents relationship between Comeniological studies and the rest of her work. (She also thought and wrote e. g. about ethics or history of philosophy.) The most extensive part is an analysis of single Comeniological texts focusing particularly on less known studies from 1970's. The conclusion is that Jiřina Popelová was a researcher who changed general understanding of Jan Amos Komenský, especially comprehension of his basic writing The General Deliberation on the Remedy of Human Matters.

Translated by Jakub Hajiček.

Obálka knihy J. Popelové-Otáhalové Jana Amose Komenského Cesta k Všenápravě, 1958

Korespondence Ondreje R. Halagy a Václava Chaloupeckého

„*Shledávám zcela logickým, že nalézáte příbuzenské vztahy
mezi slovenským východem a českým západem.*“

(Profesoru Halagovi opožděně k jednadevadesátým narozeninám)

MILAN DUCHÁČEK

The Correspondence between Ondrej Halaga and Václav Chaloupecký

Abstract: The correspondence between then young Slovakian historian Ondrej Halaga and his tutor Václav Chaloupecký covers the years 1946–1951 and deals with the question of Czechoslovakian unity, impact of contemporary political changes in Slovakia, Chaloupecký's late focus on Slovakian history, Halaga's dissertation thesis and last but not least with his activities bound with East Slovakian cultural organization Svojina, which were put to an end due to the centralisation pursued by communistic politics from the centre in Bratislava.

Key words: Chaloupecký Václav, Halaga Ondrej, East Slovakia, Czechoslovakism, historiography.

Úvod a ediční poznámka

V únoru 1946 obdržel profesor československých dějin Václav Chaloupecký dopis od mladého východoslovenského historika Ondreje R. Halagy,¹ jenž vyslovil obdiv závěrům jeho studií o slovenských dějinách a požádal ho o podporu své další badatelské práce i Východoslovenského kulturního ústavu Svojina, jehož byl správcem. Zrodil se tak osobitý polemický kontakt začínajícího, ale sebevědomého badatele s poněkud sebestijistým učitelem, dvou ideově spřízněných, ač generačně již vzdálených osobností, jejichž osudy v poúnorovém období vykazují překvapivě podobné kontury. Stejně jako

1 Prof. PhDr. Ondrej R. Halaga, DrSc. h. c. (nar. 4. března 1918 v Lipovci u Prešova), slovenský medievista, specialista na kulturní a hospodářské dějiny středovýchodní Evropy, absolvent oboru historie – němčina na FF bratislavské univerzity (1940–1945), do roku 1951 správce kulturního spolku Svojina, 1951–1961 vedoucí Archivu města Košic, 1961–1975 pracoval v Ústavu dějin evropských socialistických zemí SAV, poté v důsledku normalizačních opatření přeložen do Ekonomického ústavu SAV. Dnes v důchodu, žije v Košicích.

byl Chaloupecký postupně vytlačován z klíčových pozic české historické vědy,² stal se i demokraticky a pročeskoslovensky smýšlející Halaga jako správce spolku Svojina a redaktor stejnojmenného periodika objektem stupňující se perzekuce. Její příčinou bylo Halagovo zdůrazňování dlouhodobě přehlížených kulturních i hospodářských specifik východoslovenského regionu, jímž se snažil oponovat centralizačním tlakům prosazovaným novou politickou garniturou z bratislavského centra, neboť v nich viděl analogii problematického vývoje vztahu Čechů a Slováků.

Materiál je zajímavý zejména z hlediska česko-slovenských vztahů v období 1945–1951. Chaloupeckého dopisy zachycují pozdní fázi jeho pohledu na problematiku československých dějin, postoj k poválečné i pounorové realitě, jeho badatelské i didaktické metody i náznaky témat, jimiž se zabíral před svou předčasnou smrtí v roce 1951. Halagovy dopisy odhalují především vnitřní tenze, jež panovaly v prostředí slovenské vědy a politiky poválečných let. Korespondence zachycuje genezi zrodu Halagovy první větší tištěné práce *Slovenské osídlenie Potisia a vsi. gréckokatolíci* a pounorový osud kulturního spolku Svojina i stejnojmenného časopisu, v neposlední řadě však i krystalizaci okruhu témat, v nichž Halaga později jako badatel vynikl. Tím je hlavně medievistické bádání o dějinách středovýchodní Evropy, jejím podílu na stycích mezi Východem a Západem (Rusko – Hanza, resp. Černomoří – Balt) a o přesunu těžiště uherského dálkového obchodu z Podunají severněji přes kulturní, etnickou i obchodní křižovatku východoslovenského regionu, kde dominantní roli hrály Košice.³

Edice si nečiní nárok na interpretaci postojů obou aktérů, neboť se jedná o otázky, které pro jejich mimořádnou citlivost zejména ve slovenském a ruském prostředí nelze řešit v několika řádcích edičního úvodu či poznámkového aparátu. Jedná se ostatně o polemiku, jež je historiky, filology i politiky vedena již dobře dvě století a jejíž shrnutí přesahuje možnosti tohoto periodika.

Ucelená monografie ani rozsáhlejší studie o životě a díle Václava Chaloupeckého dosud neexistuje,⁴ ediční aparát se proto opírá zejména o heuristiku podniknutou v čes-

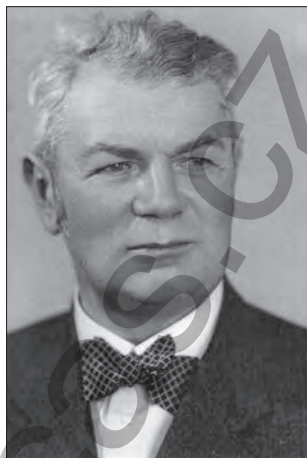
2 Srv. DUCHÁČEK, Milan. Vladyka Dětenický z Dědic. Václav Chaloupecký jako strážce odkazu meziválečné historiografie. In JIROUŠEK, Bohumil a kol. *Proměny diskursu české marxistické historiografie*. Ed. Historia culturae XV, Studia 10. České Budějovice: Jihočeská univerzita – Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2008, s. 151–169.

3 Halagovo životní dílo shrnuje nedávno vydaný výbor HALAGA, Ondrej R. *Memorabilia z Európy a vlasti*. Prešov: Universum, 2008 (dále: HALAGA, O. R. *Memorabilia*). Náklad byl však pro nedbalost a pochybení nakladatele autorem stažen z distribuce s požadavkem na nové, opravené vydání. V této staří cituji z exempláře laskavě zapůjčeného prof. Halagou pro účely práce na této edici. Podrobněji k Halagovu dílu viz RADAČOVSKÁ, Mária, KRONGHOVÁ, Magda. Bibliografie O. R. Halagu (1945–1993). In *Urbs – Provincia – Orbis. Contributores ad historiam contactuum civitatum Carpathicarum in honorem O. R. Halagae editae*. Ed. Marián GAJDOŠ. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1993, s. 190–212. Doplnění bibliografie z let 1994–2006 viz HALAGA, O. R. *Memorabilia*, s. 388–426.

4 Základním textem je doposud medailon z pera Františka Kutnara in KUTNAR, František, MAREK, Jaroslav. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. 2. přepracované a doplněné vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 716–722. Dále kromě stručných nekrologů pou-

Ondřej R. Halaga

Václav Chaloupecký

kých i slovenských archivech. Jedná se především o osobní fond Václava Chaloupeckého uložený ve vědeckém útvaru Archiv AV ČR Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd ČR, v. v. i. (A AV ČR), Archiv Univerzity Karlovy (AUK), Archiv Národního muzea (ANM) a Archiv Univerzity Komenského v Bratislavě (běžně též AUK). Většina těchto materiálů nebyla dosud publikována nebo šířeji badatelsky využita.⁵

Základními zdroji edice jsou dva soubory osobní korespondence: Halagovy dopisy adresované Václavu Chaloupeckému se nalézají v osobním archívním fondu Václava Chaloupeckého v A AV ČR (k. 3, i. č. 139, 13 ks /11 dopisů a 2 pohlednice/ + 2 přílohy), druhým souborem je pak materiál nacházející se dosud v osobním archivu profesora Halagy, jež Chaloupeckého dopisy i průklepy svých dopisů s laskavým svolením uvolnil k vydání a poskytl k nim editorovi osobní komentář (8 ks + 3 přílohy; z toho 4 Chaloupeckého dopisy + 3 přílohy a 4 průklepy dopisů adresovaných Chaloupeckému, jejichž originály se až na jeden nacházejí i v Chaloupeckého pozůstalosti a byly využity ke kolaci originálů). Neznámá část Chaloupeckého pozůstalosti se dosud nachází ve vlastnictví jeho potomků (je doposud badatelům nepřístupná) a větší část osobní agendy

ze HOLINKA, Rudolf. K šedesátinám univ. prof. Dr. Václava Chaloupeckého. *Časopis společnosti přátel starožitosti* (dále ČSPS). 1941–1942 (vyd. 1946), roč. 49–50, s. 266–272; HOLINKA, Rudolf. Chaloupeckého příspěvek vlastivědě. *ČSPS*, 1952, roč. 60, s. 172–176; VOLÁK, Jan. Univ. prof. PhDr. Václav Chaloupecký. 120 let od jeho narození a 50 let od jeho úmrtí. *Listy starohradské kroniky*, 2002, roč. 25, s. 45–53; HÁLEK, Jan. Václav Chaloupecký. *Akademický bulletin*, 2001, roč. 4, č. 7–8, s. 10; BLÜML, Josef, JIROUŠEK, Bohumil. Historik Václav Chaloupecký a Slovensko. In *Aktuální slovakistika*. Red. Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Brno, 2004, s. 5–15; LACH, Jiří. *Laichterovo nakladatelství a projekt České dějiny. Studie a edice*. Olomouc: Burian a Tichák, 2008 a můj článek cit. v pozn. 2.

5 Významnější výjimku představuje edice Jiřího Lacha, viz pozn. 4.

Ondreje R. Halagy (21 kartonů) je od roku 1985 uložena jako deponát v Archivu literatury a umění Slovenské národní knihovny (materiály ke sledovanému období obsahuje karton 1). Oba základní zdroje však jeví logickou kontinuitu, a dá se tedy usuzovat, že představují kompaktní celek bez výraznější cézury. K Halagovým dopisům adresovaným Chaloupeckému by bylo možné přiřadit ještě úřední korespondenci spolku Svojina, pod níž je Halaga podepsán a jež se též nachází v Chaloupeckého osobním fondu v A AV ČR (spolek Svojina, k. 9, i. č. 758, 4 dopisy z let 1946–1948, z nichž jeden je navíc adresován prof. Jaromíru Korčákovi), a její protějšky v Oblastním archivu v Košicích (OA Košice) ve fondu Svojina. Protože se však jedná o neosobní korespondenci formálního rázu, týkající se případné (nerealizované) autorské spolupráce, předplatného a zprostředkování kontaktů, nebyly tyto archiválie do editovaného souboru zařazeny.

Dokumenty byly zpracovány dle zásad pro vydávání novočeských pramenů a každý byl opatřen vědeckokritickým a informačním aparátem.⁶ S přihlédnutím k povaze materiálu byla kromě tradičních položek v poznámkovém aparátu podchycena i jména autorů studií a edic, na jejichž základě, případně o nichž je vedena polemika, tj. zejména vydavatelů pramenných edic. Ačkoli se v případě Halagových dopisů jedná z formálního hlediska o cizojazyčný text, vzhledem k všeobecné srozumitelnosti slovenštiny a ve snaze zachovat specificky „československý“ ráz písemného kontaktu obou protagonistů, jenž by překladem zanikl, byly tyto dokumenty ponechány v původním znění.

Zatímco Chaloupeckého rukopis byl vzácně čitelný, Halaga (jak osobně sdělil autorovi edice a jak je zřejmé z rukopisu pohlednic /dok. č. 9 a 13/) je případem spíše opačným. Z toho důvodu jsou všechny Halagou psané dokumenty strojopisné. U Chaloupeckého je tomu stejně s výjimkou dokumentů č. 2 a 5, jež jsou psány perem na linkovaný sešitový papír. Ostatní dokumenty jsou strojopisy na papíru standardního formátu A4, přičemž Halaga užíval často papír s tištěnou hlavičkou „*Ondrej R. Halaga, správca Svojiny, Košice, Rázusova ulica 1*“, v případě dokumentů č. 3 a 10 opatřený vodotiskem znaku a názvu německé papírny Gohrsmühle z porýnského města Bergisch-Gladbach. Ačkoli se pravděpodobně jednalo o ukořistěné zbytky po německých okupantech, v době tehdejšího přinejmenším v Čechách všeobecného nedostatku kvalitního kancelářského papíru to poněkud překvapí.

Oba pisatelé prováděli ve strojopise drobné rukopisné korektury, jež jsou však rozsa- hem minimální a byly bez označení začleněny do textu. Zjevné a běžné písařské chyby byly opraveny bez označení, stejně tak i chyby gramatické, nejednalo-li se o stylistické či lexikální specifikum (viz níže). Český text byl upraven podle platné pravopisné normy (psaní spojky *-li*, progresivní tvary *s/z > rigorózní, dizertace, paralyzovat*, u Chaloupeckého byly upraveny i nedůsledně užívané tvary *th-* u slov řeckého původu /*ethnický, thema, methodické, ethnikum, Methoděj* oproti např. *systematicky*/). Výjimku představuje dokument č. 1, jenž byl ponechán bez ortografických úprav. Halaga si byl

6 ŠTOVÍČEK, Ivan a kol. *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČR, 2002.

zjevně vědom problematičnosti Chaloupeckého vztahu ke Slovensku po jeho nuceném odchodu z Bratislavy v závěru roku 1938, kdy byl stejně jako téměř všichni ostatní Češi působilí na Slovensku „poskytnut české vládě k dispozici,“ i jeho osobitého pohledu na vztah češtiny a slovenštiny, a proto pro svůj první dopis diplomaticky zvolil češtinu, byť s některými pro Slováka typickými lexikálními i syntaktickými odchylkami (*silit své přesvědčení, cenit+akuz., výstrelky, samobytnost, lét, nateraz, úctivě* apod.).

Ponecháno v původní podobě zůstalo vertikální strukturování textu u obou autorů, stejně tak byly zohledněny zvláštnosti jazykové a stylistické. Za takové lze v případě Chaloupeckého považovat nesystematické a tehdy již archaizované užívání infinitivu zakončeného – *ti* a především kolísající a specificky užívanou kvantitu (*sáhati, chápadla, myšlénkového, Rumůnech, slávisté, Charvatsku, teprvé, bariera, basin, tyče se* aj.). Ponechány zůstaly i dialektismy (např. *všade*), případně slovakismy, typické pro Čechy působilí delší dobu na Slovensku (*bánictví = hornictví*). Upraven však byl Chaloupeckého zvyk označovat ve strojopise velké I grafěmem J (*Jpel > Ipel'*, věty začínající *I*).

Složitější byla situace v případě Halagových dopisů. Halaga (s výjimkou dok. č. 1) užívá kultivované slovenštiny obsahující lexikum běžné u Východoslováků, jež, ač bylo dříve považováno za spisovné, se v některých tvarech odchyluje od zpřísněné spisovné normy z roku 1940 (*i > aj, jak > ako, jakej > akej, temer > takmer, vliv > vplyv* aj.). Takové odchylky byly ve slovenském textu ponechány.

Doplněna byla místy chybějící interpunkce, v obou případech tak, aby pokud možno nenarušila syntax a styl pisatele. Kulaté závorky pocházejí od pisatelů dopisů, editorské zásahy a doplňky do textu jsou vyznačeny []. Ve snaze nepřetěžovat text hranatými závorkami byla řada běžně srozumitelných a jasně identifikovatelných zkratek ve všech dokumentech rozepsána bez vyznačení (*t. m. > tohoto měsíce, p. > pan, prof. > profesor, č. > číslo, čs., čsl. > československý, slk. > slovenský, vsl. > východoslovenský, stř., str. > střední/středný, Pha > Praha, Bva > Bratislava* aj.). Stejně bylo naloženo se zkratkami označujícími instituce (*KSS > Komunistická strana Slovenska, DS > Demokratická strana, MS > Matica slovenská, SAV > Slovenská akadémia vied, SAVU > Slovenská akadémia vied a umenia, ÚV > Ústredný výbor, KNV > Krajský národný výbor, SÚ > Slovanský ústav, ÚVR > Umelecká a vedecká rada*). Vysvětlivkami byla opatřena většina cizojazyčných obrátů a citací, s výjimkou těch, jež lze subjektivně považovat za všeobecně srozumitelné. Takové byly v případě kolísajících tvarů ujednoceny podle platné normy (*P.S.*). Římské číslovky byly obvykle nahrazeny arabskými, v případě číslovek řadových v datacích nebyly nahrazovány slovy (*10. tohoto měsíce*).

Zmíníte u tatě ve vašem listě o nynějších poměrech na Slovensku. Sleduji pojezd slovenskou stávkou se zájmem. Bohužel jim to většinou zprávy jim málo potěšitelné. Vidím, že na Slovensku tuhá ideologický zmatek. Mám za to, že z těch slojích ubíral, kam se Slovensko dostalo, může mu pomoci jedině trochu odvahy ke kritice a vědecké poznání. Leč tuto druhou etapu zápasu o Slovensko budete si už musít, iž mladí Slováci, vybojovat sami! My Češi jsme vlastně už získali svůj díl, když jsme dostali Slovensko z Magyarzágu. Maďarská repní bude po vás dále sáhati svým chápady, něčty z naší, něčty z mířku naší vlasti. I když dnes vlastně to nezapřeji z ústku pomínulo za Maďari jsme razení k zemi staro jako Němci! Leč pro Slovensko nezapřeji zisté zcela nepomínulo! Je na vás mladých a myslících, aby se byli na stráži! Kdyžkolom baim byli před deseti lety vykládali, že může přijít Mnichov a Píro s Tulem, byli byli v tom viděli jím strašáky, které mají slovenskou ovětku zahrati do čertoboucného cíliva. A dnes? Zodpovědnost je vřát repní na vás!

Budíte zdraví, milý pane Halago, a dejte se s chutí do práce. S vřazenem bás

V. Chaloupecký.

Pasáž z dopisu V. Chaloupeckého O. R. Halagovi z 25. 2. 1946 (osobní archiv O. R. Halagy)

Edice korespondence

1

*Dopis O. R. Halagy V. Chaloupeckému
1946, 10. února, Košice*

Slovutný pane profesore!^a

Nejdříve bych Vás co nejuctivěji prosil o prominutí, že si dovoluji Vás tímto dopisem obtěžovat. Ale doufám, že mi to laskavě nebude zazleno.

Jsem jedním z těch Vašich slovenských adeptů, kteří Vaše práce z československé historie – i když né v doslovném znění – schvalují a následují, kteří právě za uplynulá 6 léta je víc cenili než kdy jindy a opírajíc se o ně, sílili své přesvědčení o nezadržitelnosti sjednocovacího procesu československého.

Toto přesvědčení dávalo mi v době všeobecné čechofobie na Slovensku odvahu dáti se na vysokoškolská studia, ač jako dělnická sirota byl jsem bez prostředků. Že jsem nezůstal pouze při touze a přesvědčení, dokazuje to, že za Rudácké éry, ač jsem se vírou neztotožňoval ani s jednou křesťanskou církví, přispíval jsem československy uvědomělými článkami do řeckokatolického časopisu na Východě¹ jen proto, že jinde to tehda nebylo možno. Pak po osvobození jsem zorganizoval československy uvědomělých lidí na Východě a založili jsme „Východoslovenský kulturní ústav Svojina“ v Košicích, který má časem paralyzovat separatistické „samobytnické“ výstřelky Matice slovenské a vyzdvihováním kmenovské „samobytnosti“ východoslovenské degradovat „národní“ samobytnost Slováků taktéž na samobytnost toliko kmenovsko-regionální.

Tato práce a snahy, předběžně samozřejmě ještě maskována i termínem „slovenský národ“ apod. jest výsledkem dlouhého studia a promýšlení nad příčinami rozvratu lét 1938/39 a v důsledku toho zahlobání se do otázky východoslovenské, která je v rámci Slovenska v podstatě na vlas podobnou otázce slovenské v rámci ČSR.

Ano, obdivoval jsem Vás při čtení Vašich správných postřehů o východním Slovensku,² ku kterýmžto jste dospěl z docela jiných faktů než my z Východu, i když Vám bylo mnoho z toho neznámo, co může odkrýti toliko východoslovenský rodák.

Nyní, jako správce výš jmenované instituce, jsem síce zavalen prací, přece ale bych rád završil svá studia doktorátem. Ani né tak pro sobě, jako dříve a především v zájmu věci, již reprezentuji.

Původně byl jsem k tomu vyzván ještě na jaře 1944 dr. Rapantem,³ když jsem mu odevzdal seminární práci s námětem východoslovenským. Bylo to proň nové, a proto velmi naléhal, abych spracoval disertací o kolonizaci východního Slovenska. Před převratem jsem to také měl v úmyslu, ale teď, když Bratislava není jedinou možností, rád bych to poslal tam, kde nemusím mít obavy o možnost naprosté otevřenosti ve svých úsudcích, kde mohu podat věci tak, jak mě k nim vedou fakta, jak to prýští z mého přesvědčení. Bude to současně také přínosem pro věc československé jednoty.

Zmíněnou prací představoval bych si s názvem: „Východoslovenská otázka“. Tedy nateraz raději práci rámcovou než detailní, omezenou pouze na kolonizaci.

Podobným thematem obírám se v časopise Východoslovenský akademik pod pseudonymem Rodmír Ohal (Po stopách východoslovenských predkov v dobe preduhorskej),⁴ proto si dovoluji zmíněný časopis Vám zaslati.^b

Uctivě bych Vás prosil o laskavé informace, zda bych si takovou práci u Vás směl vyžádati jako práci disertační a přihlásiti se na pražskou fakultu k rigorosním zkouškám.⁵

Předem za Vaší laskavou námahu a rady co nejuctivěji děkujíc,
poručím se Vám

Halaga.

P.S. Prosím v zájmu věci, aby tento dopis byl považován za přísně důvěrný.

A AV ČR, fond Václav Chaloupecký, k. 3, i. č. 139. Originál, strojopis, 2 listy.

-
- a Dopis obsahuje strojopisnou hlavičku s osobní adresou pisatele: Ondrej Halaga, správca Svojiny. Košice, Štefánikova 6.
- b Časopis se ve fondu nenachází.
- 1 HALAGA, Ondrej R. Dunaj – Tisa (Stieber, van Wijk a iní o vsl. reči). In *Jednota sv. C[yrila a] M[etoda]*, 1943, roč. 2, č. 8, s. 5–6; TÝŽ. Odkedy je Slovák grékokatolík? In *Kalendár sv. C[yrila a] M[etoda]*. Michalovce, 1944, s. 53–60.
- 2 Halaga má zřejmě na mysli zejména druhou ze studií in: CHALOUPECKÝ, Václav. Dvě studie k dějinám Podkarpatska (Súl z Bulharska, Kdy bylo Horní Potisí připojeno k Uhrám). *Sborník Filozofické fakulty Univerzity Komenského* 1925, č. 3 (dále: CHALOUPECKÝ, V. *Dvě studie*), s. 131–186.
- 3 Daniel Rapant (1897–1988), slovenský historik, Chaloupeckého žák a ideový i kariéerní rival, pokládán za zakladatele moderní slovenské historiografie. Získal Chaloupeckého bratislavskou katedru i vedení historického semináře po nuceném odchodu českých profesorů ze Slovenska na konci roku 1938. (Srv. Archiv Univerzity Komenského, fond Filozofická fakulta, FiF66, osobní spis Václav Chaloupecký). Vychoval válečnou generaci slovenských historiků a po skončení války se stal předsedou nově založené bratislavské Slovenské společnosti historické. Více viz KAMENCOVÁ, Lýdia. Vznik Slovenskej historickej spoločnosti a prvá etapa jej činnosti (1946–1950). *Historický časopis*, 1991, roč. 39, č. 2, s. 183–193. Ke sporu Chaloupecký – Rapant srv. *Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897–1988–1997)*. Red. Richard Marsina. Martin: Matica slovenská, 2008, zejm. MARSINA, Richard. Tvorca koncepcie slovenských dejín. *Tamtéž*, s. 19–26.
- 4 OHAL, Rodmír [=HALAGA, Ondrej R.]. Po stopách východoslovenských predkov v dobe preduhorskej. *Východoslovenský akademik*, 1945, roč. 1, č. 1–2, s. 8–10, 17–20.
- 5 Vzhledem ke změněným poměrům po únoru 1948 Halaga práci nemohl obhájit a doktorát získal až v 50. letech na Masarykově univerzitě v Brně.

2

Dopis V. Chaloupeckého O. R. Halagovi
1946, 25. února, Praha

Milý pane Halago!

Děkuji Vám za Váš dopis ze dne 10. tohoto měsíce i za to, že se ke mně hlásíte jako ke svému učiteli. Na Váš dotaz, zda byste u nás v Praze mohl předložit doktorskou dizertaci na téma: „Východoslovenská otázka“ odpovídám kladně. Podle rigorózního řádu je právem doktoranda, aby si zvolil sám téma práce a pro mne jako pravděpodobného referenta je to téma dokonce velmi vítané. Sám, když jsem psal své slovenské studie, nemohl jsem ke všemu náležitě přihlížeti. Psal jsem vlastně jako autodidakt v slovenské a uherské historii a neměl jsem nikoho, kdo by mi v něčem poradil, upozornil na prameny a literaturu. Proto bych vždy rád uviděl, kdyby se někdo mohl na východoslovenskou otázku soustřediti. Rigorózní řád žádá, aby dizertace byla skutečně jistým vědeckým přínosem. Řekl bych to stručně tak, aby byla taková, že by autor ji se souhlasem aprobanda mohl vydati tiskem. Upozorňuji Vás při této příležitosti (možná že zbytečně) na studie Dr. Jaromíra Korčáka¹: Geopolitické základy Československa, Praha, 1938, Orbis, téhož: Etnický vývoj československého Potisi, Národnostní obzor III, sv. 3 i na jeho studie: Otázka karpatská (Tamže).² Sám čekám na vytištění práce: Valaši na Slovensku (Carpatica, sborník redigovaný profesorem Chotkem³ při Slovanském ústavu v Praze),⁴ která by Vás rovněž mohla dosti zajímati a v níž byste snad také ledacos našel pro Vaši práci.

Zmiňujete se také ve Vašem listě o nynějších poměrech na Slovensku. Sleduji povždy slovenskou otázku se zájmem. Bohužel jsou to většinou zprávy málo potěšitelné. Vidím, že na Slovensku trvá ideologický zmatek. Mám za to, že z těch slepých uliček, kam se Slovensko dostalo, může mu pomoci jedině trochu odvahy ke kritice a vědecké poznání. Leč tuto druhou etapu zápasu o Slovensko⁵ budete si už musit, vy mladí Slováci, vybojovat sami! My Češi jsme vlastně už vykonali svůj úkol, když jsme dostali Slovensko z Magyarszágu.⁶ Maďarská země bude po vás nadále sáhati svými chápady, někdy zvenčí, někdy zvnitřku naší vlasti. I když dnes vlastně to nebezpečí z venku pominulo a Maďaři jsou sražení k zemi skoro jako Němci! Leč pro Slovensko nebezpečí ještě zcela nepominulo! Je na Vás mladých a myslících, abyste byli na stráž! Kdybychom Vám byli před dvaceti léty vykládali, že může přijít Mnichov a Tiso⁶ s Tukou,⁷ byli byste v tom viděli jen strašáky, které mají slovenskou ovečku zahrnuti do československého chléva. A dnes? Zodpovědnost je však nyní na Vás!

Buďte zdrav, milý pane Halago, a dejte se s chutí do práce. S pozdravem Váš

V. Chaloupecký

Osobní archiv O. R. Halagy, Košice. Originál, rukopis, 2 listy.

- a Z magyarszágu – z maďarského národa, resp. z maďarského vlivu. Otázka je, proč Chaloupecký napsal slovo s velkým písmenem a zda tedy neměl na mysli spíše „z Magyarországu“, tj. z maďarského státu, z Uher.
- 1 Jaromír Korčák (1895–1989), přední český geograf, demograf a statistik.
 - 2 KORČÁK, Jaromír. Etnický vývoj československého Potísi, *Národnostní obzor*, 1932, roč. 3, č. 3 a 4 (též samostatný otisk, 16 s.). Otázka karpatská, tamtéž.
 - 3 Karel Chotek (1881–1967), etnograf působící ve 20. letech na Komenského univerzitě v Bratislavě. Roku 1931 získal profesuru na pražské FF UK.
 - 4 Kniha nakonec vyšla pod egidou Slovanského ústavu, distribuována byla v komisi nakladatelství Orbis. CHALOUPECKÝ, Václav. *Valaši na Slovensku*. Praha: Slovanský ústav, 1947 (dále: CHALOUPECKÝ, V. *Valaši*).
 - 5 Chaloupecký parafrázuje titul své knihy (CHALOUPECKÝ, Václav. *Zápas o Slovensko 1918*. Praha: Čin, 1930), v níž se pokusil o první historicky fundovanější obraz procesu sjednocování československého státu.
 - 6 Jozef Tiso (1887–1947), římskokatolický kněz, přední slovenský separatista a vůdčí osobnost Hlinkovy slovenské ľudové strany (HLSL), v letech 1939–1945 prezident Slovenského státu. Na základě rozsudku Národního soudu 18. dubna 1947 v Bratislavě popraven.
 - 7 Vojtěch Tuka (1880–1946), přední slovenský separatista, jeden z vůdců HLSL a organizace Rodobrana, v letech 1939–1944 předseda vlády Slovenského státu, 1940–1944 též ministr zahraničí. V roce 1946 v Bratislavě odsouzen k trestu smrti a 20. srpna 1946 popraven.

3

*Dopis O. R. Halagy V. Chaloupeckému
1946, 20. března, Košice*

Slovutný pán profesor!

Co najúctivejšie ďakujem za Vaš, mne tak vzácny a povzbudivý, dopis. Bol som mu nesmierne rád, pretože ma presvedčil, že ste na Slovensko a jeho problémy nezabudli, že s Vaším vzácnym pochopením a radami v tomto smere možno počítat i v budúcnosti.

Pre nás, čo sme udalosti z roku 1938 a po ňom odmietave prijímali, je to tým cennejšie, že sme si boli vždy plne vedomí toho, akého nevďaku sa Slovensko dopustilo na českých vedeckých a kultúrnych pracovníkoch, že ten nevďak je hoden aj toho, aby ten český pracovník sa úplne od Slovenska odvrátil.

Odvážujem sa veriť, že vieru, ktorú v nás mladých skladáte, nesklameme, že bude dosť príležitosti poznať aj Slovensko, aké ste Vy chceli a za jaké ste aj Vy pracovali.

Prichodí sa mi úctive poďakovať ešte za Vaše cenné upozornenia vzťahujúce sa na moju prácu. Ak ráčite dovoliť, odvážim sa na Vás obrátiť aj nabadúce, ak by bolo treba v záujme spomenutej práce.

Začiatkom budúceho týždňa chystám sa do Prahy. Při tej príležitosti pokusím sa vyhľadať aj Vás.¹

Opätujúc úprimné slová vďaky, znamenám sa
v dokonalej úcte

Halaga

A AV ČR, fond Václav Chaloupecký, k. 3, i. č. 139. Originál, strojepis, 1 list.

1 K setkání v Praze došlo, viz dok. č. 7.

4

*Dopis O. R. Halagy V. Chaloupeckému
1946, 13. června, Košice*

Slovutný pán profesor!

Bol som nesmierne milo prekvapený, keď som s vďakou obdržal Vašu zásilku s pracami pana profesora Korčáka.^a Vyslovujem Vám za to uprímne poďakovanie.

Ak dovoľíte, podržím si práce dovtedy, kým nebudem mať viac času ich odpísať. Boly pre mňa nesmierne zaujímavé. Opravdu výborné postrehy, smelé uzávery (má šťastie pan profesor, že není Východniar, už by ho v Martine¹ boli vyhlásili za maďaróna, ktorý rozbíja slovenský národ!), i keď už dnes o tej „ruskosti“ československého východu sa pochybuje, ako sa pochybovalo už skôr o „bulharskosti“. Dúfam, že sa mi podarí do tej otázky vnieť viac svetla a podľa doterajších výsledkov svojho štúdia dúfam, že to bude svetlo, ktoré poslúži československej myslienke veľmi vydatne a umlčí niejedného slovenského separatistu. Pracujem usilovne po večeroch, keďže ináč úplne som zaneprázdnený v ústave.²

Človek bol teraz voľbami úplne deprimovaný, ba zhrozený.³ Tá štátna súdržnosť javila sa byť tak labilná! Komunisti agitovali s tým, že sú „červení ľudáci“, preto každý, kto je verný ľudák, komu ide o samobytnosť slovenského národa, musí voliť Komunistickú stranu Slovenska. Demokratická strana zase navonok rečnila sice federalisticky, ale predsa československy, ale šuškané agitovala tak, ako mohli agitovať len gardisti a čechofóbski ľudáci, takže sdužila všetko to, čo v komunistoch, respektive v Rusku videlo príčinu pádu Tisu a čo dúfalo, že Demokratická strana Tisu oslobodí a azda nastolí jeho režim. Aká to bola situácia vidno i z toho, že strana Slobody, na čele s Čechoslovákmi, musela navonok rečniť v duchu tisovskom. Myslím, že taká taktika bola najmenej vhodná, lebo odplašila od nej i poctivých Čechoslovákov, hoc ľudákov im neprítiahla, lebo ju Demokraticku stranu znemožnila tým, že sú tiež komunisti. Vydýchli sme si, keď už bolo po voľbách, lebo sme sa stále báli, čím sa ešte navzájom zochcú

partneri pretromfnút'. Je ozaj ironia, keď teraz Komunistická strana Slovenska sa stáva československou, respektive navonok československejšou, ako Demokratická strana – a pred rokom sme museli chodiť po dedinách paralizovať komunistické štvanie proti ČSR a prezidentu Benešovi. Vtedy pred príchodom prezidenta do Košíc (i za ňho) boli otvorene aj menej otvorene za pripojenie k SSSR. Zmenili sa, len či od srdca! Azda je to teraz tak v záujme komunizmu a Moskvy, ale čo potom?

Nás tu veľmi prekvapil výsledok českých volieb, ktorý neslúži k sblíženiu. Práve tí separatisti teraz bojujú taktikou: Čechom sme dali fleka povstaním a dali sme im ešte viac voľbami...

Nuž, ale šesťročné výčiny nemohly zostať bez vlivu. I tak sa to očividne lepší. Dnes už i opravdoví tisovci, ktorí vidia v Slovenskom štáte „najkrajšiu dobu slovenského národa“, „vrchol národných tužob slovenského národa“, považujú ČSR nateraz za nezbytnú, za svoj štát. Ale ideálom im je predsa nejaké budúce riešenie v rámci podunajskej konfederácie štátov. „Až to bude možné, potom už nepotrebujeme ČSR, nepotrebujeme sväzok s Čechmi v rámci tejto konfederácie.“

Je na škodu československej myšlienke, že ČSR sa obnovila tak, že je spolusviazaná s rozmachom komunizmu. Núti to jaksí k naväzovaniu na staré „čechoboľševik“.

Nuž, ale to som načrel práve do toho najhoršieho. Keby len toto malo byť obrazom Slovenska, bol by ozaj smutný. Faktom je, že nebol v tisovskom štáte každý tisovec, a teda ani dnes není väčšina k ČSR ľahostajná. A toto je nesmierny pokrok voči roku 1918. Vtedy temer ani nebolo československy smýšľajúcich Slovákov, kým teraz môžeme smelo hovoriť i pri najhoršom aspoň o polovičke. Nemáme príčiny hľadiť na vývoj ČSR čierno. Začiatok je lepší!

Opätovne ďakujem, čo nauctivejšie pozdravujem

Halaga

A AV ČR, fond Václav Chaloupecký, k. 3, i. č. 139. Originál, strojopis, 2 listy.

- a Chaloupecký s nedochovaným dopisem Halagovi zaslal sloupcové obtahy Korčákova článku Etnický vývoj československého Potisi (8 kusů sloupcových obtahů v délce 44 cm; viz dok. č. 2, pozn. č. 2) a též text Korčákova nezveřejněného příspěvku k debatě v III. sekci Československé společnosti pro studium menšinových otázek, nazvaného Otázka karpatoruská (15 stran strojopisu + 3 strany sylabu přednášky + 1 strana Pozvánka k diskusnímu večeru konanému 27. 1. 1933). Přílohy v osobním archivu prof. Halagy.
- 1 Turčianský Svätý Martin je dodnes sídlom Matice Slovenské. Turec je tradične pokládán za baštu slovenského nacionalizmu.
- 2 Ústavem míněn Východoslovenský kulturný ústav Svojina.
- 3 Šlo o parlamentní volby 1946.

5

*Dopis V. Chaloupeckého O. R. Halagovi
1946, 16. června, Praha*

Milý pane Halago!

Děkuji Vám za Váš list ze dne 13. tohoto měsíce, kde mi píšete mimo jiné o volbách na Slovensku a co s tím souvisí. Zdá se mi, že největší chybou Slováků je jejich myšlenková izolovanost. Tak to někdy vypadá, jakoby – podle politického myšlenkového zaměření valné většiny Slováků – Slovensko bylo osou Evropy a jakoby se politika světa měla řídit podle toho, co oni si myslí neb vymyslí. Bohužel není tomu tak. A my všichni musíme se starat o to, abychom se sami nějak rozumně zapojili do myšlenkového světa těch druhých a uměli se včas a účelně přizpůsobit. Zejména dnes, kdy politika evropská stala se vskutku politikou světovou, jsme my Čechoslováci dosti podružným činitelem. A Slovensko! Vezměte si glóbus a podle něho měřte jeho politickou roli! Ale o tom snad až jindy.

Vidím, že se zabýváte také ruskou otázkou na Slovensku. Mám tu náhodou přebytečnou korekturu své práce z roku 1941 (vlastně ještě z dob na Slovensku!), která by Vám při řešení této otázky mohla být poněkud užitečnou. A tak Vám ji posílám.^a Ostatně doufám, že v dohledné době vyjde tiskem. Z ní Vám vysvitne, že ruská kolonizace dotkla se určitým způsobem slovenských krajů. Nicméně ruský element byl téměř úplně pohlcen a asimilován elementem československým. Tak jako málo, ba téměř nic, nezůstalo po vlastních Valaších čili Rumůnech, tak také jen poměrně málo zůstalo tu po imigraci ruské z XVI. a XVII. století. Orava, pro niž máme náhodou dosti bohatý materiál,¹ je tu nejlepším příkladem. Větší omyl je však v našem národním obrození, v Štúrovcích, kteří právě to vše cizokrajné učinili znakem pravého a ryziho slovenství. A s tím, vy mladí Slováci, se budete musit jednou vypořádat. Zatím Vám chybí odvaha k tomuto radikálnímu řezu. Ale bez něho to asi nepůjde.

S pozdravem

Váš V. Chaloupecký

P.S. Zajímavý je postoj luďáků, o němž píšete. Zdá se, že tane jim na mysli maďarský plán Jásziho² Podunajské národní konfederace. (Srv. Zápas o Slovensko str. 71, 109) pod egidou Peští. Inu, vždy stejné!

Osobní archiv O. R. Halagy, Košice. Originál, rukopis, 2 listy + 97 listů přílohy (obsahy práce Valaši na Slovensku).

a Šlo o obsahy textu knihy *Valaši na Slovensku* mající dvojí paginaci: číslování 243–340 se zřejmě vztahuje k původně plánovanému vydání ve sborníku *Carpatica* (k němuž nedošlo), druhé (5–102) k vydání z roku 1947, jež má v tisku 116 stran.

- 1 Srv. CHALOUPECKÝ, V. *Valaši*, zejm. s. 22n. 35–44. Bohatými prameny je míněna edice: *Materjaly zródlowe do dziejów osadnictwa górnej Orawy*. I.–II. Ed. Władysław SEMKOWICZ. Zakopane: Muzeum Tatrzańskie, 1932, 1939 (dále: SEMKOWICZ, W. *Materjaly zródlowe*). Chaloupecký oba díly recenzoval v *Českém časopise historickém* (dále: ČČH): ČČH, 1932, roč. 38, s. 634–635, resp. ČČH, 1939, roč. 45, s. 503–506.
- 2 Oszkár Jászi (1875–1957), maďarský historik, sociolog a politik, ministr pro národnosti Károlyiho vlády. Návrh na konfederativní uspořádání společného státu zalitavských etnik obsahovalo mj. Jásziho knihou *Budoucnost Uher a Spojené státy Dunajské* inspirované provolání maďarských spisovatelů. Více viz LITVÁN, György. *A Twentieth-Century Prophet: Oscar Jászi 1875–1957*. Budapešť: Central European University Press, 2006, s. 131n.; TÝŽ. Oszkár Jászi's Danube federation theories. In *Geopolitics in the Danube region: Hungarian reconciliation efforts, 1848–1998*. Red. Ignác Romcsics, Béla K. Király. Budapešť: Central European University Press, 1999, s. 227–242; TÝŽ. Vztahy Oszkára Jásziho k Československu. In *Nepokojná desetiletí 1918–1945. Studie a dokumenty*. Praha: ČSAV, 1988, s. 151–165; JÁSZI Oszkár. *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*. Londýn: The University of Chicago Press, 1971.

6

*Dopis O. R. Halagy V. Chaloupeckému
1946, 3. července, Košice*

Slovutný pán profesor!

Nenachádzam súcích slov na vyjadrenie svojej najúprimnejšej vďaky za Vašu láskavosť a pozornosť. Som Vám ozaj veľmi zviazaný.

Medzitým som bol už požiadal Slovanský ústav o zaslanie obťahu Vašej práce a preto bolo to pre mňa nadmieru aktuálne, ako ráčite vidieť.

Dúfajúc, že dielo si smiem podržať dlhší čas, nepreštudoval som ho podrobne doteraz. Lenže už z bežného nahliadnutia bol som veľmi milo prekvapený. Je tam bohatý materiál takého rázu, aký sám som už sháňal a sháňam. Totiž pracujúc na otázke východoslovenských gréckokatolíkov, musel som sa venovať podrobne otázke valašskej. Iste, ako sa nazdávam, bez Vašej práce bol by mi niektorý závažný fakt ušiel. Lenže aj z iného dôvodu je mi zaslané dielo tak vítané: určitá, povedal by som, protištúrovská (v smysle spisovného jazyka) tendencia. Z docela iných dôvodov prichádzate k výsledku tomu, ako aj ja: štúrovský spisovný jazyk není výslednicou samobytnosti slovenského národa, ale politickej odlúčenosti a neslobody.

Dúfam, že sa mi podarí uvoľniť na 3–4 týždne v našom ústave, a tak do jesene budem môcť svoju prácu podať. Opätovne úctive ďakujem a prajem milé a príjemné strávenie prázdnin.

Halaga

A AV ČR, fond Václav Chaloupecký, k. 3, i. č. 139. Originál, strojopis, 2 listy.

7

Dopis O. R. Halagy V. Chaloupeckému
1946, 5. listopadu, Košice

Slovutný pán profesor!

Už viac ako mesiac usiloval som sa najst' trochu voľnej chvíľky, aby som sa Vám mohol ohlásiť paru riadkami. Pradovšetkým rád by som Vám uprímne blahoprial k Vašej vzácnej práci, ktorú som medzitým mal možnosť preštudovať. Na toľkých miestach našiel som tam úsudky, ktoré by som bol dodnes považoval ináč za smelé subjektívne názory. Celkom súhlasím s Vaším konštatovaním, že Slováci sa chvália cudzím perím. Že zvelebujú práve tie extravagancie svoje, ktoré sú vlastne cudzákčým importom a nie typickým delidlom československého národa. V knihe Valaši na Slovensku poukázali ste na mnoho momentov, ktoré musia donútiť slovenských egocentrických neoromanikov revidovať mnohé velikášske námysly. I keby dielo mal postihnúť osud „Starého Slovenska“,¹ vykoná kniha predsa svoju očistnou úlohu na Slovensku.

Za mojej návštevy² ráčili ste mi dokazovať, že sme na Slovensku nie dost' odvážni povedať pravdu a jasne smelo sa postaviť na bázu československého národa. Ako ráčite vidieť zo Svojiny, my sa osmeľujeme byť tu odvážnejší. Lenže pri tom všetkom nesmieme si dovolivať až takej smelosti, aby sme nedbali na terajších vládcov Slovenska. Musíme byť obozretní, ak nechceme byť likvidovaní. Ale vždy si zato najdeme príležitosť, či už v tlači, či v rozhlase alebo na prednáškách slúžiť československej veci.

Poslali sme Vám 1. číslo Svojiny, v ktorom je aj moja seminárna práca „Stara vira“³, zaoberajúca sa obdobným tématom ako Valaši. Práca bola čiastočne vysádzaná v roku 1944, ale prechod fronty prácu zastavil a Rusi tlačiareň zničovali a všetko rozmetali (Michalovce). Teraz som ju trochu prepracoval. Iste ráčili ste už aj zo začiatkov vycítiť, ak ste Svojínu dostali, že je podstatný rozdiel medzi názorom na Ruthenov a Valachov u Vás a u mňa. I keď sa samozrejme nemôžem na základe mojich vedomostí a skúseností púšťať do debaty s Vami, dovoľujem si skôr naznačiť niekoľko svojich názorov s prosbou o láskavé ich posúdenie:

Pre mňa je pojem „Ruthenus“ a „Valachus“ vo väčšine prípadov pojmom náboženským, respektive stavovským (sociálnym), kým o etnickej stránke nehovorí nič. O tej treba ešte v každom prípade zvlášť skúmať. Nazdávam sa, že len preto, že ráčite dôsledne mať tieto pojmy aj za etnikóna, došli ste k nápadnej nesrovnalosti, ako ste si aj sám ráčili povšimnúť, pri citovaní listiny Zrinyičky⁴ a údajmi z urbáru z roka 1624.⁵ Že nie každý pravoslávny bol alebo je Rusín vidno i z art[ikulu] XXV. seged[ského] snemu z roka 1459 (Kovachich: Vest[igia] Com[itiurum], Budae 1798, str. 342⁶): Item quia quam Valachi, Rutheni et Slavi (15. stol.!) fide[m] Valachorum tenentes rustici...^a Slavi fidei Valachorum^b – zvrät iste v 15. storočí už bezosporu špecifikovaný, nie neurčitý („Slovan“) a preto ho vzťahujem na slovenských ortodoxov. A jako tu sa menuje cirkev paušálne valašská (i keď ju vyznávajú rôzne národnosti), ta je ista i za pozdejšej výmenu

názvu tej cirkvi z „valašská“ na „fides Ruthenorum“. Bližšie o tom v pokračovaní mojej práce v stati „Rutheni“ slovenskej národnosti.

Práve tak ani mená prevzaté z grécko-slovanského obradu nevyjadrujú nacionalitu. Ukazujú len na religiozitu. Napr. Vasil, Ivanko, Fedorko, Fedorčak, Roman ap. To nie sú ruské, ale náležité cirkevne-slovanské odvođeniny. Vaško, Vaňo apod. by som ani nepovažoval za slová cirkevneslovanského pôvodu, keďže sú časté aj v českej oblasti (Vaško – Vašek, Váňa). A Kuban, Kubančík a podobne je východoslovenský (aj rímskokatolícky!) tvar mena Jakub. Tu je bežné miesto Jakub len Kubo, Kuba. Od toho je i tak veľmi časté priezvisko: Kubanek. Myslím preto, že toto meno nemá nič spoločného s Kavkazom. Roman je jedno z najčastejších dedinských krstných mien na Východe (u katolíkov) v Katrene a Diakovi by som tiež ťažko mohol vidieť niečo východného. Skôr maďarské prostredníctvom: diaconus – deák – dziak (žiak).

Výšni – Nižni sa vyskytuje už aj v živote slovanských apoštolov „archiepiskop vyšniuju Moravu“, čo ako viem, nik nedal do súvisu s Rusmi. Jagić⁷ však dokázal súvis s Juhoslovanmi (Ksl. Spr. II. 10).⁸ Niet tedy myslím príčiny, prečo by sme nemohli usudzovať na domácosť výrazu, ktorý je pomerne všeobecný v Slovanstve, ale pripisovať ho až na pozdných ruských kolonistov.

Kračún^c by som nepovažoval za ruské, lebo i v maďarčine je staré slovo Karácsony^d a ako vieme, Maďari neprevzali od Rusínov slov zpred 13. storočia (Bonkaló, Ung[arische] J[ahrbücher] I.).⁹

Ako viem, rusadl^e Niederle¹⁰ neoznačuje za ruské, aspoň priamo to z Niederleho tuším nevysvitá.¹¹ „Dl“ vo východoslovenskom tvare rusadle by ukazovalo skôr na československý starý tvar, podľa Niederla možno prevzatý z latiny. Rusadľami sa stredné Slovensko práve delí jak od československého Východu, tak aj československého Západu, kde podľa Niederleho sú známi „rusadelní králové“. Slovo je totiž na strednom Slovensku neznáme.

Vzhľadom na Vašu doterajšiu laskavosť, ktorou ste mi doteraz ráčili venovať, osmeľujem sa aspoň pár bodov tu uviesť a poprosiť Vás o odpoveď na nich, ako aj o laskavé sledovanie menovanej práce a naznačenie, kde by som sa po jakej stránke mal zlepšiť, aké slabiny doplniť. Budem Vám za tieto rady veľmi povďačný.

Azda neráčite mi mať zazole, ak si dovoľujem pri tej prilážitosti poprosiť Vás o aktuálny príspevok do Svojiny.¹² Asi ako bola odcitovaná stať od pana profesora Korčáka. Myslím, že našej československej veci môžeme už dnes len takto nepriamo slúžiť a sjednocovať len oslabovaním centralizmu bratislavského.

Tešiac sa na Vaše vzácné riadky v hlbkej úcte Vám oddaný

Halaga

*A AV ČR, fond V. Chaloupecký, k. 3, i. č. 139. Originál, strojopis, 2 listy.
Osobní archiv O. R. Halagy, Košice. Kopie, strojopis, 2 listy.*

- a Item quia quam Valachi, Rutheni et Sclavi, fidem Valachorum tenentes rustici (...) – Neboť jak Valaši, Rusové a Slované, valašské víry se držící venkované (...).
- b Sclavi fidei Valachorum – tj. Slované valašské víry, viz a.
- c Kračún – Vánoce.
- d Karácsony – Vánoce (maď.).
- e Rusadle – rosaria (lat.), svatodušní svátky.
- 1 Halaga zde naráží na známou polemiku mezi Chaloupeckým, Danielem Rapantem a Vladimírem Šmilauerem, vzniknuvší v roce 1934 po Rapantově kritické reflexi Chaloupeckého průlomové syntézy CHALOUPECKÝ, Václav. *Staré Slovensko*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1923 (dále: CHALOUPECKÝ, V. *Staré Slovensko*). Instruktivní shrnutí průběhu a výsledků zásadní slovenské medievistické polemiky viz DVOŘÁK, Pavel. *Stopy dávnej minulosti 4 – Slovensko v Uhorskom kráľovstve*. Budmerice: Rak Budmerice, 2005, s. 199–227.
- 2 Halaga navštívil Chaloupeckého v Praze na konci března 1946. Viz dok. č. 3.
- 3 HALAGA, Ondrej R. „Stara vira“ – K dejinám vsl. grékokatolíkov. *Svojina*, 1946, roč. 1, s. 19–29, 53–58, 93–96.
- 4 Kateřina Zrinská (1548–1585), uherská šlechtična, dcera chorvatského bána Mikuláše Zrinského, druhá manželka majitele oravského panství Františka Thurzy. Chaloupecký cituje její korespondenci in CHALOUPECKÝ, V. *Valaši*, s. 68, pozn. 143.
- 5 Chaloupecký opírá argumentaci ve své knize o valašské kolonizaci mj. o urbář oravského panství z roku 1624, cituje dle SEMKOWICZ, W. *Materjaly zródlowe*. s. 109–132 (Srv. CHALOUPECKÝ, V. *Valaši*, s. 40 aj.).
- 6 Márton György Kovachich (1744–1821), uherský historik. Odkaz se váže k prvnímu svazku edice *Vestigia Comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia usque ad hodiernum diem celebratorum e scriptoribus ac diplomatibus eruit Martinus Georgius Kovachich*. I.–III. Buda: Typis Regiae Universitatis, 1798–1801.
- 7 Vatroslav Jagić (1838–1923), chorvatský slavista.
- 8 JAGIĆ, Vatroslav. *Zur Entsehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*. I.–II. Wien: Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-Historische Klasse, 1900.
- 9 Sándor Bonkaló (Aleksander Bonkaló, pseud. O. Rakhivskij; 1880–1959), maďarský slavista rusínského původu. Ve svých studiích mj. zaujímal kritický pohled na československou meziválečnou správu Podkarpatské Rusi. Odkaz se váže k BONKALÓ, Alexander. *Die ungarländische Ruthenen*. *Ungarische Jahrbücher*, 1921, roč. 1, s. 215–232, 313–341.
- 10 Lubor Niederle (1865–1944), český archeolog, antropolog, etnograf a historik.
- 11 NIEDERLE, Lubor. *Slovanské starožitnosti*. II. – oddíl kulturní 1/II. Praha: Univerzita Karlova – Česká akademie věd a umění, 1924, s. 54, 260–262. Srv. CHALOUPECKÝ, V. *Valaši*, s. 71, pozn. 156, 157, 158.
- 12 Chaloupecký se ve *Svojíně* publikačně neangažoval a na opakované prosby o příspěvek nereagoval, přestože si *Svojínu* po několika urgencích vydavatelů předplatil. Srv. dok. č. 14. Více viz A AV ČR, osobní fond Václav Chaloupecký, k. 9, i. č. 758 (spolek *Svojina*), 4 dopisy z let 1946–1948.

8

*Dopis O. R. Halagy V. Chaloupeckému
1947, 15. dubna, Košice*

Slovutný pan profesor!

Nie som si vedomý, prečo by ste sa mohli na mňa zlobiť, a preto hoc som už niekoľko raz nedostal od Vás odpovede, osmeľujem sa znovu k pár riadkom v nádeji, že mi odpustíte toto zaneprázdnenie.

Neviem, či ste si ráčili povšimnúť mojej práce, uverejňovanej vo Svojine pod menom: „Stara vira.“ Už dávnejšie prosil som Vás o posudenie tejto mojej práce, prípadne poradenie, kde čo by som mal napraviť, keďže sadzba sa odkladá pre knižné vydanie tejto práce pod menom Slovanské osídlenie Potisia a vsl. gréckokatolíci.¹ Keďže ide o knižné vydanie, opätujem snažne túto moju prosbu. Ak nenadužívam Vašej láskavosti, prosil by som o skorú odpoveď, nakoľko je Vám to možné. 2. mája tohto roku totiž mám narukovať, a tedy len dotedy bude mi možné porobiť posledné úpravy pred vytlačeníím. Ostatnú časť rukopisu by som Vám poslal hneď, čo dojde od Vás odpoveď.

Nazdám sa, že i pri čiastočných rozporoch, na mnohých miestach doplňujem a potvrdzujem vývody, k akým ste ráčili už kedysi dojsť Vy. Je to na Slovensku „ťažké sústo“, a preto ho musím maskovať úmyselne.

Dúfajúc vo Vašu skorú odpoveď, znamenám sa Vám v hlbkej úcte oddaný

Halaga

*A AV ČR, fond Václav Chaloupecký, k. 3, i. č. 139. Originál, strojopis, 1 list.
Osobní archiv O. R. Halagy, Košice. Kopie, strojopis, 1 list.*

1 HALAGA, Ondrej R. *Slovanské osídlenie Potisia a vsl. gréckokatolíci*. Práce Historického odboru Svojiny, sv. I. Košice: Východoslovenský kultúrny spolek Svojina, 1947.

9

*Pohlednice O. R. Halagy V. Chaloupeckému
1947, 8. června, Košice*

Milý pozdrav z vojenčiny zasiela Vám v úcte oddaný

Halaga.

P.S. Som tu už druhý mesiac. Kolo 1. 7. sa vrátim do Košíc a hneď i dodám prácu. Vojín Ondrej Halaga, vojenský útvar 4644, Trenčín pr[apor?] 55–B /s–3.

A AV ČR, fond V. Chaloupecký, k. 3, i. č. 139. Originál, rukopis.

10

*Dopis O. R. Halagy V. Chaloupeckému
1947, 13. srpna, Košice*

Slovutný pán profesor!

Už mnohokrát som sa na Vás obrátil písomne, no nedostal som odpovede. Kedže nie som si vedomý toho, že by som sa bol niečím provinil, domnievam sa, že sa to stalo len pre Vaše veľké zaneprázdnenie.

Keď sa teraz osmeľujem skromne Vás poprosiť o láskavé nahliadnutie do zaslanej práce, ktorej začiatok bol už publikovaný v revue „Svojina“, dúfam, že mi to neráčite mať za zlé. Je mi sice veľmi nepríjemné, že Vás takto unúvam v dobe zaslúženého prázdninového odpočinku, lenže začiatkom septembra tohto roku už má vyjsť knižne. Prosím Vás preto zdvorile o láskavé pokyny a rady, kde by ešte bolo možné napochytrou nejaký nedostatok odstrániť.

Text poväčšine nebol mnou odklepávaný, ani som ho nestihol osobne prezrieť. Prosím preto za prehl'adnutie, ak by sa tam vyskytly nejaké technické chyby. Úvodom, Rusínska kolonizácia a Problém „Slovjakov – Rusnakov“ ešte není celkom hotové, keďže som bol narukovaný a teraz nechcem zdržovať zaslanie kvôli tlačiarňi. Ide však len o podradnosti. Na smysl podstaty práce to už nemá vliv.

Dúfam, že aj tento ráz nájdem u Vás, slovutný pán profesor, vzácneho porozumenia, ako to bolo pred pár rokmi, a že láskavé venujete trochu pozornosti jej preštudovaniu.

Napokon si dovoľujem spýtať sa, či zaslané obľahy jak Vašej práce, tak prác pana profesora Korčáka mám Vám vrátiť, alebo či obľahov ráčite mať viac a tedy tieto môžete postrádať. V prípade potreby obratom ich zašlem.

Porúčajúc sa do Vašej láskavosti, znamenám sa

v hľbokej úcte oddaný

Halaga

A AV ČR, fond Václav Chaloupecký, k. 3, i. č. 139. Originál, strojopis, 2 listy.

11

*Dopis V. Chaloupeckého O. R. Halagovi
1947, 30. září, Dětenice*

Milý pane Halaga!

Přečetl jsem Vaši práci „Slovanské osídlení Potíší a východoslovenští řeckokatolíci“^a vracím Vám, co jste mi poslal v rukopise, a připojuji také pár slov, abyste věděl, co o té Vaší práci soudím.

Téma je zajímavé i vědecky záslužné. A jsem věru rád, že se jím obíráte. S Vaším pojetím celé otázky v mnohém souhlasím, v mnohém však také nesouhlasím. Bude třeba, abyste věc znovu a důkladně promyslel a také v určitém směru revidoval.

Především bych měl některé výtky metodické. Z Vaší práce nabyl jsem dojmu, že je založena především na literatuře, z níž si vybíráte, co se Vám hodí a co podporuje Vaše názory, a jste tak trochu rád, že se tu můžete opřít o jisté autority. Přitom víte sám, že se otázkou systematicky vlastně ještě nikdo nezabýval. Tedy více samostatnosti a více vědecké odvahy! Ba mám skoro dojem, že na mnohých místech, kde citujete v poznámkách prameny, přijímáte je z druhé ruky a nikoli z textů samých. Jinak bych si například nedovedl vysvětliti, proč např. Anonyma citujete podle několika různých vydání, ač přece nejnovější vydání v S[criptores] rer[um] Hung[arorum] pod redakcí Szentpéteryho¹ je jistě nejlepší. Také nepřihlížíte dostatečně k historickému ocenění pramenů, ač v tom je vlastně podstata kritické historie. V SS. rer. Hung. je přece zvláštní kapitola o tom, že Anonym – a to je přece autor pro Vás dosti důležitý! – byl notářem Bely II. a nikoli Bely III. i dále, že pravděpodobně pocházel z kraje pod Matrou a měl o tuto část bývalých Uher geograficky a historicky největší zájem. Toto vše byste byl vyčetl z úvodních komentářů a z ocenění zmíněného autora. Ostatně mnohé našel byste již v mém Starém Slovensku, kde píšu o uherských pramenech.² Zdá se mi, že nebyl jste v historickém semináři v tomto směru náležitě školen³ a nevěnoval jste pak těmto stránkám pramenů dostatečnou pozornost. Literatura a obsahová její stránka může být historikovi toliko vodítkem, ale jinak je bezpodmínečně třeba, aby kritický historik šel samostatně a vlastními cestami a čerpal přímo z pramenů.

Věcně jde Vám ve Vaší studii o řešení několika otázek, ač v podstatě se všechny tyto otázky redukuje na otázku jedinou: že východní Slováci jsou zvláštním a dosti svérázným celkem a historickým jádrem krajiny, kterou Vy (podle Anonyma: terra ducis Salani^b) nazýváte dokonce Slánskem⁴ (pak ale dosti dobře nechápu, proč k Slánsku nepočítáte vlastní úval řeky Slané, jak z Vaší mapky vysvítá). To je tedy především otázka geografická či historicko-geografická. A jistě otázka velmi důležitá i z hlediska Vašeho pojetí. Vás však (jako všechny Slováky přítomné doby) zajímá daleko více otázka národní nebo mírněji řečeno otázka etnická. Ukazujete pak, že východní Slováci nejsou poslovenštělí Bulhaři (myslím, že správně!), ani poslovenštělé osídlení ruské (myslím, že toliko zčásti správně!), nýbrž zbytkem praslovanského osídlení z doby před příchodem Maďarů (myslím, že opět správně!).

Prameny však velmi často mluví o Rusech (Rutheni) na horním Potisí. Rusové tudíž na horním Potisí nepochybně byli. A jde zejména o to, od které doby a v jak velkém rozsahu. Pro 15. a 16. století máme tam velkou vlnu valašskou, která aspoň z části byla ruská. To je však přece jen osídlení dosti pozdní. Jak bylo před tím? Na východním Slovensku je však také ruská víra. Jak se tam dostala? Sám bych soudil, že většinou s valašskou kolonizací. Naproti tomu Vy snažíte se zkonstruovati teorii o „staré víře“ a že takřka od pradávnych dob existoval na východním Slovensku řeckoslovanský obřad jako zbytek někdejší cyrilometodějštiny. Toto je po mém soudu teorie zcela pochybená

a historicky neudržitelná, i když byste snad mohl pro svou oporu citovati řadu domácích i cizích autorit. Všichni se mýlí. A Sasinek,⁵ otec této naivní domněnky, jakoby Slovensko bylo nejvlastnější zemí slovanské bohoslužby, která na Slovensku v kruzích laických i učených velice zobecněla, mýlí se především. Proto opusťte tuto sasínkovštinu i s jejími zastánci na Slovensku či jinde a držte se toliko historických pramenů! Z těch poznáte, že nemáme vlastně ani jediného trochu spolehlivého dokladu o tom, že na Slovensku v diecézi Wichingově byl vůbec slovanský obřad. Tu však je přece jen trochu pravděpodobnosti (ne mnoho!), neboť diecéze nitranská byla podřízena arcibiskupu Metodějovi. Pro východní Slovensko nemáme však zhora nic, krom toho, že někdy od 15. století je tam ruská víra a řeckoslovanský obřad. (Snad toliko Pogorělovo⁶ „hej“,⁷ ale tomu se kritičtí slávisté smějí.) Snad by bylo možné pro Slovensko vůbec, zejména však pro západní Slovensko, uvést i něco starší doklady, než kterých Vy se dovoláváte, jako oporu pro slovanskou tradici na Slovensku. Při kritickém zhodnocení všech těchto zpráv se však přijde na to, že to není více než ohlas politických aspirací českých z doby Karla IV., kdy vznikly interpolace starších i novějších legend cyrilometodějských především v té části, kde se mluví o sedmi Metodějovi podřízených biskupstvích a v době Karlově se s politickou záměrností přidává: „in Ungaria et in Polonia“. A ta Vaše „stará víra“ není v podstatě nic jiného, než novodobá pověra. Opusťte ji, smím-li Vám raditi. Víím, že Vám to přijde dosti za těžko, protože si na této historické koncepci velmi zakládáte. Je to však podle mého přesvědčení blud a vážné pochybení. Půjдете-li pak věci svědomitě na kloub, dospějete asi nepochybně ke stejným závěrům, jako já. Vy jste chtěl tou „starou vírou“ zmenšit poněkud význam ruského osídlení a ruského kulturního vlivu na východním Slovensku. S tím si však musíte poradit trochu jinak než opakováním této báchorky. Jiným takovým historickým omylem jsou Vaši Bílí Charváti na východním Slovensku. (Kdy už jednou přestanou ti Bílí Charváti Konstantina Porfyrogeneta v naší historii strašit!)⁸ Rozumím Vám. Vy ve své rusofobii chcete vlastně dokazovat a dokázat, že v starší době ruské osídlení nemohlo vůbec do Vašeho Slánska pronikat, protože v sousedství Karpat nebyli Rusové, ale Bílí Charváti, národ od Rusů zcela rozdílný. Vyložil jsem již knižně, že celá ta teorie o Velkém či Bílém Charvatsku je nesmyslná a je založena toliko na neporozumění Konstantina Porfyrogeneta zprávám o středoevropských poměrech a zejména o českém státě.⁹ Věc už také celkem správně vyložil Niederle.¹⁰ Jsou Charvaté ruští, chcete-li zakarpatští v slovanské pravlasti, od nichž se odstěpili Charvatí východočeští a Chorvatí jižní. Z těch zakarpatských Charvatů stali se Rusové, tak jako z těch východočeských stali se Češi. Ostatně „ruské“ sousedství s Uhrami máte dosvědčeno už pro dobu sv. Štěpána i v stoletích následujících. Ta „marchia Ruthenorum“ přece zřejmě naznačuje, že za tímto pomezím územím, které jindy se jmenuje také „confinium Ruthenorum“ je „Ruthenia“ čili Rusko. Z toho všeho je patrné, že Rusové a Uhři spolu sousedili, že pomezí (obránná) marka se jmenovala dokonce někdy markou ruskou a že z ní vedla do Ruska (hlavně asi přes Duklu) velká cesta a „porta Ruthenorum.“ Je nasnadě, že slovenské, tj. ruské osídlení, které pronikalo ze severu do Uher, našlo asi místo zejména při této cestě a při tomto pomezí. Nemohu

si pomoci, ale údaj analů hildesheimských o sv. Imrichovi „dux Ruisorum“^d a také údaj uherské listiny z roka 1182 „episcopus orosiensis“^e nedá se vyložit jinak než ve smyslu etnickém. (Je-li slovo „oros“ převzato z dáčtiny, není tu rozhodující, neboť v Uhrách a v maďarštině nabylo významu a smyslu „ruský“.)

Nesouhlasím také s Vaším názorem, že význam slova „Ruthenus“ v uherských pramenech nemá význam etnický, nýbrž především církevní. Analogie Vámi uváděná se rčením „natio Hungarica“ není dosti správná. Ostatně to „natio Hungarica“ také nemá vždy a všude význam státní, ale často také etnický a nacionální, značíc netoliko maďarský stát, ale maďarský národ. Pro vládnoucí třídu v středověkých a novověkých Uhrách „Rutheni“ byli zpravidla „Rusové“. Úředníci uherského státu dobře věděli, že tyto „Rutheni“ mluví jiným jazykem než např. „Slavi – Bohemi“ neboli „Tothi“ a také jiným slovanským jazykem než např. Bulhaři anebo Charvaté. A ovšem také věděli, že tyto „Rutheni“ jsou zpravidla také jiné víry. Není však dokladu, pokud mi známo, vyloučím-li nesmysly nebo omyly, aby v Uhrách pravoslavného Bulhara nebo Srba jmenovali „Ruthenus“. Tím vším Vám však nechci odporovati či přisvědčovati názorům, které pokládaly východní Slovensko za poslovenštělý kraj ruský.

Představoval bych si vůbec celkové založení i zaměření Vaší práce poněkud jinak, než jak jste ji toho času napsal.

Východní Slovensko! (Skoro bych už zůstal při tomto názvu, protože Vaše „Slánsko“ pojem dosti dobře (i kdybych uznal důvtipnost Vašeho výkladu) nevystihuje. Z Vaší studie jsem nabyl dojmu, že samo obyvatelstvo horního Potisí se cítí jako „Slovjaci!“, což je totéž jako Slováci. (Ostatně jak „Slovák“ či „Slovjak“, tak „Slovensko“ je bohemismus!) I když si obyvatelstvo východního Potisí je vědomo svého rozdílu od vlastních Slováků na západě. Východní Slovensko je především problém geografický či spíše historicko-geografický. Kde jsou jeho přirozené a kde jsou jeho historické hranice? Na severu je to hřbet Karpat. A rozvodí Tisy a Visly. Také na západě hranici tvoří rozvodí Tisy a hory „vnitroslovenská bariera.“ Kde ji však hledat? K basínu Tisy patří i Gemer a Spiš. Nicméně Gemer i Spiš patřil již k ostřihomské diecézi, která představuje nejstarší historickou (a tudíž i přirozenou) hranici západního Slovenska. A také geograf Hromádka¹¹ (a s ním i Vy) se této hranice přidružuje. (Vy pro Vaše Slánsko byste měl jít až na rozvodí Iplu a Slané!) Obtížnější je stanovení hranice jižní a východní. Zčásti je to snad Tisa a bažiny při bodrožském ostrovu. Ale jak dále? Snad byste byl učinil dobře, kdybyste byl svědomitěji následoval můj příklad a snažil se hranice východního Slovenska vykonstruovati podle některých správních útvarů politických, církevních i hospodářských. Je v tom ovšem obtíž. Uherský stát už od rané doby byl stát příliš centralizovaný, který potlačoval vyšší jednotky geograficko-správní a ponechal jen nižší, tehdejší okresy, komitáty. Ale někdy přece jen příroda proti těmto tendencím přišla k platnosti. Je tu například hranice jagerského biskupství a jeho archidiakonátů, hranice komitátů (jak se tyto na východním Slovensku vyvíjely), hranice komor apod. Tak bylo by třeba poněkud důkladněji, než to činíte ve Vaší studii, vyřešit pojem východního Slovenska.

Při tom bylo by třeba položit důraz na okolnost, že východní Slovensko bylo důležitým krajem průchodním a sedla Karpat, které se tu nejvíce snižují, byla od pradávna branou (už na mapě Ptolemaiově!), kudy vedly cesty ze Zakarpátí do Potisí a Podunají. Při severních Karpatech (jak jsem ve své knížce o Valaších na Slovensku označil¹²) máme vlastně dvě takové veliké „brány národů“, kudy i později procházely všechny vojenské výpravy (např. z Polska do Uher) a také obchodní cesty. Je to „brána moravská“ a „brána východoslovenská“. V této i ve středověku je „porta Poloniae“ a „porta Rusciae“. Tudy vede obchodní cesta na Krakov a na Kijev! Není asi pochybnosti o tom, že onou „východoslovenskou branou“ jako cestou nejmenšího geografického odporu šel i pohyb, který nazýváme stěhování národů a speciálně slovanský postup z pravlasti na jih. A že také po staletí pronikaly tudy kolonizační prvky slovanské ze Zakarpátí do Uher. Leč nejen slovanské, také vpády Pečeněhů, Kumánů, Mongolů. Vše to mělo jistě jistý vliv i na etnické složení východního Slovenska. Nicméně přece jen kritická historie i filologie ukazuje, že východní Slovensko bylo osazeno spíše lidem ze západu, který tam pronikl zemskou branou ipelsko-slánskou a zachoval si kulturní souvislost se svými soukmenovci na západě. Spojovací cesta byla stará „solní cesta“ podle Iplu a Slané. („Castrum Sali“ byl asi nepochybně Solník – Szolnok při stoku Slané a Tisy!)¹³ Či bylo východní Slovensko osídleno lidem praslovanským a teprve v tomto prostředí (a za jakých okolností?) nabylo svého československého rázu? Odpověď může nejlépe dát zkoumání staré toponymie (jiných písemných památek ze středověku skoro není!), vlastního to křestního listu kraje. Byly v něm pravděpodobně jako všude jinde osídleny toliko sprašové nížiny asi tak do nadmořské výšky 200 až 300 m. Vše ostatní bylo zaujato lesem, jehož se potom postupně zmocňuje tak řečená německá kolonizace. A za ní pak kolonizace valašská. To vše jsou otázky, na které bychom chtěli spolehlivou odpověď od historika.

Jaké byly etnické poměry na východním Slovensku? Na správnou cestu k řešení této otázky ukázali již maďarští slávisťové Kniezsa a Moór,¹⁴ na něž ve své práci nejednou poukazujete. Je to zkoumání staré toponymie, jak jsem už označil. Jejich studie bylo by však třeba revidovati z našeho hlediska. Ostatně právě pro východní Slovensko bohatý materiál je již ze středověku nashromážděn v práci Csánkiho.¹⁵ (Z Vaší studie nevidím, že byste jí byl použil.) V topických i osobních názvech jsou ovšem vrstvy. Řekl bych, vrstva románská, vrstva gotická a vrstva renesančně-barokní. Zasloužily by si důkladnějšího prozkoumání. I ze slovenského hlediska.

Bylo horní Potisí bulharské? Správně odpovídáte, že nikoli. Historické prameny svědčí však o bulharském panství nad horním Potisím. Bylo horní Potisí již ve středověku ruské? Podle bádání Kniezsa a Moóra nikoli. Naši filologové¹⁶ ukázali pak, že nynější ráz východoslovenských nářečí náleží do skupiny dialektů československých, ano že východní slovenština je ve svém základě bližší češtině než např. střední slovenština, ať spisovná či dialekty. Jak si tuto skutečnost při poměrně značné odlehlosti tohoto území od kulturního centra v Praze vysvětlit. Patrně (či snad) koridor Ipel – Slaná přibližoval slovenský východ více k českému západu, než tušíme. A hornaté střední Slovensko bylo více periferní oblastí než slovenský Východ.

Slušelo by se tu sledovati kulturní vlivy na východoslovenském území jako byly křesťanství, reformace, protireformace. Ale i kulturní vlivy hospodářské jako byly kolonizace, města, báníctví. A ovšem i vlny valašské kolonizace, kterou jste celkem převzal v mém pojetí a na některých místech správně rozhojnil novými doklady a postřehy. Myslím, že valašská kolonizace zasáhla podstatně i do etnické skladby východoslovenského kraje. (Slova Kračun, Rusadla přinesla do kraje teprve valašská kolonizace.) Ruský element zasáhl tu asi velmi podstatně. Ale východní Slováci se přece jen udrželi a ruské prvky ve východoslovenském prostředí propadly slovakizaci (asi podobně jako na Oravě!). Myslím, že by bylo rozumné připustiti, že na východním Slovensku uplatnily se často dosti mocně cizí vlivy (maďarské, kumánské, ruské, polské). Snad i poněkud pozměnily celkový ráz východoslovenského etnika. Nicméně východní Slovensko se přitom přece jen udrželo. Třeba, aby si uvědomilo svoji podstatu a tuto pak rozvíjelo.

Bylo by ještě ledacos, na co bych Vás chtěl (a měl) upozorniti, pochváliti Vaši snahu či varovati Vás před scestím. Ale je to přece jen poněkud těžké konati seminární cvičení cestou korespondence.

Se srdečným pozdravem Váš

V. Chaloupecký

Osobní archiv O. R. Halagy, Košice. Originál, strojopis, 8 listů.

- a Chaloupecký sice uvádí titul Halagovy práce v uvozovkách, ale důsledně jej převádí do české podoby.
- b Terra ducis Salani, tj. země knížete Salana, viz Anonymus, *Gesta Hungarorum*, hlava De duce Salanus. Srv. Chaloupeckého argumentaci in CHALOUPECKÝ, V. *Staré Slovensko*, s. 57–59.
- c Marchia Ruthenorum, confinium Ruthenorum – tj. ruská marka, ruské pohraničí. Pro Chaloupeckého pojmoslovnou argumentaci srv. jeho heuristiku in CHALOUPECKÝ, V. *Staré Slovensko*, s. 122–123.
- d Imrich, dux Ruizorum – tj. Jindřich, kníže Rusů, zmiňován in *Annales Hildesheimenses*. Srv. odkaz na Monumenta Germaniae Historica. SS. III. in CHALOUPECKÝ, V. *Staré Slovensko*, s. 122–123.
- e Episcopus orosiensis – tj. dle výkladu Chaloupeckého „ruský“ biskup. Srv. CHALOUPECKÝ, V. *Staré Slovensko*, s. 122–123. Též CHALOUPECKÝ, V. *Dvě studie*, s. 164–165, pozn. 81. Chaloupecký se zde výkladem liší od starší a Halagou hájené interpretace čtení „olosiensis“ ve smyslu toponyma Olaszi – villa Latinorum (část Velkého Varadína /dnes Oradea/), vydaného in BUNYITAI, Vince. *A varádi püspökség története*. I. [Dějiny biskupství velkavaradinského]. Nagyvárad, 1883, s. 38. Dostupné z <http://mek.oszk.hu/04700/04735/>. Srv. např. HALAGA, Ondrej R. Velký obchod Západ – Východ a středná Európa. In HALAGA, O. R. *Memorabilia*, s. 69, pozn. 81.
- 1 Imrich Szentpétery (1878–1950), maďarský historik a archivář. Vydal Anonymova *Gesta Hungarorum*, viz *Scriptores rerum Hungaricum Tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. I. Ed. Emericus SZENTPÉTERY. Budapešť: Academia litterarica Hungarica, 1937, s. 13–117.
- 2 V ocenění Anonymovy kroniky se ovšem Chaloupecký přikláněl k dataci z doby vlády Bély III. Srv. CHALOUPECKÝ, V. *Staré Slovensko*, s. 56–57.

- 3 Halaga byl za studií v době Slovenského štátu frekventantem bratislavského historického semináře vedeného Danielem Rapantem (viz dok. č. 1, pozn. 3). Chaloupecký si zde na adresu pedagogických výsledků svého rivala neodpustil jizlivou poznámku.
- 4 Sr. HALAGA, Ondrej R. Slánské Slovensko a haličská Rus. *Svojina*, 1946, roč. 1, s. 155–158.
- 5 František Viřázoslav Sasinek (1830–1914), slovenský církevní historik, tajemník Matice slovenské. Autor průkopnických, avšak proslovenským romantismem ovlivněných prací o uherských dějinách.
- 6 Valerij Alexandrovič Pogorelov (1872–1955), ruský slavista a vydavatel církevněslovanských textů, 1924–1944 profesorem ruského jazyka a literatury na Univerzitě Komenského v Bratislavě.
- 7 Chaloupecký míní studii POGORELOV, Valerij. O národnosti apoštolov Slavianstva. *Bratislava. Casopis Učené společnosti Šafaříkovy*, 1927, roč. 1, s. 183–193, v níž Pogorelov mj. tvrdil, že v staroslověnském překladu evangelií jsou stopy slovenštiny. Za prokázány slovakismus považoval slůvko ei (ej), jež má za totožné se slovenským hej = ano.
- 8 O tradování existence a lokalizace Porfyrogenem zmiňovaného etnika viz TŘEŠTÍK, Dušan. *Mýty kmene Čechů. (7.–10. století). Tři studie ke „Starým pověstem českým“*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 78–90.
- 9 Sr. CHALOUPECKÝ, V. *Staré Slovensko*, s. 29–32.
- 10 NIEDERLE, Lubor. *Slovanské starožitnosti – Původ a počátky Slovanů jižních. 2/1*. Praha: Univerzita Karlova – Česká akademie věd a umění, 1906, s. 250–251.
- 11 Jan Hromádka (1886–1968), český geograf, profesor Komenského univerzity v Bratislavě. Zabýval se hospodářskou a fyzickou geografii, autor mnoha prací věnovaných regionální geografii Slovenska.
- 12 CHALOUPECKÝ, V. *Valaši*, s. 5–6.
- 13 Tematiku hornouherského dálkového obchodu Chaloupecký znal, jako jeden z prvních tuzemských badatelů ji zkoumal již ve 20. letech. Viz CHALOUPECKÝ, V. *Dvě studie*.
- 14 Chaloupecký má zřejmě na mysli zejména práce maďarského slavisty Istvána Knieszy (1898–1965) a maďarského jazykovědce a historika Eleméra Moóra (1891–1974): MOÓR, Elemér. *Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen*. Segedin: Sodalitas amicorum regiae Universitatis Hungaricae Francisco-Josephinae, 1936; TÝŽ. Die slavischen Ortstnamen der Theisesebene. *Zeitschrift für Ortsnamenforschung*, 1937, roč. 6, č. 3, s. 105–140; KNIESZA, István. Ungarns Völkerschaften im IX. Jahrhundert. *Archivum Europae Centro-Orientalis*, 1938, roč. 4, s. 241–412.
- 15 Dezső Csánki (1857–1933), maďarský historik a archivář. Jeho prací je zřejmě míněna *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* [Historická geografie Uher v období Hunyadovců]. I.–V. Budapešť, 1890–1913.
- 16 Míněny zřejmě práce dialektologa Václava Vážného (1892–1966), zejména *Nářečí slovenská. In Československá vlastivěda. III. Jazyk*. Red. Oldřich Hujer. Praha: Sfinx, 1934, s. 219–310.

12

Dopis O. R. Halagy V. Chaloupeckému
1947, 4. října, Košice

Slovutný pán profesor!

Práve mi bol doručený Váš ctený list, a preto obratom odpovedám aspoň pár riadkami, keďže neviem, kedy mi bude možné opustiť posteľ (som totiž nemocný).

Predovšetkým prijmíte úprimnú vďaku za darovanie Vášho práve vyšlého diela, ktoré urobí i moju prácu aktualizovanejšou.¹ Verím, že do týždňa sa už budem môcť Vám revanžovať mojou.

Keď Vám súčasne ďakujem za Váš vzácny dlhý list, za Vašu veľkú osobnú námahu, ktorú ste mi takto venovali, dovoľte, abych prezradil, že som ním veľmi potešený. Prezrádza totiž, ako na mnohých miestach sa s Vami shodujem, hoc ste si to akosi nevedomili, ba mám dojem, že odpoveď sa skôr vzťahuje k časti vytlačenej vo Svojine, než k časti v rukopise.

Máte pravdu, že som sa venoval poctive literatúre predmetu, lenže aby som zanebdával pramene, toho som si nie vedomý. Nakoľko mi to bolo len možné dbal som na pramenný materiál. Už roku 1943 bol som vybidnutý panom profesorom Rapantom na kritiku prameňov a odtedy venoval som sa jej. Že sa o tom viac nešírim v práci, je to z úsporných dôvodov. Veď pôvodne mala to byť práca o polovicu kratšia. Z úsporných dôvodov dával som do poznámok všetko, čo len bolo možné. Ovšem považujem za zbytočné dokazovať tu poctivú pracovitosť, keďže by ste mi i tak neuverili, nakoľko túto stránku ste zo svojho stanoviska dostatočne jasno oklasifikovali vyslovením domienky, že Anonyma citujem z dvoch vydaní preto, lebo nečerpem z prameňa, ale z druhej ruky, hoc je Vám známo, že ide o prácu niekoľkoročnú, ktorú som robil v Bratislave (tu edícia Szentp[éteryho]) a dokončil v Košiciach (tu je len Endl[icher]!²). V tom je aj prípadný rozdiel v spôsobe citácie, hoc snažil som sa všetky pramene vziať ešte raz do rúk, aby som ich ocitoval jednak s novšou prácou. No nie každý prameň bolo mi možné dostať v Košiciach do rúk.

Všeobecne bych mohol namietnuť, že kázate viac samostatnosti a kde som rozdielny od Vás, to mi zazlievate.

Chápanie „starej viry“, ako mi ho vytykáte, naskrze mi opustiť nemožno. Nie že by mi to prišlo „dosti za ťažko“, ale proste preto, že som ju takto nikdy nechápal, ako dosvedčuje str. 97 a 116, ktoré pripojujem,³ čo konečne je zrejmé aj z mojej práce z roku 1943 v kal[endári] Jednoty sv. CM na rok 1944.³ Myslím, že po tejto stránke mi nebudete vytykať, ak ráčite pozorne preštudovať celú knihu.

Myslím, že niet riadky, v ktorej by sme sa neshodovali aj v otázke Bielych Charvátov, čo mi tak vehementne zazlievate. Sám s Niederlem ráčite hovoriť o porušení B[ielych] Ch[arvátov]. To predsa hovorím i ja, že najprv museli byť oni porušení, aby z nich mohol vychádzať rusifikačný vliv ďalej na juh.

Váš postoj k „sasínkovštine“ vždy bol i mojím. Veď ho nikde neuvádzam, pretože už od prvého semestra som bol vóči nemu kritický. Nechápe, ako mi môžete radiť k zanechaniu sasínkovštiny, s ktorým priamej súvislosti vôbec nemám.

Stoprocentne súhlasím s Vami, čo do rozsahu Slanska. Pravdepodobne dali ste sa pomýliť Korčákovou mapou, nevšimnúc si dosť mojho textu, kde predsa jasne hovorím v smysle, ako radíte Vy. V tom smysle hovoria aj mapky v mojej knihe (historické hranice Východného Slovenska).

Naprostu nevyklučujem ruský ráz nielen valašskej, ale už aj roľníckej kolonizácie, ako to vidno z mojej práce. Len doterajšie prehodnotenie rusínskosti uvádzam na správnu mieru. Tak isto neupieram etnický význam „Rus – ruský“ tvarom Ruthenus a Oros, ale len upozorňujem na prípady a doby, kedy je možnosť iného významu týchto slov. Myslím, že ráčite súhlasiť so mnou, že zmena významu Valach nezastala pred slovom Ruthenus. Bolo by to nelogické. A keď tedy Valachus a Ruthenus je pojmom sociálne-právnym, nemožno než uprieť aj jeho východoslovenskému prekladu „Rusnak“ etnickú jednoznačnosť teraz (to už dnes nerobí naprostu nikto) ani v minulosti.

Myslím, že mi krivdíte, keď pre určité chápanie historických javov mi pripisujete, ako historik, fobizmus. Predsa Vás nevedol k napísaniu Starého Slovenska a Valachov na Slovensku nijaký fobizmus k Stredoslovákum a štúrovčine, ale snaha dostať pravdu napovrch? Mňa tiež viedla táto snaha a nie rusofobizmus, hoc by som preň, ako Čechoslovák, ktorý videl na východe ČSR v zime 1944 rusko-komunistické rejdy proti národnej, ale najmä štátnej jednote československej mal viac dôvodov, než Vy k tomu druhému.

Nie som v stave sledovať, čo som tu napísal. Ak je to či štylisticky, či ináč nie namiesťte, ráčte láskave ma ospravedlniť pre moju chorobu. Píšem len na posteli, v horúčke.

Snáď mi ani neuveríte, ako som rád, že mi vytykate veci, ktoré sa ma netýkajú. Vidím v tom potvrdenie, že konám správne. Som si istý, že tých spojovacích bodov bude ešte i viacej. A i keď nie všetky, predsa dost'. Keby nie viac, ako s dr. Rapantom, to nebol by som vymenil styky s ním za styky s Vami.

V tom zmysle ráčte prijať moju úprimnú vďaku za Vašu trpezlivosť a námahu mne venovanú.

Vám v dokonalej úcte oddaný

Halaga

A AV ČR, fond V. Chaloupecký, k. 3, i. č. 139. Originál, strojopis, 3 listy + 2 listy prílohy (korektury stran 97 a 116 Halagovy studie).

-
- a Obě uvedené strany s označenými pasážemi z korektur Halagovy studie se ve fondu V. Chaloupeckého u dopisu nacházejí.
- 1 Halaga zjevně obdržel darem výtisk Chaloupeckého knihy *Valaši na Slovensku*.
 - 2 Stefan Ladislav Endlicher (1804–1849), maďarský botanik, sinolog a dlouholetý knihovník vídeňské Hofbibliothek, rodák z Bratislavy. Vydal Anonyma, viz *Rerum Hungaricum monumenta arpadiana*. Ed. Stephanus Ladislaus ENDLICHER. Sankt Gallen: Scheitlin & Zollikofer, 1849, s. 1–54 (přístupné z: www.books.google.com).
 - 3 Viz dok. č. 1, pozn. č. 1.

13

*Pohlednice O. R. Halagy V. Chaloupeckému
1948, 17. září, Bardějov*

Milý pozdrav s úprimnou vzpomienkou na Vás a Vašu prácu Vám zasiela z nášho Bardejova Vám v úcte oddaný

Halaga

A AV ČR, fond V. Chaloupecký, k. 3, i. č. 139. Originál, rukopis.

14

*Dopis O. R. Halagy V. Chaloupeckému
1949, 8. září, Košice*

Slovutný pane profesore,

myslím, že i pri svojej zaujatosti najdete si ešte trochu času i záujmu pre ten najvzdialenejší kút našej republiky, z ktorého Vám píšem. Je už dávno, čo som v Prahe nebol, a dúfam, že ma tam osud zaveje za pár týždňov, a tak bude možné stretnúť sa, dúfam, osobne.

Náhodou som zistil, že došlo od Vás predplatné. To značí tedy, že Vám časopis dochádza a ho zavše i ráčite prečítať. Osmel'ujem sa dúfať, že na mňa neplatí Vaša dávna výtka, že slovenská inteligencia neodváži sa povedať v československej otázke pravdu: svojským spôsobom sice, ale nebojáčne kritizujeme stredoslovenské povýšenectvo, uzavretosť, lokálnosť. Myslím, že tým tepeme súčasne i tamojší separatizmus československý. Vstupuje tak do československého vývoja nový a myslím najmenej čakaný činiteľ. Pod jeho tlakom iste bude musieť kde-čo popustiť zo svojej uzavretosti i samobytnosti i úzkoprsá uzavretosť západoslovenského živlu, ktorý reprezentuje doterajšiu slovenskú národnosť.

Pravda, deje sa to za ťažkostí, o ktorých ani len potuchy nemá verejnosť. Matica martinská^a sa dala na cestu permanentnej podkopnej práce proti našej existencii. Skoro neprejde mesiac, aby nenavodili nejakú krízu. Posledne došlo až k príkazu poverenika Pavlíka¹ predsedovi Krajského národného výboru Chudíkovi² zastaviť revue Svojina. Krajskí činitelia sa postavili proti, a tak asi nateraz ešte riadne vyjdeme.³ Z Martina od doc. dr. Melicherčíka⁴ (ústredný tajomník Matice Slovenskej) dostal totiž Pavlík pozaškrtanú Svojínu, že je šovinistická, reakčná atď. Najnovšie sa došlo na nový spôsob boja proti Svojine: sľubuje se vysoké postavenie predstaviteľom vedeckých odborov Svojiny a odvedú od nás spolupracovníkov do proponovaných ústavov. Je toho už toľko a tak

nečestného, že dnes už tunajší činitelia tomu jednoznačne odporujú a vidia v tom iba zášť a závisť, že v Košiciach sa pekne pracuje, kým Matici Slovenskej v Martine boli odbory odňaté a dané Slovenskej akadémii vied a umenia v Bratislave. Idú a pôjdu iste nabudúce proti nám s režimom, keď to ináč nejde. Nuž tak vyzerá zákulisie!

Keď sme sa púšťali pred 5 rokmi do práce, vtedy sme ešte nedôverovali vlastnému, málo vyspelému prostrediu, spoliehali sme sa aspoň pre začiatok, že najdeme pochopenie v Čechách. Ale nedošlo k tomu: v Čechách majú o nás iba ak o vlások väčší záujem ako o Čvankčeivan.^b Zato však sme hrdí, že vlastný kraj nás milo prekvapil. Pravda, finančná stránka na nás neustále ťažko dolieha. Lenže pri zdolávaní všetkých nástrah proti nám na to zabúdame. Keby sme mohli existovať aspoň ešte desať rokov, je isté, že mnoho by sa z martinského separatizmu muselo jednoducho popustiť.

Bol by som Vám veľmi povďačný, keby ste ráčili umožniť stretnutie počas mojej chystanej návštevy s niekoľkými pracovníkmi, čo sa zaoberajú nejakou stránkou tunajšej problematiky, čo majú záujem o východoslovenskú oblasť. Takáto schôdzka by iste našej veci prospela. Tým viac, že do nového ročníka chceme k spolupráci pritiahnúť i zahraničných odborníkov, nuž žiadalo by sa, aby sme tu i tam mali kontakt aj s odborníkmi českými.

Pripojujem prejav úprimnej úcty a synovskej oddanosti.

Halaga

A AV ČR, fond V. Chaloupecký, k. 3, i. č. 139. Originál, strojepis, 2 listy.

a Míneňa Matice slovenská.

b Čvankčeivan – arménsky vyhlížející, zřejmě fiktivní toponymum, nese význam českého Vystřkov či Kotěhůlky, tj. periferie, naprostý zapadákov.

1 Ondrej Pavlík (1916–1996), slovenský komunista, pedagóg a politik, iniciátor zrodu socialistickeho školství na Slovensku. Pověřenec informací a osvěty 1948–1950, předseda SAV 1953–1955, člen předsednictva ÚV KSS 1953–1954, vyloučen z KSČ 1957–1968.

2 Michal Chudík (1914–2005), slovenský komunista, v letech 1948–1968 postupně stoupal po stranickém žebříčku až do ÚV KSČ, 1963–1968 předseda SNR, v 70. letech působil jako československý velvyslanec v Bulharsku a na Kubě.

3 Podrobněji viz HALAGA, Ondrej R. Přínos Svojiny do kultúry národa (1945–1951). In HALAGA, O. R. *Memorabilia*, s. 175–243, zejm. 232n.

4 Andrej Melicherčík (1917–1966), etnograf, v 50. letech vůdčí osoba slovenské marxistické etnografie.

15

*Dopis O. R. Halagy V. Chaloupeckému
1950, 4. září, Košice*

Vysokovážený pán profesor,

iste sa ráčite rozpamätať, že pri mojej návšteve u Vás sme uvažovali o otázke vychádzania časopisu Svojina. Aspon od februára 1948 visel totiž nad ním stále otáznik. Povereník Pavlík dal ho zastaviť už v októbri 1949, no pomocou Krajského národného výboru nebolo nám ťažké zákaz zamedziť. Pred mojím narukovaním na manévry¹ dostali sme zase prípis, ktorý v odpise pripojujem.^a Tentoraz však všetci zpomedi zakladateľov, spolupracovníkov a priaznivcov sme zajedno, že zákazu sa nemá čeliť, naopak je v záujme věci, aby sa zákaz vzal na vedomie.

Isteže je nám pri tom ťažko. Predsa len sme splňali určitú úlohu, ktorá zostane nevšimaná, naprávali sme, paralyzovali separatistické výstrelky západného krajového nacionalizmu už či šlo o ostrie protičeské a či protivýchodoslovenské. Najmä kontinuita do budúcnosti bude prerušená. A to, čo bolo doteraz, bolo skôr omákaním. Jadro práce je pred nami, v budúcnosti.

Už prv bol spolok ochudobnený o činnosť odborov (výtvarného, hudobného atď.), takže časopis bol poslednou význačnejšou činnosťou v dnešných časoch. Zastavením časopisu vyvstáva i otázka môjho zamestnania. I keď Svojina ako spolok ešte jestvuje, predsa prakticky není schopná činnosti a nemá ju ani čím financovať. Rôzne štátne a pološtátne organizácie prevzaly jej donedávnu činnosť a žiarlivo strežú, aby im nekonkurovala. Povereníctvo informácií zásadne nechce schváliť knihu, ktorú my vydávame, takže ani vydávanie není možné.

Vzhľadom na to vlastne som bez zamestnania, keďže bratislavské ponuky zo zásadných dôvodov nechcem prijať. Chcem ostať v pomere k Bratislave samostatný. I keď to nebude možné natoľko ako doteraz, predsa aspoň pomerne samostatný. Však iste chápete líniu moju a líniu bratislavských fôr a jedincov.

Oddávna myslím na Slovánský ústav v Prahe. Viem, že tam bol a snád i je zamestnaný Ukrajinec.² Viem, že Slovánský ústav sa zaoberal intenzívne problémami kraja toho, ako i Svojina. Nebolo by možno zamestnať tam i človeka, ktorý predsa len má určité vedomosti a rozhľad o východe ČSR, ktorý pre československé stanovisko získaval päť rokov nelásku Bratislavy a v záujme budúcej práce by rád ostal na Bratislave nezávislý?

Neráčte mi, pán profesor, zazlievať, že Vás obťažujem prosbou o poradenie a prosbou o prípadnú osobnú intervenciu. No boli sme spojení od počiatku svojinskej činnosti, ktorú iste dobre znáte, najmä jej dôvody. Práve preto, myslím, nemôže Vám byť úplne ľahostajné, či sa iniciátori tejto činnosti zachovávajú pri práci pre budúcnosť.

Dúfam, že neráčite dať dlho čakať na svoju odpoveď. Keby som medzitým o miesto v Slovánskom ústave zažiadal, zašlem Vám odpis. Od profesora Chotka viem, že sami podobný osud ste určili aj Vášmu časopisu.^b

So zdvorilými pozdravami Vám v úcte oddaný

Halaga

A AV ČR, fond V. Chaloupecký, k. 3, i. č. 139. Originál, strojopis, 1 list + 1 list přílohy (strojopisný opis oznámení Povereníctva informácií a osvetu o zastavení revue Svojina).

- a Priložen je opis oznámení Povereníctva informácií a osvetu Východoslovenskému kultúrnemu spolku Svojina z Bratislavy 26. června 1950 ve věci zastavení revue Svojina: Oznamujeme Vám, že vzhľadom na práve prevádzanú reorganizáciu tlače na Slovensku ukázalo sa žiadúce zastaviť ďalšie vydávanie časopisu „Svojina“, keďže vydávanie všetkých vedeckých časopisov sa sústreďuje v Slovenskej akadémii vied a umení. Sme však toho názoru, že vedeckí pracovníci, sčružení okolo Vášho časopisu, majú aj naďalej písať. Obráťte sa preto na Slovenskú akadémiu vied a umení vo veci periodickej publikácie, vydávanej Slovenskou akadémiou vied a umení.
Za povereníka:
Nečítelná šifra.
Asi za týždeň bude rozoslané tedy posledné číslo toho času – 2–3. [Rukopisná poznámka Halagovou rukou.]
- b Míňen Český časopis historický.
- 1 Srv. HALAGA, O. R. Oremláz rok po FU. In HALAGA, O. R. *Memorabilia*. s. 445–450.
 - 2 Není zřejmé, koho měl Halaga na mysli. Sám si nevzpomíná na nikoho konkrétního. Mohlo se však jednat o Ivana Pankevycha (1887–1958), docenta ukrajinského jazyka a literatury na UK, 1940–1942 a 1945–1946 přiděleného zaměstnance Slovanského ústavu.

16

*Dopis O. R. Halaga V. Chaloupeckému
1951, 9. srpna, Košice*

Vysokovážený pán profesor,
bol u mňa včera pán profesor Chotek. Hovorili sme samozrejme, ako vždy, aj o Vás. Že vraj máte bytové ťažkosti v Dětenciach, čo je dnes skoro všade, aj u mňa. U Vás, pravda, ide i o pietu k dedictvu!¹ No, dúfam, i tak sa Vám povedie príjemne na dovolenke, v rámci daných možností.

Viem, že život na univerzite uberá sa iným tepom. No Vy asi pracujete doma stále na niečom? Tak málo teraz vychádza, že človek by rád vedel, čo sa aspoň tvorí, keď nepublikuje. Tohto času i ja už mám hrbku rukopisov ad usum Delphini.² Súčasne mám rozplánované 4 väčšie práce, pre ktoré už oddávna zbieram materiál a sústavně dopĺňujem. Na konečné spracovanie však ešte dlho nepomýšľam. Vás bude zaujímať asi najmä:

- 1/ Východoslovenský celok v predstavách a praxi;
- 2/ Dejiny národného jazyka na východnom Slovensku.

Prvá ukáže, jak nemožno dnešné termíny geografické prenášať do minulosti, druhá medziiným úzku spiatosť jazykového vývoja na Východe s vývojom českým a československým, potom i slovenským i pri ostatných vlivoch susedov.

Kedy vyjdú?

Správne ste predpovedali kedysi, že naše úsilie o slúčenie s československým ústavom v Prahe nepôjde. No nešlo ani so slovenským v Bratislave, kde sa boja, že by vždy to časom vyústilo tak ako Svojina – v Košiciach a na Východe. Vzhľadom na to sami teraz likvidujeme činnosť Svojiny. Sám sa uchádzam o miesto archívára mesta Košíc. Som práve preverovaný, respektive kádrováný. Nevieam, nakoľko to pôjde kladne, som nestranník.

Keď človek vidí miznúť pred očami ovocie svojich mládeneckých rokov – Svojinu, keď existenčne visí vo vzduchu, ba keď za dnešnej situácie v Košiciach, kde sa budujú priemyselné giganty, hrozí mu i strata bytu (2 izby pre dvoch sú už „nadmerné“), iste dostatočne charakterizuje náladu i existenčné ovzdušie.

Ostatní vedeckí pracovníci na Slovensku, i tzv. „reakční“, majú potvrdenie Umeleckej a vedeckej rady o tom, že ako takí majú nárok na jednu pracovňu navyiac. Keď ráčíte si pozrieť publikovaný zoznam členov Umeleckej a vedeckej rady, nuž zistíte, že je až smiešne, kto všetko tam patrí. No tuto výhodu nepriznajú mne, lebo som sa dal na zlú kartu: „Svojina benešovská“, „Svojina za české peniaze“ (!), „Halaga – Čechoslovák“ atp. Takéto poznámky pri prejednaní mojej prihlášky z roka 1948 boli dostačujúce, aby ma nenavrhlí za člena. Osobne som zistil na Umeleckej a vedeckej rade tohto roku (prv som tam osobne nikdy nešiel), že sa vec niekoľko ráz pretriasala a negatívne referoval práve „dobrý priaznivec“ môj (do očí) Varsik.²

Som človek prakticky. Nejde mi o členstvo. Ide o praktickú vec: záchranu bytu, respektive pracovne. Shovárali sme sa o tom s panom profesorom Chotkom a on spomínal, že v Prahe jestvuje Ústredie vedeckých pracovníkov, ktoré tiež vydáva podobné potvrdenia o nároku na pracovňu. Nešlo by to dostať odtiaľ? Je preda smiešne, že pre československú orientáciu práve v ČSR nemožno dostať tú výhodu, čo ináč je samozrejmalé! Neráčili by ste mi poradiť v tejto veci, na koho sa obrátiť? Prípadne čo je podmienkou členstva, ak ináč by to nešlo? Konštatujem, že v Bratislave nerozhodujú o mne tak pre iné, než ako som tu uďal. Veď ani nevedia, či som v strane a platím ako pokrokový. Pre bytový úrad v Košiciach by nerozhodovalo, či je potvrdenie z Prahy ako Bratislavy. Ide len o to, aby priatelia sa mohli o niečo oprieť pri presadzovaní mojej veci, keby bola aktuálna. A to bude nezadlho, lebo predvčerom som bol vypočúvaný o byte na polícii.

Prepáčte, že Vás takto obťažujem. No človek je tak osamelý. Rád by vedel, čo jak žijú iní, aspoň tak si otvoril okno do sveta. A potom, keď som tu v Bratislave tak izolovaný, nemôžem sa nepokúšať pomôcť si v Prahe.

Prájúc Vám milé zotavenie, pripojujem úprimný prejav úcty a zdvorilý pozdrav.

Halaga

*A AV ČR, fond V. Chaloupecký, k. 3, i. č. 139. Originál, strojepis, 2 listy.
Osobní archiv O. R. Halagy, Košice. Kopie, strojepis, 2 listy.*

- a Ad usum Delphini – v tomto kontextu „bez naděje na publikování“, „do šuplíku.“
- 1 Chaloupeckému se již od května 1945, ale zejména po únoru 1948 Místní národní výbor v Dětenicích pokoušel zkonfiskovat část prostor rodného domu, kde měl pracovnu a pravidelně zde trávil prázdniny, pro „nadměrnost“, rozdělit jej a nastěhovat do něj cizí rodinu. Chaloupeckému se úřední cestou nedařilo věc zastavit. Přestože k akci nakonec nedošlo, znechucení byrokracií nového režimu i hrabivostí a záští sousedů zřejmě výrazně přispělo k Chaloupeckého předčasné smrti. Více viz VOLÁK, Jan. Univ. prof. PhDr. Václav Chaloupecký. 120 let od jeho narození a 50 let od jeho úmrtí. *Listy starohradské kroniky*, 2002, roč. 25, s. 45–53; též Archiv Univerzity Karlovy (dále: AUK Praha), fond Filozofická fakulta, k. 26, i. č. 314, osobní spis Václav Chaloupecký.
 - 2 Branislav Varsik (1904–1994), bratislavský historik a archivář, svého času Chaloupeckého žák. Na 1. sjezdu československých historiků obhajoval čechoslovakistické stanovisko svého učitele, z jeho popudu získal docenturu historie na Univerzitě Komenského. Po vzniku Slovenského štátu změnil smýšlení, během let 1939–1945 zastával funkci děkana FiF UK, na níž i po únorovém převratu působil nepřetržitě do roku 1974. V období 1945–1948 byl externím předsedou Historického ústavu SAVU a místopředsedou nově založené Slovenské historické společnosti až do jejího rozpuštění v roce 1950.

17

*Dopis V. Chaloupeckého O. R. Halagovi
1951, 13. srpna, Dětenice^a*

Milý pane kolego!

Děkuji Vám za Váš list ze dne 9. tohoto měsíce a především odpovídám na Váš dotaz. Osvědčení stran provádění bytového zákona, pokud se týče vědeckých pracovníků, vydává v Praze Ústředí vědeckých pracovníků při Československé národní radě badatelské, Pštrossova ul. 20. Vedoucím činitelem je tam pan Popel,¹ velice slušný a ochotný náš kolega. Bylo by třeba, abyste se přihlásil za člena a vyhověl žádoucím podmínkám, což ve Vašem případě by, myslím, nečinilo potíží. Nejsem si však zcela jist, zda Ústředí je kompetentní přijímat členy i ze Slovenska. Ústředí vzniklo, když Syndikát českých spisovatelů se omezil toliko na vybrané beletristy a bylo zapotřebí orgánu, který by se staral tak trochu o stavovské záležitosti vědeckých spisovatelů. Syndikát českých spisovatelů byl orgánem, nemýlím-li se, toliko pro Čechy a Moravu, neboť vedle něho byl i Syndikát slovenských spisovatelů. Je možné, že stejnou kompetenci má i jeho dědic Ústředí. Naproti tomu Národní rada badatelská je v pravém slova smyslu československá a podle toho i její pobočka Ústředí by mělo mít československé poslání. Nejlépe bude, když se dotážete, můžete-li se státi členem Ústředí. Přijmou-li Vás za člena, pak bytové osvědčení dostanete brevi manu.^b

S potěšením jsem četl, že stal jste se archivářem města Košic.² Je to jistě pro Vás pozice velmi cenná a vhodná. Nejen z hlediska Vaší existence, ale i z hlediska Vašich vědeckých a literárních plánů. A doporučuji Vám, abyste si tuto pozici udržel a hleděl z ní všestranně těžit. Při archivu máte možnost, pokud tam již není, zříditi si účelnou knihovnu, která by byla oporou Vašich studií. Za Rakouska naše vědecké ústavy podobně vznikaly při autonomních úřadech a archiv města Prahy se stal pak skutečně jedním z našich nejlépe vybavených badatelských ústavů. Škoda, že jeho velmi bohatá knihovna za pražské revoluce 1945 byla zcela zničena požárem v pražské radnici. Chápu Vaši lítost nad ztrátou orgánu, v němž jste cele vládl a také něco kladného vykonal, jako byla Svojina. Ale to je tak nyní běh našeho věku. Jsem na tom, jak víte, stejně, ne-li hůře, jako Vy. Český časopis historický, nejpřednější naše revue v tomto ohledu, již třetí rok nevychází. Jsou sice pověsti, že bude obnoven pod novou redakcí, ale dosud se tak nestalo. A stane-li se tak, nebude to již ČČH!³

Těším se z toho, že věnujete stále svoji soustředěnou vědeckou pozornost východoslovenské krajině. Jsou tu jistě dostatečné důvody, aby tento kraj byl považován geograficky za zvláštní celek v protívě jaksí k slovenskému západu. (Střední Slovensko geograficky, a tak vlastně ani historicky jako samostatný celek neexistuje. To, co se v tomto ohledu za zvláštní celek pokládá, není než omylem našich romantických diletantů z doby obrození, kteří onu invazi cizoty pokládali za nejvlastnější jádro Slovenska. Bohužel i bratislavská věda historická v této staré koncepci pokračuje!) Shledávám zcela logickým, že nalézáte příbuzenské vztahy mezi slovenským východem a českým západem. Jsou to přece sesterské země, stejně Čechy, jako Morava, slovenský Západ i slovenský Východ! Jen třeba bez předsudků pochopiti jejich *raison d'être*.^c Byly tu sice i rušivé momenty a nemíním je podceňovat. Nicméně tyto nedovedly zahladit podstatu východoslovenské prabytosti.

Přeji Vám tedy ve Vašem vědeckém působení mnoho zdarů (nebuďte nedočkaví!) a zůstávám se srdečným pozdravem Váš

V. Chaloupecký

P.S. Zabývám se poslední dobou dějinami husitů a husitství na Slovensku. Mám již starý bohatý materiál ze slovenských archivů, který se mi nyní podařilo doplniti ještě z Pešti. Husitství na Slovensku chápou ovšem toliko do smrti Zikmundovy. Jiskra,⁴ to je něco jiného.⁵

Osobní archiv O. R. Halagy, Košice. Originál, strojopis, 2 listy.

-
- a Rukopisná poznámka adresáta v záhlaví uvádí aktuální adresu pisatele: Praha VII. Plamínkova 18. Tel. 744-2a.
b Brevi manu – obratem ruky, ihned.
c *Raison d'être* – podstata; smysl bytí.

- 1 Miloš Popel (1915–1983), bývalý tajemník Syndikátu českých spisovatelů zrušeného roku 1948. V inkriminované době ředitel Ústředí vědeckých pracovníků.
- 2 Není zřejmé, kde. Mohlo se jednat o nedochovanou dopisnici či jiný druh korespondence. Není to však příliš pravděpodobné, neboť mezi dataci obou dopisů je pouze minimální časové rozmezí (9. 8. / 13. 8.). Chaloupecký se o věci mohl dozvědět z tisku, pravděpodobnou se však jeví i možnost, že mu zprávu sdělil prof. K. Chodek, jenž Halagu tehdy navštěvoval během svých výzkumných cest na východní Slovensko.
- 3 Srv. JIROUŠEK, Bohumil. Zánik Českého časopisu historického po únoru 1948 ve světle dobových dokumentů. *ČČH*, 2009, roč. 107, s. 119–147.
- 4 Jan Jiskra z Brandýsa (asi 1400 – asi 1469), husitský hejtman, kondotier a diplomat pocházející z moravské větve pánů z Brandýsa. Po porážce polních vojsk u Lipan odešel na počátku 40. let 15. století do Uher a vstoupil do služeb královny vdovy Alžběty, dcery císaře Zikmunda Lucemburského. Hájil habsburské zájmy a nástupnická práva Ladislava Pohrobka v Uhrách proti tlaku jagellonské strany. Bojoval proti Turkům, především v okolí Bělehradu, a do smrti Ladislava Pohrobka fakticky ovládal Horní Uhry. Po neúspěšném pokusu o spolupráci s Jagellonci skončil jako loajální rentiér korvínovské strany. V jiráskovsko-nejedlovské tradici mytologizován především jako pokračovatel husitské revoluce na Slovensku, což měl Chaloupecký zjevně v úmyslu demontovat. Více viz VACH, Miroslav. Jan Jiskra z Brandýsa a politický zápas Habsburků s Jagellovci a Uhry v letech 1440–1442. *Historické štúdie*, 1957, roč. 3, s. 172–227. Nejnověji ČORNEJ, Petr, BARTLOVÁ, Milena. *Dějiny země Koruny české VI. 1437–1526*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2007, s. 71n. Zde i soupis další literatury (s. 716–717, pozn. č. 30 a 31).
- 5 Tuto práci, stejně jako slibovanou knihu o Břetislavovi I., však už Chaloupecký nenapsal. Zemřel nečekaně 22. listopadu 1951. Na základě post scriptum můžeme ovšem uvažovat, jak asi vypadaly Chaloupeckého univerzitní přednášky zimního semestru 1950, kdy měl v rámci jiráskovské akce husitství na Slovensku pojmut prizmatem Jiráskova *Bratrstva*. Srv. AUK Praha, fond Filozofická fakulta, k. 26, i. č. 314, osobní spis Václav Chaloupecký.

18

*Dopis O. R. Halagy V. Chaloupeckému
1951, 31. srpna, Košice*

Slovutný pán profesor,
ďakujem Vám čo najúctivejšie za Vaše vzácne porozumenie a milú ochotu, prejavenu skorým poinformovaním ma o dotazoch. Prihlášku som podal hneď 20. tohto mesiaca, aby sa dopytom zbytočne nestratil čas. Dnes som písal panu Popelovi, lebo už je strata bytu veľmi akútna po včerajšej návšteve stopovákov^b bytového úradu.

Našťastie mám už dekrét o prijatí za archivára a ráno aj nastupujem miesto, takže môj prednosta už ma bude aj s inými chrániť. Ide len o to, aby skoro dostal do rúk písomné doklady. Jedným bude lekárske svedectvo nevyliciteľne chorej matky a druhým bytové potvrdenie Ústredia by malo byť. S tými už potom v bytovej komisii by byt zachránil.

Neviem, či ste ešte v Dēteniciach abo v Prahe. V druhom prípade neráčili by ste za-telefonovať na Ústredie v záujme tej žiadosti? Prosil by som o to úctive. Azda i lístok z Dēteníc by vykonal to isté, ak ešte ráčite sotrvávať na dovolenke.

Dúfam, že ako archivár budem môcť sa Vám občas tiež vhodne revanžovať za toto moje obťažovanie. Najmä keď, ako vidím z Vášho listu, Váš záujem o Slovensko neskončil. Dokonca budem sa veľmi tešiť, keď – až sa trochu soznámim s archívom – i osobne ráčite prísť sem. Je len samozrejmé, že byť budete mať u mňa kedykoľvek k dispozícii.

Napokon znovu prosím o prepáčenie, že som Vás ukrátil o niekoľko dovolenkových chvíľ. A ďakujem už i za Vaše vyzdvihnutie významu mojej novej pozície, aspoň s o to väčšou chuťou pustím sa do nej.

Vám v úprimnej úcte oddaný

Halaga

Osobní archiv O. R. Halagy, Košice. Kopie, strojopis, 2 listy.^a

- a Ve fondu V. Chaloupeckého v A AV ČR se tento dopis nenachází. Edice se opírá o Halagovu kopii.
- b Stopováci – bytový úřad měl důvěrníky, kteří vyzvídali a udávali stav a využití bytového fondu.

Recenzovali

PhDr. Helena Kokešová, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.

Doc. PhDr. Bohumil Jiroušek, Dr., Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

Resumé

The Correspondence between Ondrej Halaga and Václav Chaloupecký

Edited documents cover five years (1946–1951) of correspondence between then young Slovakian historian Ondrej R. Halaga and his tutor, renowned Czech medievalist Václav Chaloupecký. Their correspondence deals with the issue of Czechoslovak unity as both of them were of the last few who still abode with the idea at that time. They also discussed the question of colonisation of East Slovakian region, which became the main subject of Halaga's early paper published in East Slovakian cultural revue Svojina. Chaloupecký's letters show his late focus on the history of Slovakia and its contemporary problems. From the specific East Slovakian point of view the letters also quote the atmosphere of political changes that Czechoslovak republic went through during the formated period, especially the centralistic and unificating tendencies pursued by the Slovakian Communist Party (KSS), which put Halaga's activities bound with Svojina to an end.

Translated by Milan Ducháček.

Milan Hašek

Český lékař, biolog, imunolog a spoluobjevitel imunologické tolerance prof. MUDr. Milan Hašek, DrSc., se narodil v Praze 4. října 1925 v rodině obchodníka. Obecnou školu vychodil v Pardubicích, kde také v letech 1936–1944 absolvoval reálné gymnázium, a v letech 1939–1943 se u svého otce vyučil obchodním příručím. Po maturitě a závěrečné učňovské zkoušce pracoval jako pomocný dělník Spolku pro chemickou a hutní výrobu v závodu Rybitví a od listopadu 1944 byl totálně nasazen jako nádeník na stavbě v Neratovicích.

V roce 1945 se zapsal současně na Přírodovědecké a na Lékařské fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Po roce zůstal na Lékařské fakultě, kde se stal již 1. prosince 1945 v jejím Ústavu pro obecnou biologii demonstrátorem u předního českého genetika Bohumila Sekly, později vědeckou pracovní silou a kde také 23. prosince 1949 promoval. V této době se zajímal především o otázky genetiky a cytologie.

M. Hašek (vpravo) s kolegy, 1961 (A AV ČR)

Od roku 1950 působil jako vědecký aspirant Ústředního ústavu biologického v Praze, roku 1952 včleněného jako Biologický ústav ČSAV do Československé akademie věd. Od roku 1953 zde byl Hašek zaměstnán jako vědecký pracovník v oddělení experimentální biologie a genetiky, které posléze vedl. V letech 1962–1970 byl ředitelem Ústavu experimentální biologie a genetiky ČSAV, který se vyčlenil z Biologického ústavu ČSAV. Od počátku 70. let se podílel na rozvoji Ústavu molekulární genetiky ČSAV. Současně byl členem vědeckého kolegia molekulární a buněčné biologie ČSAV.

Vedle toho také přednášel na Univerzitě Karlově v Praze, kde byl v roce 1956 pověřen výkonem docentury na Biologické fakultě UK v Praze pro obor živočišná genetika. V roce 1961 byl jmenován profesorem UK pro obor obecná biologie a o pět let později (1966) řádným profesorem pro obor experimentální biologie.

O jeho významu pro českou i světovou imunologii svědčí jmenování doktorem věd a členem korespondentem ČSAV v roce 1961, udělení státní ceny Klementa Gottwalda jeho týmu v téže roce, dále udělení ceny Emila von Behringa a ceny Antoine Lacasagne a členství v mnoha zahraničních vědeckých korporacích a společnostech.

Od padesátých let se zabýval otázkami imunologické tolerance a transplantační imunity. Roku 1953 publikoval svou kandidátskou práci *Vegetativní hybridizace u živočichů*, ovlivněnou tehdejší lysenkistickou teorií. V té se velice přiblížil objevu imunotolerance, a to nezávisle na jeho objeviteli a pozdějším nositeli Nobelovy ceny siru Peteru Medawarovi a jeho spolupracovnících, když našel experimentálně velmi vhodný způsob k vytváření imunologické snášenlivosti spojováním krevních oběhů ptačích zárodků a výměnou krve v období zárodečného života. Haškova metoda vaječné parabiozy kuřecích zárodků vzbudila Medawarovu pozornost a ten ji použil k prohloubení důkazů své teorie. V dalších letech se Hašek zabýval problematikou transplantační imunity, nádorové imunity a genetických mechanismů virové onkogeneze.

M. Hašek, jeden z našich nejvýznamnějších průkopníků moderní imunologie, konkrétně získané imunotolerance, zemřel v Praze 14. listopadu 1984.

Osobní pozůstalost dokládá především bohatý vědecký život profesora M. Haška. Fond má rozsah 160 inventárních jednotek, z nichž část je uložena v šesti kartonech a část tvořená knihami byla jako celek předána do knihovny Archivu AV ČR. Mimo kartony je také uložen jeden film a jeden diplom. Uspořádání archiválií fondu se řídilo schématem používaným v Archivu AV ČR.

Skupina Životopisný materiál (i. č. 1–44) dokládá osobní, pracovní a vědecký život M. Haška. Podskupina osobní doklady a legitimace poskytuje badateli základní přehled o životě zůstavitele fondu v časovém úseku let 1939–1982, z nichž nejdůležitější jsou materiály o Haškově činnosti asistenta na Lékařské fakultě UK a doklady z jeho působení v ČSAV. Druhá podskupina životopisného materiálu – studijní doklady – částečně mapuje studia M. Haška v letech 1944–1949, od vyučení až po vysokoškolská studia. Podskupina autobiografie, paměti, deníky je zastoupena životopisem a dvěma dotazníky. Poslední podskupina signatury I., zastoupená ve fondu, obsahuje doklady o hospodářských a majetkových poměrech M. Haška z let 1947–1982.

Pouze nepatrnou částí fondu je korespondence M. Haška (i. č. 45–61), kde zcela chybí korespondence rodinná a osobní korespondence představuje jen velmi malý zlomek. I přesto zaslouží připomenutí dva dopisy Petera Briana Medawara, významného britského imunologa a držitele Nobelovy ceny, adresované M. Haškovi v letech 1956 a 1957.

Vědecká činnost M. Haška je ve fondu zastoupena v poměru k ostatním skupinám velice bohatě, a to rozsahem inv. čísel 62–99. Reprezentují ji jak jeho vědecké monografie či učební texty pro zdravotnické školy, tak i jednotlivé studie. Největší pozornost jistě zaslouží ucelené svázané soubory článků a studií napsaných M. Haškem a dalšími významnými československými biology v letech 1945–1979, které tvoří poměrně unikátní celek studií na poli experimentální biologie a imunologie. Pomocný studijní a přípravný materiál představují zejména Haškovy pracovní sešity se záznamy z laboratorních pozorování.

Nezanedbatelnou částí fondu je oddíl dokumentující veřejnou činnost původce (i. č. 100–116), z něhož bych vyzvedla část dokládající Haškovu bohatou účast na konferencích, symposiích a dalších vědeckých podnicích. Tato skupina mapuje také částečně Haškovu redakční činnost a členství v zahraničních vědeckých korporacích.

Ilustrační materiál (i. č. 117–134) je zachycen poměrně pestře, ačkoli početně jen skromně – od rodinných a pracovních fotografií M. Haška, po vzpomínkové články, recenze jeho prací, výseč z bibliografie či jeho nekrology.

Zlomek, pouze jediné inventární číslo, tvoří skupina materiálů rodinných příslušníků. Jedná se o kondolence k úmrtí M. Haška, zaslané jeho manželce Martě Haškové.

Poměrně obsáhlou částí fondu je i poslední skupina materiálů cizí provenience (i. č. 136–160), rozdělená do dvou podskupin, která převážně obsahuje vědecké práce zahraničních autorů a kotouč negativu filmu Autoimmunity.

Osobní fond Milana Haška tak představuje, především vzhledem k poměrně celistvému zastoupení odborných a vědeckých prací a článků, jedinečný pramen k jeho vědecké a odborné činnosti jako našeho předního experimentálního biologa a imunologa.

Vlasta Mádlová

Vladimír Staněk

V. Staněk (A AV ČR)

Vladimír Staněk se narodil 1. dubna 1879 v Dubči u Prahy v rodině hospodářského správce na státní dráze. Z otcovy strany sahá Staňkův rodokmen ke známým pražským vlasteneckým rodinám 19. století. Jeho dědečkem byl lékař a anatom Václav Staněk, švagr advokáta Josefa Friče. Rodiny Staňkova a Fričova zřídily v předbřeznové Praze společenské salony, stýkaly se s tehdejšími předními představiteli vědy a kultury (mj. Karel Slavoj Amerling, Božena Němcová, Josef Kajetán Tyl), byly spřízněny s Františkem Ladislavem Čelakovským.

Vladimír Staněk navštěvoval obecnou školu v Labské Týnici, měšťanskou školu v Praze, ale gymnázium už pro zdravotní problémy nedokončil. Studoval soukromě, nejvíce se zajímal o přírodní vědy. Svou první vědeckou práci uveřejnil již v roce 1897 ve Věstníku Královské

české společnosti nauk. Jako externí posluchač pak navštěvoval přednášky na Vysoké škole chemického inženýrství pražské techniky a 1. září 1898, ve svých 19 letech, byl přijat do tehdy založené Výzkumné stanice cukrovarnické. V roce 1914 se stal správcem chemicko-technologického oddělení stanice, po vzniku Československa byl pověřen řízením projektu Výzkumného ústavu cukrovarnického a stal se jeho prvním ředitelem. Jeho vědecká a technologická práce je naprosto mimořádná. Zabýval se všemi stupni výroby cukru, analytickou a cukrovarnickou chemií a biochemií řepy. Navrhl řadu laboratorních přístrojů a technologických zlepšení. Během čtyřiceti let, tj. v letech 1899–1939, publikoval více než 200 studií, je autorem 20 patentů, vychoval 80 doktorandů, byl členem řady domácích i mezinárodních vědeckých institucí. Úzce spolupracoval s Vysokou školou chemicko-technologického inženýrství ČVUT, a významně tak přispíval k propojení teorie s praxí.

Předmětem Staňkova zájmu byla především cukrovarnická analytika a technologie, ale zabýval se také technologií potravin, farmaceutickou výrobou a konstruktérstvím přístrojů. Stal se zakladatelem moderní cukrovarnické analytiky a průkopníkem mikrochemických metod v analytické chemii. Zájem o fyziologii výživy Staňka přivedl ke

spolupráci s farmaceutickým průmyslem. Je původcem velké skupiny léčiv – perjudidů chininu a kokainu, mastí a injekcí s tiomočovinou, chlorhydrátu betainu, vitamínových preparátů.

Staňkova práce výrazně zasáhla do rozvoje našeho cukrovarnického průmyslu a přispěla k jeho vynikající světové pověsti. Stejně záslužná zůstává jeho pedagogická a organizační činnost. Byl člověkem nesmírně vzdělaným, sečtělým, pracovitým. Často cestoval, podnikal cesty po celé Evropě, měl v oblibě prohlídky muzeí a zoologických zahrad, zajímal se o gastronomii navštěvovaných zemí.

Po zhoršení zdravotního stavu zemřel 23. října 1940 v Praze, na počátku další z mnoha řepných kampaní, kterým se po celý život více než obětavě věnoval.

Pozůstalost Vladimíra Staňka je bohužel pouze torzovitá. Zahrnuje minimum osobních dokladů, početná je naproti tomu korespondence (převážně úředního a pracovního rázu), odborné práce a přípravný materiál původce fondu, ilustrační materiál (fotografie, vzpomínky, nekrology). Obsahuje celkem 258 inventárních jednotek, uložených v 7 kartonech. Zahrnuje I. Životopisný materiál (i. č. 1–5), II. Korespondenci (i. č. 6–128), III. Vědeckou, odbornou a literární činnost (i. č. 129–175), V. Ilustrační materiál (i. č. 176–216), VI. Písemnosti týkající se rodinných příslušníků (i. č. 226–238) a VII. Písemnosti cizích osob (i. č. 239–258).

Korespondence (osobní i úřední) je řazena abecedně. Archiválie v podskupinách technické projekty, vynálezy, patenty a pomocný studijní a přípravný materiál jsou řazeny chronologicky, v rámci stejného roku nebo v případě nemožnosti určení datace pak abecedně. Ve skupině V. byly vytvořeny dvě tematické podskupiny. V první podskupině jsou zahrnuty písemnosti a ikonografické prameny, které se vztahují ke Staňkovým zálibám a nemají přímou vazbu k jeho profesi. Druhá podskupina obsahuje fotografie, u nichž nebylo možné blíže určit okolnosti vzniku ani zobrazené osoby nebo místa. Písemnosti týkající se rodinných příslušníků byly setříděny podle jednotlivých osob a dále v rámci těchto skupin chronologicky. Písemnosti cizích osob jsou bez ohledu na jejich obsah řazeny chronologicky.

Jako velmi zajímavý se jeví obsáhlý soubor korespondence s mnoha domácími i zahraničními institucemi (i. č. 69–126), který dokládá kooperaci československého cukrovarnictví se zahraničím, postupy při prodeji výrobních postupů, udělování licencí a patentů apod. V korespondenci lze najít důležité a zajímavé materiály o dobové úrovni farmakologie, potravinářského průmyslu, chemického výzkumu a samozřejmě cukrovarnických postupů. Bohatě jsou ve Staňkově pozůstalosti zastoupeny materiály, které se týkají jeho vědecké činnosti (i. č. 129–175). Podstatnou část této skupiny pak tvoří soupis Staňkových patentů a jeho návrhy výrobních postupů pro cukrovarnický i farmaceutický průmysl (i. č. 132–145).

Ilustrační materiál o původci fondu nabízí vedle portrétních a skupinových fotografií (i. č. 176–179) a mnoha vzpomínek a nekrologů (i. č. 180–187, 189–201) také materiály nashromážděné samotným Vladimírem Staňkem, které dokreslují jeho zájmy (i. č. 202–216). Jde např. o dochované výtisky Názorného atlasu ku Riegrovu slovníku na-

učnému nebo staré mapy Čech a Moravy. Staňkovu zálibu v cestování dokumentují fotografie z Itálie, Dalmácie, Bosny a Hercegoviny (i. č. 205–206). Řada dochovaných fotografií zůstala bohužel bez označení a bylo možné je jen tematicky rozdělit bez bližšího určení (i. č. 217–225).

Z písemností týkajících se rodinných příslušníků původce fondu je třeba upozornit na zajímavé údaje o rodině Fričových (i. č. 238) a památky na Staňkova otce Jaromíra (i. č. 226–228).

Marie Bahenská

Staňkova cesta do Dalmácie, 1910 (A AV ČR)

Výroční zpráva Archivu Akademie věd České republiky za rok 2008

Úvod

V roce 2008 Archiv Akademie věd České republiky (dále A AV) sídlil na adrese Gabčíkova 2362/10, 182 00 Praha 8 v budově vystavěné pro archivní účely. Zřizovatelem archivu je Akademie věd České republiky. A AV je vědecký útvar Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i. (dále MÚA); instituce je samostatné vědecké pracoviště III. vědní oblasti humanitních a společenských věd AV. Akreditace veřejného specializovaného archivu podle zákona 499/2004 Sb. byla udělena dne 16. srpna 2007.

I. Personální podmínky a organizační struktura

Vedení MÚA. Ředitel: Doc. PhDr. Ivan Šedivý, CSc.; zástupkyně ředitele: PhDr. Milena Josefovičová; vědecká tajemnice: Mgr. Lucie Kostrbová, Ph.D.

Vedení A AV. Vedoucí vědeckého útvaru: Mgr. Jan Bílek.

Oddělení institucionálních fondů od roku 1952. Vedoucí: PhDr. Daniela Brádlarová, Ph.D.; pracovníci: Mgr. Jan Boháček; PhDr. Jan Hálek; Mgr. Václav Hankovec; Mgr. Vlasta Mádlová; Doc. PhDr. Alena Míšková; PhDr. Jiřina Kalendovská (úvazek 20%); prom. hist. Nataša Kmochová (20%).

Oddělení osobních a institucionálních fondů do roku 1952. Vedoucí: PhDr. Milena Josefovičová; pracovníci: PhDr. Marie Bahenská, Ph.D.; Mgr. Hana Barvíková; PhDr. Martin Franc, Ph.D.; Mgr. Hana Kábová; PhDr. Miroslav Kunštát, Ph.D.; PhDr. Jaroslava Hoffmannová (20%); Doc. Jan Janko, CSc. (20%).

Oddělení badatelna. Vedoucí: PhDr. Jan Chodějovský; PhDr. Pavel Holát.

Oddělení pro soupis a studium rukopisů. Vedoucí: PhDr. Pavel Brodský, CSc.; pracovníci: PhDr. Marta Hradilová; Mgr. Martina Jeránková; Mgr. Stanislav Petr; PhDr. Martina Šumová; Mgr. Marie Tošnerová.

Oddělení archiv vědeckého útvaru Masarykův ústav. Vedoucí: Mgr. Jan Bílek; pracovníci: Zuzana Jirsová; PhDr. Helena Kokešová (50%); Mgr. Vlasta Quagliatová (50%); prom. hist. Ivan Šťovíček, CSc. (20%).

Oddělení knihovna. Vedoucí: Bc. Eva Vondráčková.

Sekretariát. Pavla Procházková.

II. Celkové množství uložených archiválií

1. Celkem archivních souborů: 619 (597 fondů, 22 sbírek). Počet běžných metrů: 4596,29. Počet evidenčních jednotek: 201 466. Počet inventárních jednotek: 47 822.
2. Stupeň zpracovanosti archivních souborů: Nezpracováno 3039,44 bm – 66,13 %. Zpracováno 1556,85 bm – 33,87 %. Inventarizováno 1175,89 bm – 25,58 % (z celkové metráže fondů).
3. Počet archivních pomůcek: 366 (z toho je 215 inventářů, 3 sdružené a skupinové inventáře k 11 fondům, 54 dílčích inventářů, 86 prozatímních inventárních seznamů, 6 katalogů, 1 soupis dokumentů, 1 průvodce).

III. Výběr, zpracování a využívání archiválií

1. Výběr archiválií

Skartační řízení. Počet protokolů o provedeném skartačním řízení: 21 (14 původců – rozsah převzatých písemností: Kancelář AV ČR – 1,56 bm; Masarykův ústav a Archiv AV ČR – 1,53 bm; Mikrobiologický ústav AV ČR – 0,53 bm; Národohospodářský ústav AV ČR – 0 bm; Sekretariát místopředsedy AV ČR a člena předsednictva Akademické rady AV ČR Václava Pačesa – 2,64 bm; Sociologický ústav AV ČR – 8,36 bm; Ústav anorganické chemie AV ČR – 0,35 bm; Ústav fyziky materiálů AV ČR – 1,78 bm; Ústav fyziky plazmatu AV ČR – 0 bm; Ústav geoniky AV ČR – 8,15 bm; Ústav informatiky AV ČR – 0,01; Ústav pro hydrodynamiku AV ČR – 0,51 bm; Ústav pro jazyk český AV ČR – 13,81 bm; Ústav struktury a mechaniky hornin AV ČR – 8,81 bm). Množství převzatých archiválií: 48,04 bm. Množství vyřazených písemností: 104,20 bm. Mimoskartační řízení. Počet protokolů o provedeném mimoskartačním řízení: 4 (fondy: Jiří Beran – 10 bm; Československá společnost pro dějiny věd a techniky při ČSAV – 1,20 bm; Společnost pro sociální bádání – 0,74 bm; Vědecké kolegium biologie organismů, populací a společenstev ČSAV – 0,85 bm). Množství převzatých archiválií: 12,79 bm. Sumarizace vnějších změn: 26 přírůstků v rozsahu 66,71 bm. Z toho bylo 19 přírůstků k existujícím fondům, 7 přírůstků se vznikem nového fondu.

2. Zpracování archiválií

Zpracováno 11 fondů, v rozsahu 20,44 bm, všechny inventarizovány, inventární jednotky 3681. Sumarizace vnitřních změn: 17 v rozsahu -18,50 bm. Nové inventáře: Československá pedagogická společnost při ČSAV. Dodatek č. 1; Československá společnost antropologická při ČSAV; Československá společnost archeologická při ČSAV; Československá společnost chemická při ČSAV; Politologický ústav ČSAV; Ústav experimentální biofarmacie ČSAV; Sudetoněmecký vlastivědný ústav v Liberci. Sudetoněmecký archiv; Václav Brožík; Rudolf Dvořák; Václav Káš; Vladimír Staněk.

3. Využití archiválií

Počet badatelů: 186 (z toho 33 cizinců). Badatelských návštěv: 684. Vyhledáno a připraveno badatelských objednávek: 2204. Počet reversů: 10 (celkem 105 evid. jed-

notek). Počet rešerší pro soukromé osoby: 3. Počet rešerší pro úřední potřeby: 20. Větší množství ústně vyřízených badatelských dotazů.

4. Publikační činnost a další aktivity

Viz Výroční zprávu o činnosti a hospodaření MÚA za rok 2008 a databázi ASEP, které jsou přístupné přes internetové stránky instituce. Výběrově jsou publikační činnost a aktivity pracoviště zmíněny v závěru této zprávy.

IV. Stav archiválií

Evidováno je 6 charakterů poškození archiválií: křehkost, trhliny, plísně, hlodavci, voda (nejčtenější), prach. Celkem je poškozeno 85 archivních souborů, přičemž u několika souborů se charaktery poškození překrývají. Nedošlo ke změně podmínek, za nichž byla akreditace udělena. Bezpečnostní kopie nebyly zhotovovány. Uskutečnila se 1 prověrka fyzického stavu archivních kulturních památek. Hodnoty tepla a vlhkosti v depozitářích stabilně odpovídaly hodnotám daným legislativou.

V. Konzervace a restaurování archiválií

Nebylo prováděno.

VI. Knihovna

Přírůstek knihovny A AV činil 259 zkatologizovaných svazků. Katalogizační záznamy knihovny je možno vyhledat na internetových stránkách instituce. Knihovna uskutečnila 256 výpůjček, uživateli knihovny jsou především pracovníci MÚA, výpůjčky pro badatele tvoří zhruba 5%. Knihovna zajišťovala distribuci publikací vydaných A AV (výměna, prodej, dary).

Závěr

A AV v roce 2008 kontinuálně působil při dohledu na výkon spisové služby v AV ČR, při výběru archiválií ve skartačním i mimo skartační řízení, při vedení evidence Národního archivního dědictví, při odborné rešerší a konzultační činnosti a při péči o archiválie. V souladu s výzkumným záměrem se pracovníci dále věnovali zpracování fondů předchůdců Československé akademie věd, fondů vědeckých společností a ústavů ČSAV bez nástupce v AV ČR a osobních fondů (11 inventářů, 2 prozatímní inventární seznamy a 6 soupisů). Mimořádným počinem bylo spuštění databáze Digitální průvodce Archivu AV ČR na webových stránkách instituce, který online poskytuje informace o všech fondech a sbírkách a zpřístupňuje většinu existujících archivních pomůcek. V návaznosti na spuštění Průvodce byla personálně a funkčně posílena badatelna a u fondů a sbírek zaveden kurátorský systém. Při nahlížení v badatelně byl zájem jak o archiválie A AV, tak Ústavu T. G. Masaryka. Ve spolupráci s Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk (PAN) i Polskiej Akademii Umiejętności (PAU) w Krakowie a s Ústa-

vem dějin Univerzity Karlovy a Archivem Univerzity Karlovy v Praze byla uspořádána výstava *Mezi Krakovem a Prahou*. V rámci Týdne vědy a techniky byla připravena rozsáhlá výstava v prostorách Národního divadla *Od řas k jádru – vědy o živé a neživé přírodě na půdě Akademie věd*. Uspořádané výstavy byly přeneseny na internetové stránky. Pracovníci popularizují činnost instituce rovněž v médiích a při přednáškách.

V dalším výzkumu se A AV soustřeďuje na dějiny vědeckých institucí a život a dílo vědeckých osobností a rovněž na vybrané problémy moderních českých dějin. Tato orientace byla posílena ustavením oddělení dějin Akademie věd. Pracovníci oddělení archiv Masarykova ústavu se rovněž zapojili do základního výzkumu příspěvkem k teorii archivní vědy a ediční praxe (I. Šťovíček: *Ediční teorie a metodika*). Pokračovala též práce s fondy a sbírkami doplňujícími pozůstalost E. Beneše a s databází Digitální fotoarchiv (zahájena digitalizace fotografií z fondu Ústav T. G. Masaryka). Oddělení spoluorganizovalo konferenci Muži října 1918. I. Šťovíček obdržel medaili Za zásluhy o české archivnictví. Kodikologické oddělení pokračovalo ve vytváření Generálního katalogu rukopisů na území ČR a rukopisných bohemic v zahraničí (včetně přípravy databáze) a v práci na *Průvodci po rukopisných fondech*. Pokročilo skenování katalogů vydaných v minulosti péčí Komise pro soupis a studium rukopisů a jejich vložení na internetové stránky instituce. Vyšel 35. svazek *Studií o rukopisech* (transformovaných na recenzované periodikum s redakční radou) a zásadní publikace (zejména S. Petr: *Soupis rukopisů knihovny při farním kostele svatého Jakuba v Brně*). Pracovníci útvaru se aktivně zúčastnili řady konferencí, publikovali odborné studie a působili při uskutečňování vysokoškolských studijních programů. V A AV bylo řešeno 5 grantových projektů a řada pracovníků uspěla se svými projekty v aktuálním kole soutěže.

Jan Bílek a kol.

Badatelna A AV ČR

České archivy a zahraniční inspirace

Ve dnech 4. až 6. května 2009 se v Brně uskutečnila již třináctá konference archivářů České republiky s názvem *České archivy a zahraniční inspirace*. Každý z přednášejících pojal téma poněkud jiným způsobem, ale celkově bylo možné obsahově příspěvky rozčlenit do několika základních skupin.

Námětem prvního konferenčního bloku byla Mezinárodní spolupráce v archivnictví, kde referující podali informace o konkrétní účasti českých archivů v celoevropských projektech, zejména Monasterium a ICARUS (J. Emmerová), a o zapojení archivních institucí do řešení úkolu dlouhodobého uchovávání elektronických dokumentů a plánech Evropské unie na zpřístupnění archiválií (L. Linhartová). Přehled bohemikálního bádání v zahraničních archivech prezentovala A. Pazderová, o možnostech financování některých aktivit archivů z prostředků Mezinárodního Visegrádského fondu hovořil B. Brom. Další blok se zabýval příhraniční a bilaterální spoluprací archivů s polskými, německými, hornorakouskými institucemi a završen byl zprávou o zahraničních exkurzích konaných Českou informační společností (K. Müller). Více informací o mezinárodním projektu ICARUS přinesla další den jednání J. Křečková, o zahraniční spolupráci poté referovali i archiváři ze specializovaných archivů (M. Ďurčanský, T. Lachman, J. Baláz, J. Kunert).

Následující blok pod názvem Vědecké projekty a granty otevřela M. Buňatová, která představila možnosti čerpání financí z Evropských strukturálních fondů – z programů Vzdělání pro konkurenceschopnost (ČR mimo Prahu) a Adaptabilita (Praha), dále z přeshraničních programů, na kterých se podílejí spolu s českými institucemi i partnerské instituce v sousedních státech a nakonec z operačního programu Nadnárodní spolupráce, na nichž se musí podílet tři subjekty středoevropského bloku. Jako další variantu uvedla možnost čerpat prostředky z tzv. „Švýcarských fondů“. Ve všech programech se ovšem vyžaduje finanční spoluúčast v různém rozsahu, takže bude asi náročné jejich podmínkám vyhovět; nicméně je rozhodně vhodné v současné situaci mít přehled o dalších možnostech financování různorodé archivní činnosti.

O dalším projektu Evropské unie na ochranu kulturního dědictví a rozvoj kultury – CULTURE informovala E. Lukášová (podrobně viz stránky programu <http://www.institutumeni.cz/index.php?cmd=page&id=23>). Blok pokračoval příspěvky o výzkumech bohemik českými badateli v zahraničí (Z. Kokošková, M. Sedláková, J. Kahuda, M. Voják) a o digitalizaci mapových a grafických sbírek Moravské zemské knihovny v rámci projektu Europeana Travel (J. Dufka). Poslední den jednání vyličil B. Kaňák zkušenosti SOkA Olomouc a FF Univerzity Palackého v Olomouci s grantem Evropského sociálního fondu. Svůj již probíhající projekt e-learningu pro návštěvníky archivů

představila S. Kotlářová (<http://www.ceskearchivy.cz/elearning/>). O polském internetovém archivním portálu Archnet (<http://www.archiwista.info/>) informoval polský host A. Baniecki. V posledním bloku konference odezněly příspěvky o zahraničních archívech (T. Baletka, P. Pilz, M. Škvírová, R. Němcová). Součástí programu byla i prohlídka nové budovy Moravského zemského archivu, který si navíc v tomto roce připomíná 170. výročí svého založení.

Martina Jeránková

Prezentace a reprezentace české vědy a kultury v prvním desetiletí samostatného státu (1918–1929)

Ve dnech 23. a 24. dubna 2009 se konalo v prostorách Státního okresního archivu v Českých Budějovicích sympozium *Prezentace a reprezentace české vědy a kultury v prvním desetiletí samostatného státu (1918–1929)*, uspořádané Historickým ústavem Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích ve spolupráci se Státním okresním archivem České Budějovice.

První blok sympozia byl věnován třem významným představitelům historické vědy: Kamilu Kroftovi (J. Dejmek), Josefu Šustovi (J. Lach) a Jaroslavu Bidlovi (M. Ďurčanský). Ústředním spojovacím článkem těchto příspěvků byla reflexe výše uvedených historiků jako osob veřejně činných a jejich podílu na utváření historické prezentace nového státu.

Druhý blok se zabýval dvěma významnými vědeckými institucemi a reprezentantkami československé vědy – Českou akademií věd a umění (V. Mádlová) a Československou národní radou badatelskou (D. Brádrlová). Oba příspěvky měly své těžiště v podchycení vnitřní organizace a činnosti instituce, ale značnou pozornost věnovaly též zahraničním stykům. Referát M. Krejčího nastínil problematiku účasti historiků umění v mezinárodní vědecké výměně.

V třetím bloku zaměřily referující M. Lenderová a M. Pachmanová svou pozornost k prezentaci umění prostřednictvím výstav a tisku. Reflektovaly jak lidové umění, tak i tzv. ženské umění na mezinárodním fóru. Příspěvek J. Rauchové se zabýval propagací avantgardního divadla v Prager Presse.

Závěr prvního dne jednání završil příjemný společenský večer v salonku hotelu Filip, kde se účastníci věnovali nejen zábavě, ale také pokračovali v odborných diskusích.

Druhý jednací den sympozia zahájila exkurze po prostorách Státního okresního archivu České Budějovice.

První blok pátečního programu se věnoval hned několika tématům. Nejprve se B. Ditrých zabýval diplomatickými a vojenskými aktivitami M. R. Štefánika na sklonku jeho

života, včetně okolností jeho tragické smrti. Poté se D. Vácha zaměřil na legionářskou beletrii jako jeden ze základních kamenů vytváření prezentace nového státu. V diskusním příspěvku P. Holáta byla věnována pozornost Františku Roubíkovi a jeho úloze při archivní rozluce po vzniku samostatného Československa. Na závěr bloku vystoupil I. Malý s příspěvkem týkajícím se otázky mezinárodního uznání pobaltských států, konkrétně navazování a proměn československých diplomatických styků s Pobaltím.

Druhý blok zahájila E. Těšínská referátem na téma vědeckého využití československého radia, jehož nedílnou součástí byla otázka založení a fungování Státního ústavu radiologického. D. Státník charakterizoval účast Československa na mezinárodních konferencích práce a styků s Mezinárodním úřadem práce. Prezentací Československa na mezinárodním fóru se zabývala H. Mášová, která představila první mezinárodní sjezd nemocnic v Atlantic City v roce 1929 v konfrontaci s československými nemocničními ústavu.

Na závěr symposia byly předneseny tři příspěvky. Z. Skořepová se zabývala porovnáním každodenního života ve dvou evropských metropolích, v Praze a v Berlíně, zejména z pohledu občanů německé národnosti. R. Sak přednesl referát o literárním kritikovi a básníkovi Miroslavu Ruttem a jeho politických konzervativních postojích v kontrastu s osobními vztahy s levicovou avantgardou. Jednání zakončil T. Jiránek, který se zaměřil na reflexi Remarqueovy knihy *Na západní frontě klid* v Československu.

Oba dny jednání se nesly ve velice příjemné přátelské atmosféře a četné odborné diskuse se jistě staly přednášejícím i posluchačům podnětem v jejich další vědecké práci.

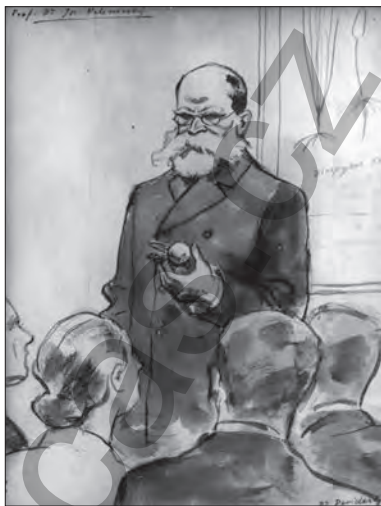
Daniela Brádlarová – Vlasta Mádlová

Opožděně o opožděném K osudům Josefa Velenovského a jeho díla

Loni uplynulo 150 let od narození a letos 60 let od úmrtí jedné z nejpodivuhodnějších osobností naší přírodovědy Josefa Velenovského (22. 4. 1858 Čekanice – 2. 5. 1949 Mnichovice). Předznamenalo snad venkovské východisko a rovněž takové ukončení jeho životní dráhy i osud bohatého díla, které z výšiny mezinárodního uznání a věhlasu bylo zatlačeno na periferii vědy, ba i mimo vědu samotnou?

Velenovského vědecké zaměření poznamenali především Ladislav Čelakovský (morfologie rostlin) a Antonín Frič (paleontologie). Habilitoval se roku 1885, roku 1892 se stal mimořádným a roku 1898 řádným profesorem botaniky na české Karlo-Ferdinandově univerzitě, kde roku 1903 po smrti svého učitele L. Čelakovského převzal vedení botanického ústavu (do roku 1927). V tomto oboru se nezabýval toliko morfologií – byl znalcem balkánské květeny, o čemž svědčí jeho mohutná *Flora bulgarica* (1891,

dotatek 1898), věnoval se rovněž bryologii, kde plodem jeho zájmu a pílě bylo zpracování *Mechů českých* (1897) a *Jatrovek českých* (1901–1903). Řadu prací věnoval květeně české křídly, později ve spolupráci s Ladislavem Viniklářem. Po tvrdém konfliktu s většinou české botanické komunity (roku 1914 byl místo něho zvolen předsedou České botanické společnosti ambiciózní Karel Domin) se věnoval hlavně mykologii, tomuto oboru pro vědecký proletariát, jak říkával. Ze svých výzkumů za pomoci četných nadšenců vytěžil mykofloru našich velkých hub v díle *České houby* (1920–1922, téměř tisíc stran), vydával časopis *Mykologia* (1924–1932) a zpracoval vědecky cennou monografii českých diskomycetů (1934).

J. Velenovský na karikatuře Hugo Boettingera (A AV ČR)

Hlavní Velenovského přínos představovala jeho práce ve srovnávací morfologii rostlin, kde se mu podařilo vytvořit jedinečnou syntézu, kterou osud nedopřál jeho učiteli L. Čelakovskému. Na jeho dílo také Velenovský navázal a pokračoval ve spojování klasické morfologie goethovského ražení se soudobým evolucionismem. Reprezentativním dílem „pražské morfologické školy“ (Arthur J. Eames) se stala *Srovnávací morfologie* (1905–1919, německojazyčná verze 1905–1913; více než tisíc stránek). Právě tato problematika vedla Velenovského k zamyšlení nad filozofickými otázkami přírodovědy a k pokusu přeformulovat evoluci organismů v evoluční transformaci celého kosmu. Tuto problematiku nastínilo jeho další, již zřetelně filozofické spisy *Přírodní filozofie* (1921–1922) a *Poslední moudrost čili Nauka o kosmickém duchovnu* (1935, německy 1937).

Zde nastává dosti osudový přelom. Velenovský jistě právem kritizoval netolerantní prostředí vědeckých institucí, autoritářství etablovaných osobností, ale sám upadal v opačný extrém – egocentricky odmítal respektovat pravidla botanické nomenklatury, raději popisoval nové druhy, než aby je určoval, ignoroval novější literaturu atd. Došel tak k představám o židovském a „realistickém“ spiknutí, které ohrožuje vědu a kulturu nejen u nás, ale i v celosvětovém měřítku. Těžce nesl také bolševickou revoluci, která ranila jeho nadšení pro slovanství, a tento odpor inspiroval i některé jeho eseje a povídky v *Obrázcích* (1928) a *Literárních studiích* (1932). Rozhodujícím momentem pro jeho myšlení bylo však rozšíření darwinovské evoluce organismů na celý vesmír. Formuloval základní zákony kosmické evoluce, která dle něho směřovala k prohlubování duchovnosti a vyhraňování individuality, k vytvoření génia, který je nadán schopností hlouběji poznávat vše kolem sebe, v neposlední řadě díky komunikaci s duchy. Sám Velenovský praktikoval spiritismus, oceňoval jasnovidectví a považoval se za bytost

„osvícenou Nirvánou“. Za svůj hlavní přínos do teorie kosmické evoluce pokládal vnesení „metapsychismu“. Svou filozofii označoval za trialismus – pracoval s třemi principy, které představovala hmota, éter, duch. Roku 1935 připomněl: „*Mou snahou bylo složití všechny nálezy věd v jednu budovu čili zfilozofovati přírodovědu.*“ Nelze se divit, že takové postoje ho ve vědecké komunitě nutně marginalizovaly a ztěžovaly pochopení některých cenných idejí a podnětů, které jeho mnohostranné dílo přinášelo. Teprve nyní roste opět zájem o jeho dílo, pochopitelně spíše o ty projevy, které se vymykaly z rámce oficiální vědy (botanické, paleontologické a mykologické výzkumy byly již podrobně zhodnoceny v *Preslii*, 1958, roč. 39).

Ale proč hovořím v názvu této poznámky o „opožďeném“? Velenovský nebyl jen tvůrcem nové kuriózní a tehdy již zcela nečasové přírodní filozofie (v tom ostatně u nás nebyl sám, srv. filozofické dílo entomologa Jindřicha Uzla), ale zároveň dosti ojedinělým pokračovatelem v projektu naturfilozofie Johanna Wolfganga Goetha, k níž se vždy sám hlásil – nejzřetelněji v Goethově sborníku (1932). Lze jen vyjádřit – z dnešního hlediska – politování, že v této tendenci nepokračoval – některé jeho úvahy o kráse hub stály téměř na prahu portmannovské biologie, kterou lze dnes v mnohém chápat jako dědičku klasického Goethova odkazu.

Jan Janko

Doc. PhDr. Zdeněk Šolle, CSc.

*23. února 1924 v Plzni – † 28. listopadu 2008 v Praze

Studoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, v letech 1954–1970 pracoval (posléze jako vědecký pracovník) v Historickém ústavu ČSAV; odtud byl nucen na počátku normalizace odejít. Poté byl zaměstnán v Ústředním archivu ČSAV, resp. v Archivu AV ČR.

Životní osudy, vědecké a odborné dílo Zdeňka Šolleho už pro bohatou faktografii související s několikerými převratnými proměnami společenského uspořádání by si zasloužily obšírnou monografii. Krátká a upřímná vzpomínka jeho kolegů z někdejšího Ústředního archivu ČSAV a s ním spojené komise pro soupis a studium rukopisů si klade skromnější cíle: připomenout „salon odvržených“, dobře zaštitěný majestátem tehdejší Československé akademie věd a profesionální i lidskou solidaritu malé skupiny vědců, do níž se v posrpnové době normalizace zařadil i byvší přední historik dějin dělnického hnutí a socialismu, liberální a tolerantní šéfredaktor časopisu *Dějiny a současnost* docent Zdeněk Šolle.

„Salonem odvržených“ nazval rukopisné oddělení akademického archivu jeho první ředitel, profesor Václav Vojtíšek, když se tu v šedesátých letech sešli „odvržení“, univer-

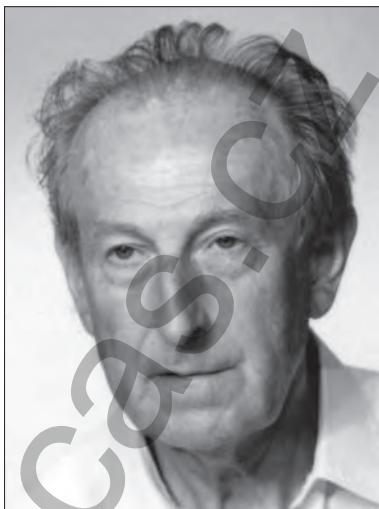
ziti profesori Miroslav Boháček, František Čáda a Bohumil Ryba a (tehdy) docent Václav Černý. Nikdo z nich nesměl „z kádrových důvodů“ pracovat jako vysokoškolský učitel. Nejmladší člen oddělení, PhDr. Jiří Pražák, nemohl ze stejných důvodů pracovat ve Státním ústředním archivu. (Později mu bylo svěřeno vedení tohoto oddělení – úkol byl pro něho z mnoha důvodů velmi obtížný; dát některému ze svých spolupracovníků konkrétní pracovní úkol bylo pro něho téměř nemožné. To se týkalo i docenta Šolleho.)

„Na přelomu let 1969–1970 jsem byl propuštěn z Historického ústavu ČSAV a přijat do Ústředního archivu ČSAV. Sešel jsem se tu s mnoha významnými kolegy, především s kolegou Hoffmannem, který byl též donucen opustit své místo ředitele muzea v Jihlavě a nalezl útočiště v Ústředním archivu ČSAV.“

Tak začíná Zdeněk Šolle svých *Několik vzpomínek na počátky mé práce v Archivu Akademie věd*.¹ Tou dobou již vystřídal archiváře a historika Václava Vojtíška právní historik profesor Václav Vaněček. Jako externí ředitel Archivu – řečeno slovy Bible – dával císaři, co jeho jest, ale velmi uvážlivě a ani o zrnko více. Naopak se snažil pomáhat „kádrovým invalidům“ tak, jak to jen bylo možné.

Důvody, proč byl docent Šolle přidělen právě mezi kodikology, tedy latináře a medievisty, se nabízejí hned dva. Jednak to možná byla primitivní pomsta normalizátorů – donutit erudovaného znalce moderních dějin, aby se stal naprostým začátečníkem v oblasti, která mu byla cizí.² Nebo to mohla být příslovečná soudružská „bdělost a ostražitost“, díky které například byvší sekretář úřadu prezidia akademie JUDr. Miroslav Šmidák, rovněž azylant v Archivu, nesměl pořádat písemnosti, jejichž byl sám autorem. (Archiválie z konce šedesátých let obsahovaly hodně citlivých údajů i o některých normalizátorech, kteří až na poslední chvíli změnili své přesvědčení.)

Brzy se situace díky mnohostranným pochopením a kolegiálnětě poněkud vylepšila. Docent Šolle ovšem musel povinně většinu své pracovní doby trávit v knihovně Památníku národního písemnictví na soupisu tzv. svozových rukopisů. Každý týden předkládal výsledky své práce excelentnímu latináři Rybovi. Ten si neodpustil kritiku latinských znalostí svého nového kolegy, ale pak (jak Zdeněk Šolle vzpomíná) prohlásil: „*Nic si*

1 *Studie o rukopisech*, 1999/2000, sv. 33, s. 251n.

2 „*To pane kolego rozhodně nedělejte. Již nejste nejmladší a celý život jste na tématech ze zcela jiných historických období. To byste pracoval po desetiletí jako začátečník.*“ Tak cituje Zdeněk Šolle upřímnou radu profesora Ryby, krátce než ze strany tehdejší vrchnosti padlo rozhodnutí právě opačné.

z toho nedělejte. Nepodceňujte svou práci. Vy uděláte tu hrubou práci, mně to ušetří čas, já to opravím a doplním...“

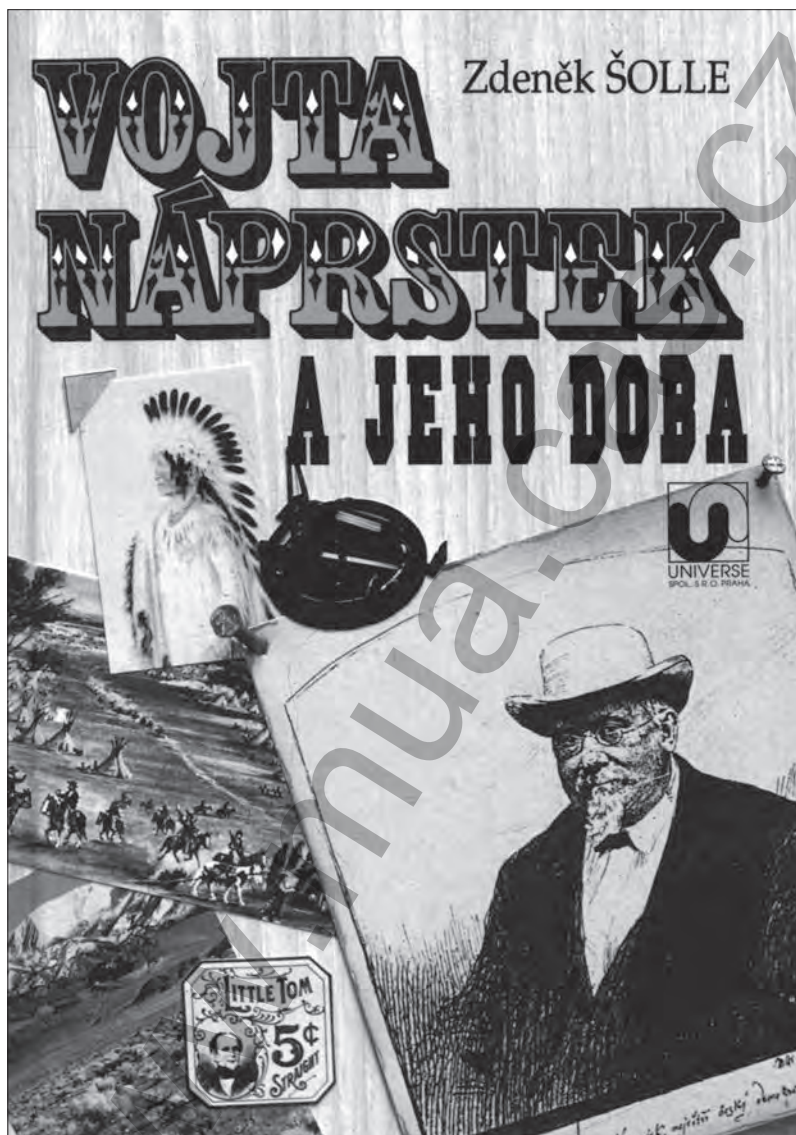
Zdeněk Šolle pokládá své badatelské penzum v Památníku písemnictví za svého druhu „totální nasazení“, ale pak se z podnětu profesora Polišínského mohl v části své pracovní doby zabývat i významnými osobnostmi českého 19. století, s jejichž dokumenty se setkával při studiu v archivech a knihovnách. Tak vznikla především jeho monografie o Vojtovi Náprstkovi, ale i několik menších prací, které publikoval ve *Studitech o rukopisech*.

Po „sametové revoluci“ 1989 se Zdeněk Šolle stal ředitelem Ústředního archivu ČSAV. Byl to především projev uznání a jakási satisfakce za dobu jeho „Totaleinsatzu“ v rukopisném oddělení. Ujal se této funkce bez valného nadšení, byl by raději obnovil své mezinárodní kontakty a na plný úvazek se vrátil k dějinám sociálních hnutí 19. a 20. století. Přenechal vedení archivu v praktických věcech spolehlivým vedoucím jednotlivých oddělení, ochotně se dal informovat o důležitých nebo sporných záležitostech; občas nabídl zprostředkování důležitých nových zahraničních kontaktů. Vedení se po nedlouhé době sám vzdal.

Jeho spolupracovník z oddělení rukopisů, PhDr. František Hoffmann, CSc., shrnuje své vzpomínky na Zdeňka Šolleho v Ústředním archivu ČSAV takto: „... po celou dobu svého působení v Archivu ČSAV si počínal velmi kolegiálně. Nevzpomínal nikdy na své významné postavení v historické obci před rokem 1969 a tím méně pocty, kterých se mu dostalo. Zdálo se mi až nepřiměřené, jak se odpoutal od své předchozí práce, poněvadž dělnické a socialistické hnutí jsou a zůstanou významnými historickými jevy, které bude třeba i nadále zkoumat, ovšem nikoli pseudovědeckým marxistickým způsobem, jak to bylo praktikováno po roce 1948. Otec Z. Šolleho, známý herec Jindřich Plachta, byl velmi hrdý na úspěchy svého syna v historickém oboru. Domnívám se, že práce Z. Šolleho z obou jeho historických životních období zůstanou trvalou hodnotou české historiografie, i když řada těchto prací je poznamenána dobovými deformacemi.“

Jindřich Schwippel

V některém z příštích čísel bude publikována výběrová bibliografie Z. Šolleho.

Z. Šolle, *Vojta Náprstek a jeho doba*, 1994

Bohumil JIROUŠEK a kol. Proměny diskursu české marxistické historiografie (Kapitoly z historiografie 20. století). Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav ve spolupráci s Novou tiskárnou Pelhřimov, České Budějovice – Pelhřimov, 2008, 460 s. ISBN 978-80-7394-114-7.

Kolektivní monografie *Proměny diskursu české marxistické historiografie* bezesporu přispívá k poznání vývoje marxistické a marxisticko-leninské historiografie v bývalém Československu. Jednotliví autoři se pokouší na modelových příkladech a leckdy rovněž s určitým zobecněním vyrovnat s celou érou vývoje české (československé) marxistické a marxisticko-leninské historiografie, od jejích počátků až do listopadu 1989. Klíčovým tématem se v problematice stalo pronikání marxisticko-leninské ideologie do české (československé) historiografie. Některé teze obsažené v monografii v podobě jednotlivých kapitol byly prezentovány na konferenci stejného jména v Českých Budějovicích ve dnech 1.–3. října 2008.

Kniha sestávající ze sedmadvaceti kapitol je rozčleněna do pěti oddílů. Úvodní pasáže, které se zabývají diskursem, možnostmi výzkumu a teorií tzv. studené války, mají obecnější ráz (Christiane Brenner, Marco Paolino). Potom následuje část věnovaná mezinárodním souvislostem a paralelám (Maciej Górny, Dagmar Blümllová). Další blok zachycuje nástup marxismu do oficiální české historiografie – a to do značné míry již před rokem 1948. Nejvíce textů se vyjadřuje k situaci v historických vědách v padesátých a šedesátých letech dvacátého století. Stranou přitom nezůstává etnografie a průzkum literárně vědných kontextů. Závěrečný oddíl kolektivní monografie se věnuje proměnám historiografie na počátku tzv. normalizace.

Badatelská pozornost všech sedmadvaceti autorů podílejících se na monografii se celkem logicky zaměřuje zvláště na pražské prostředí, které diskurs dobové historiografie formovalo. I když místně by tak panovala celkem jednota, o to různější jsou badatelské přístupy k danému výzkumu. Některé texty sledují život vědeckých institucí (Markéta Devátá, František Bahenský), jiné jdou cestou objasňující názory a roli jednotlivých historiků (Hana Kábová, Milan Ducháček). Další příspěvky sledují vývoj dílčích oborů (Zdeněk Rubeš, Ivo Pospíšil), upozorňují na třídnost pohledu (Jakub Rákosník, Vítězslav Sommer) nebo hodnotí klíčová období let 1945–1953 s dílčím mezníkem kolem roku 1948 (Doubravka Olšáková, Jan Randák). V souhrnu nechybí též pohledy na dobu roku 1968 a následnou „konsolidaci“ (Roman Šperňák, Zdeněk Vybíral). I přes nejednotnost vyvolanou růzností autorských přístupů vytváří monografie plastický dobový obraz českého (československého) dějepisectví daného období. Publikace též nabízí studijní a komparační materiál pro srovnávací výzkumy historiografie tzv. východního bloku. Bibliografické údaje v poznámkovém aparátu poskytují široké možnosti dalšího studia. Programový i obsahový svorník kolektivní monografie představuje úvodní kapitola z pera Bohumila Jirouška nazvaná *Česká marxistická*

a marxisticko-leninská historiografie s podtitulem Diskurs a možnosti výzkumu jeho proměn.

Autor uvažuje nad tím, jak psát dějiny, a podrobněji rozebírá problematiku soudobých dějin. Všimá si toho, že Marxova filozofická teorie nebyla jednoznačně a definitivně formulována a v průběhu času se od jeho raných děl až do závěru života proměňovala. Zaznamenán je i názor, že ani totalitní stát sovětského typu nemůže fungovat bez souhlasu značné části ovládaných. Stalinova touha expandovat mimo hranice své říše nás přivádí do meziválečného Československa. Import sovětského modelu historiografie do Československa měli zajistit členové tzv. Historické skupiny, o které Jiroušek prohlašuje, že měla blíže spíše k rodící se francouzské historiografii okolo časopisu Annales než k sovětské podobě marxismu-leninismu. S časem se posouváme do období druhé světové války a zde se vynořuje téma odboje. Aktivita prokomunistických archivářů z Historické skupiny nebyly podle Jirouška skutečným odbojem, ale spíše přípravou na převzetí moci po osvobození. V periodizaci problematiky autor zdůrazňuje období let 1945–1950, kdy probíhal zápas o charakter českého dějepiscetví. Marxisticko-leninské dějepiscetví se podle jeho soudu „pravděpodobně podařilo ustavit až na přelomu let 1952/1953, kdy definitivně zmizely některé demokratické rysy fungování vědecké i institucionální základny české historiografie“ (s. 18).

Snahu o výraznou proměnu intelektuálních elit po únoru 1948 Jiroušek shledává v zakládání pedagogických škol, institutů, později fakult a ve stranickém školení. Důležitým momentem bylo založení Československé akademie věd, čímž byl naplněn dobový sovětský vzor – oddělení vědy a výzkumu od výuky. Do české historiografie v lečems pronikaly postupy a názory západních marxistů a obecně levicových historiků. Od roku 1955, kdy se konal X. mezinárodní kongres historických věd v Římě, můžeme zaznamenávat rozvíjející se vědecké kontakty historiků tzv. západního a východního bloku. Ideologické tání v Československu po roce 1956 nebylo podle Jirouška příliš patrné. Situace se změnila teprve v šedesátých letech. Sedmdesátá a osmdesátá léta se autorovi jeví jako určité zastírací období. Nejlepší historikové té doby používali marxismus-leninismus mnohdy jen jako „určité zaklínadlo před režimem“ (s. 23).

V závěru své stati se Jiroušek vrací k problematice možností výzkumu proměn diskursu. Upozorňuje na skutečnost, že naše myšlení dané kulturním okruhem směřuje spíše k popisu než k interpretaci. Současný diskurs výkladu marxistické historiografie, pokud se k němu někdo odhodlá, příliš připomíná „*rétorické modely*“ pamětnického přístupu. Jirouškovi zde chybí něco podobného, co pro období do poloviny 20. století vytváří syntéza Františka Kutnara a Jaroslava Marka. Navrhuje také zbavit se dosavadní optiky pohledu na problematiku ve smyslu MY (ti, co trpěli) a ONI (ti, co šikanovali).

Přestože ve výzkumu problematiky je nutné mnohé rozpracovat a prohloubit (např. pohled na konkrétní osobnosti historiků, dosud chybějící analýza marxističnosti jako vědeckého východiska, zmapování ideologické marxisticko-leninské indoktrinace), lze konstatovat, že představená monografie je k danému tématu cenným východiskem.

Pavel Holát

Poznámky ke knize Jiří LACH. Laichterovo nakladatelství a projekt České dějiny. Studie a edice. Olomouc: nakladatelství Burian a Tichák, s.r.o., 2008, 132 s. (Edice Knihovna Listů 6 Záznamy.) ISBN 978-80-87274-00-2.

V příjemné grafické úpravě Jana Herynka vyšla nesporně zajímavá a potřebná kniha mladého olomouckého historika doc. Jiřího Lacha, věnovaná dosud málo zpracované tematice z dějin českého nakladatelského podnikání a zároveň přinášející cenný příspěvek pro naši historiografii. Základem knihy je edice korespondence a dalších dokumentů z let 1894–1972, osvětlující nejen projekt Českých dějin, ale vztahující se k celé historii Laichterova nakladatelství. Úvodní patnáctistránková studie stručně nastiňuje problematiku. Je připojena i ediční poznámka a seznam zkratk.

Celá kniha přes svou závažnost prozrazuje – tak jako mnoho dalších prací „honěných“ GAČRem a podobnými časově vázanými projekty – poněkud chvatně připravený a ne zcela vyvážený celek. Na jedné straně přináší nesporně důležité materiály k celé naznačené tematice, vykutané z tisků i archivních pramenů, často dosud nezpracovaných, na druhé straně je vidět jasně se rýsující dvojkolejnost práce. Oč výhodnější by bylo, kdyby mohly být samostatně zpracovány dějiny jedinečného Laichterova nakladatelského podniku, takřka výhradně a nekomerčně zaměřeného na vydávání odborné a vědecké literatury knižní i časopisecké (převážně humanitního zaměření); stejně tak samostatně mohl být podán i titul zabývající se samotným projektem Českých dějin nejen u Laichterů – rozhodně by bylo užitečné sledovat více i jeho dozvuky v podobě svazků Urbánkových, Bartošových a Janáčkových v Nakladatelství ČSAV. Takto jsou obě témata pojednána jen v kratičkém nástinu a rovněž samotná edice se rozpadá na dvě příliš nesouvisající vrstvy.

Druhá část mých poznámek se týká ediční práce. Nesměřují jen k této knize, ale k všeobecné praxi. Sice můžeme s potěšením sledovat, jak jsou pravidla pro vydávání novodobých archivních pramenů hlavně zásluhou Ivana Šťovička důkladně propracována a vydána, ovšem v praxi se jednotliví autoři a různá starší i nová nakladatelství, v nichž odborná literatura vychází, těchto zásad nedrží a vytvářejí si své varianty. To vidíme i v Lachově práci, kde zvláště ponechávání S místo již běžného Z (slova typu revise) působí archaicky. Postrádáme i jmenný rejstřík, který konečně zase začal být součástí odborných knih a edic (opět se šetří na nepravém místě). Seznam zkratk je torzovitý. A práci by prospělo i vynechání některých k tematice se přímo nevztahujících partií dokumentů (např. na s. 42 závěr dopisu Rádlova) a hojnější existence upřesňujícího poznámkového aparátu u studie i editovaných materiálů (výrazně ho postrádáme zvláště u závěrečného dopisu Františka Laichtera Boženě Komárkové).

Přes všechny uvedené připomínky je třeba Lachovu práci uvítat a doufat, že v ní autor bude pokračovat. Jeho dosavadní bibliografie, zvláště práce o Josefu Šustovi a melantrišských Dějinách lidstva ukazuje, že předpoklady k tomu má. Česká historiografie 19. a 20. století po základním veledíle Kutnarově a Markově a po pracích Štaifových je v základních obrysech zpracována. Svě odvedl Josef Hanzal a další. O slovo se nyní

hlásí generace Jirouškova a Lachova, aby dosavadní výsledky zpřesňovala a propracovávala se v jejím poznávání stále blíže k současnosti. Nová práce Jiřího Lacha je k tomu cenným příspěvkem.

Karol Bílek

Josef BLÜML. *Josef Šusta (Úvahy o dějinách a dějepisectví)*. Ed. Historia culturae XII. Biographia 5. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav ve spolupráci s Novou tiskárnou Pelhřimov, 2006, 191 s. ISBN 80-7040-917-7.

Monografie přináší portrét jednoho z našich nejnadanějších historiků 20. století. Josef Blüml nalezl klíč k uchopení Šustova díla v jeho obecných úvahách o dějinách a dějepisectví, pojatých v širším záběru jeho životních názorů a postojů (s. 12). Šustu provázely úvahy o smyslu a podstatě historie od doby, kdy se rozhodl studovat historii. Autor sleduje, jak se jeho osobnost formovala v rodných jižních Čechách, při setkáních s vysokoškolským profesorem Jaroslavem Gollem a osudovým přítelem Maxem Dvořákem. Počátky Šustovy filozofie dějin nalézá v jeho polemice s Macharovou knihou cestopisných fejetonů Řím (1907). Dále se věnuje dílu anglického učenice Frederica Williama Maitlanda, které je metodologickou inspirací Šustových českých středověkých dějin. Jeho rozhled po evropském dějepisectví a filozofii dějin dokládá rozbořem obsáhlého referátu o Spenglerově knize Zánik západu (1921, 1923). Všimá si, jak Šusta v meziválečném období směřuje k subjektivnímu prožívání dějin, což dokládá na jeho dějinách západoevropského dějepisectví (1933) a projevu na sjezdu československých historiků (1937). Zásadní úlohu zde připisuje Šustovu univerzitnímu kolegovi a příteli Josefu Pekařovi. Blümlův výklad vrcholí kapitolou Úvahy o světových dějinách (vznikaly během přípravy syntetického díla Dějiny lidstva od pravěku k dnešku). Uzavírá jej období druhé světové války, které dalo vzniknout Šustovým vzpomínkovým textům výrazně přehodnocujícím jeho pohled na úkol dějepisce.

Hana Kábová

Dagmar BLÜMLOVÁ. *Aloys Skoumal. Ironik v české pasti*. Ed. Historia culturae VII. Biographia 2. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2005, 524 s. ISBN 80-7040-830-8. Dotisk 1. vydání, ve spolupráci se společností pro kulturní dějiny o. s., 2009, mimo ediční řadu.

Téměř dvě desetiletí trávající cestu za poznáním významné osobnosti české kultury Aloyse Skoumala (1904–1988) završila Dagmar Blümllová monografií. Biografická část knihy přináší velmi podrobnou charakteristiku Skoumalových životních osudů a díla.

Začíná líčením jeho rodné Hané, studií na arcibiskupském gymnáziu v Kroměříži, kde mu byl nejbližším přítelem pozdější učitel, vlastivědný pracovník a archivář Vojtěch Cvek, a zastavením ve florianovské Staré Říši. Následující kapitoly D. Blümllová věnovala Skoumalovým přátelským vztahům (s Janem Čepem, Erikem Adolfem Saudkem a Františkem Halasem), univerzitnímu studiu anglistiky v Mathesiově semináři a volbě životní partnerky, překladatelky Hany Duxové (1903–1999). Cenné životní zkušenosti Skoumal získal na svých cestách do Irska (první 1926) a při překládání Jonathana Swifta, Laurence Sterna, Jamese Joyce, Lewise Carrolla a mnohých dalších. V letech 1929–1933 byl zaměstnán v nevládném prostředí olomoucké Studijní knihovny. Vymánil se z něj přechodem na knihovnické místo ve Vědeckém ústavu vojenském v Praze a posléze do nakladatelství Vyšehrad (1936–1947), jehož ediční činnost nakonec řídil. V letech 1947–1950 působil jako československý kulturní přidělenec na londýnském velvyslanectví, 1950–1953 na ministerstvu informací a osvěty, 1954–1958 v pražské Univerzitní knihovně. Cílem knihy však není popis Skoumalovy profesní dráhy. Tím se stává Skoumalův lidský a tvůrčí profil, osud českého vzdělance zasaženého dramatickými událostmi druhé světové války a období po roce 1948. Podstatná část monografie nazvaná *A. S. v kraji pramenů a za zrcadlem* (s. 392–496) nabízí netradičně pojaté bohaté poznámky.

Hana Kábová

Lucie STORCHOVÁ, Jan HORSKÝ a kol. *Paralely, průsečíky, mimoběžky. Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století. Ústí nad Labem, nakladatelství Kristina Kaiserová – albis international, 2009, 272 s. ISBN 978-80-86971-92-6.*

Kolektivní monografie je výstupem projektu zkoumajícího dějiny pojmů v moderním českém dějepisectví. Zabývá jednotlivými disciplínami, koncepty nebo úseky historického bádání, diskutovanými zejména po roce 1945 ve světové historiografii a posléze přijímanými v českém prostředí. Do problematiky čtenáře uvádí Jan Horský kapitolou Od rétorické figury k analytické kategorii. K vývoji pojmu „kultura“ v dějepisectví 20. století. Věnuje se interpretaci pojmů, které nechápe jako rétorické modely, ale využívá je při analýze historické skutečnosti. Poté sleduje teorie kultury. V dalších kapitolách se autoři vyjadřují k dílčím tématům. Karel Šíma se soustřeďuje na narativní stránku historického psaní. Jiří Růžička přibližuje formování historického materialismu v českém prostředí na přelomu 50. a 60. let 20. století. Lucie Storchová se zabývá pokusem Josefa Petráně přenést do českých zemí koncepty a pojmy psychohistorie. Mikuláš Čtvrtník hledá souvislosti mezi Kalistovými „duchovými dějinami“ a tradicí německých Geistesgeschichte. Markéta Křížová sleduje zájem o zámožské dějiny v československé historiografii. Jana Ratajová rozebírá, jak byl v letech 1990–2002 v recenzní rubrice ČČH přijímán badatelský koncept feminismu. Michal Pullmann podrobuje analýze tzv. tota-

litně-historické paradigma. Na závěr Jan Tuček zodpovídá otázku, jak vnímal sociální funkci historické vědy a historiků Zdeněk Nejedlý.

Hana Kábová

Jan HORSKÝ. Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy. Praha, Argo, 20009, 340 s. ISBN 978-80-257-0124-9.

V českém prostředí je málo historiků, kteří se soustavně věnují historiografickému myšlení. Významné místo mezi nimi náleží Janu Horskému. Ve své nové knize se zabývá vztahem dějepisectví jako vědy a dějepisectví jako umění. Pravděpodobně většina historiků se podle něj pohybuje mezi vyprávěcím proudem dějepisu a vírou v možnost nesporně objektivního poznání. Horský se vymezuje vůči narativistickým kritikám dějepisu a snaží se uhájit vědecký status historických věd. Zároveň charakterizuje vývoj pojmu kultura v dějepisectví, zabývá se vztahem historických věd a sociologie či historické antropologie. Historiografii chápe jako vědu do značné míry závislou na jazyku a dobovém společenském kontextu. Je pro něj prostorem, kde může uvažovat o povaze lidské společnosti.

Hana Kábová

Albína DRATVOVÁ. Deník 1921–1961. Scientific Diary. Ed. Klára A. ČÁPOVÁ, Libuše HECZKOVÁ, Zuzana LEŠTINOVÁ. Praha, Nakladatelství Academia, Středisko společných činností AV ČR, v. v. i., 2008, 478 s. (Edice Paměť.) ISBN 978-80-200-1696-6.

V Archivu Akademie věd ČR v Praze v osobním fondu významné české pedagožky, filozofky a přírodovědkyně Albíny Dratvové (1891–1969) se nachází deník z let 1921–1961, který autorka nazvala podle Faradayova deníku Scientific Diary. Původně zamýšlený vědecký zápisník přesáhl do roviny osobní a subjektivní. Stal se z něj barvitý příběh zasazený do mnohdy pohnutého kontextu dobových událostí. Editoroky zpřístupnily v úplnosti denních záznamů svět ojediněle bystré myslitelky, která sama svůj deník v Prologu nazývá smíšeninou vědy a subjektivních zážitků. Rozdělení do kapitol provedly pomocí obsahově-chronologického hlediska. Období analýsy (1921–1927) přináší četné postřehy z oborů psychologie, fyziky, matematiky, pedagogiky a logiky. V počátcích Období syntesy (1928–1930) autorka vedle jiných prací plánuje napsat Příručku logiky. Docentkou v oboru filozofie přírodních věd se Dratvová stává roku 1932, tedy v editorkami vymezeném třetím období (1931–1937). V pohnuté době Okupace (1938–1944) a uzavření vysokých škol se autorka soustředila na obecnější otázky etiky tvůrčí práce. Období let (1945–1947) bylo výzvou Pracovat dál! Poté však přišla Vichřice a karanténa (1948–1958); odmítnutí podřídit se novému politickému zřízení

znamenal znenožnění další univerzitní práce, zákaz publikování. V Epilogu (1961) svého deníku (s. 450) Albína Dratvová prohlašuje: „Z liberála, říkám veřejně, nikdo neudělá marxistu.“

Pavel Holát

Verena E. MÜLLER. Marie Heim-Vögtlin – die erste Schweizer Ärztin (1845–1916). Ein Leben zwischen Tradition und Aufbruch. Zweite, durchgesehene Auflage. Hier+jetzt. Verlag für Kultur und Geschichte GmbH, Baden, 2008, 319 S., poznámky, bibliografie, obrazová příloha, jmenný rejstřík. ISBN 978-3-03919-061-4.

Verena E. Müller (*1940), švýcarská historička a publicistka, se problematikou ženských dějin zabývá již více než 30 let. Její poslední monografie je věnována osudům první švýcarské lékařky Marie Heim-Vögtlin. Kniha nemá ambice být pouhým životopisem. Respektuje sice tradiční chronologické řazení, díky němuž můžeme provázet Marii Heim-Vögtlin doslova od jejího narození, ale zároveň přináší mnohé další, často zajímavější informace o životě curyšské společnosti na konci 19. a počátku 20. století. Poněkud stranou autorčina zájmu zůstává historické dění v širším evropském kontextu, zmiňuje obvykle jen takové události, které přímo ovlivnily život Mariiny rodiny. O to více se ale dočteme o souvislostech ženského vysokoškolského studia v Evropě a USA, osudech zahraničních studentek ve Švýcarsku a jejich uplatnění po návratu do vlasti, o utváření filantropických organizací a ošetrovatelských škol. Publikace dokládá až pozoruhodné shody v převážně negativním vnímání dívčího studia ve většině evropských zemí, velmi obtížné hledání odpovídajícího zaměstnání absolventek univerzity a především trvalý vnitřní konflikt mezi tzv. přirozeným úkolem ženy a nalezením jiného životního uplatnění.

Marie Bahenská

NABÍDKA PUBLIKACÍ

Masarykova ústavu a Archiv AV ČR, v. v. i., a Ústavu T. G. Masaryka, o. p. s.

Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. Na Florenci 3, 110 00 Praha 1

tel. odbyt publikací: 234 612 211, fax 234 612 200

e-mail: postova@mua.cas.cz, tichy@mua.cas.cz

www.mua.cas.cz; knihy u nás s 25% slevou, po-ět 8–11, č. dv. 218 – pí Věra Poštová
aktualizovaná kompletní nabídka: viz přiložený leták a webové stránky

DISTRIBUCE:

KOSMAS s. r. o., Lublaňská 34, 120 00 Praha 2, tel. 603 575 069, 222 510 749, 226 519 400

e-mail: kosmas@kosmas.cz, www.kosmas.cz (výhodný internetový obchod!)

AUTOŘI PŘÍSPĚVKŮ

PhDr. Marie **Bahenská**, Ph.D., Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: bahenska@mua.cas.cz

Mgr. Jan **Bílek**, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: bilek@mua.cas.cz

Karol **Bílek**, prom. hist., Památník národního písemnictví
e-mail: karolbilek@seznam.cz

PhDr. Daniela **Brádlarová**, Ph.D., Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: bradlerova@mua.cas.cz

PhDr. Milan **Ducháček**, Literární akademie. Soukromá vysoká škola Josefa Škvoreckého,
e-mail: srzine@volny.cz

Mgr. Jakub **Hajíček**, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
e-mail: jakub.hajicek@post.cz

PhDr. Pavel **Holát**, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: holat@mua.cas.cz

Doc. Jan **Janko**, CSc., Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: janko@mua.cas.cz

Mgr. Hana **Kábová**, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: kabova@mua.cas.cz

PhDr. Miroslav **Kunštát**, Ph.D., Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: kunstat@mua.cas.cz

Mgr. Martina **Jeránková**, Ph.D., Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: jerankova@mua.cas.cz

Mgr. Vlasta **Mádlová**, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: madlova@mua.cas.cz

PhDr. Jindřich **Schwippel**, Nová Kolonie 1448/6, 155 00 Praha 5 – Stodůlky
e-mail: jindrich.schwippel@email.cz

OBSAH ČÍSLA

STUDIE

- Miroslav Kunštát: Historikové mezi Prahou a Vídní. Česko-rakouská komise historiků a její předchůdci 1
- Jakub Hajiček, Jiřina Popelová jako komenioložka – několik poznámek. 16

EDICE

- Milan Ducháček: Korespondence Ondreje R. Halagy a Václava Chaloupeckého . . . 35

ARCHIVNÍ FONDY

- Milan Hašek (*Vlasta Mádlová*) 71
- Vladimír Staněk (*Marie Bahenská*) 74

KRONIKA

- Výroční zpráva Archivu Akademie věd České republiky za rok 2008
(*Jan Bilek a kol.*) 77
- České archivy a zahraniční inspirace (*Martina Jeránková*) 81
- Prezentace a reprezentace české vědy a kultury v prvním desetiletí samostatného státu (1918–1929) (*Daniela Brádlertová – Vlasta Mádlová*) 82
- Opožděně o opožděném. K osudům Josefa Velenovského a jeho díla
(*Jan Janko*) 83
- Doc. PhDr. Zdeněk Šolle, CSc. (*Jindřich Schwippel*) 85

RECENZE A ZPRÁVY

- Bohumil Jiroušek a kol., Proměny diskursu české marxistické historiografie
(*Pavel Holát*) 89
- Poznámky ke knize Jiří Lach, Laichterovo nakladatelství a projekt České dějiny
(*Karol Bilek*) 91
- Zprávy o literatuře 92